

Tallinna Ülikool
Digitehnoloogiaste Instituut

Rebeka Grossfürst

**TEIST MAAILMASÕDA KÄSITLEV KIRJANDUS
EESTIS 1991-2015 – VÄLJAANDED, AUTORID JA
KIRJASTUSED**

Magistritöö

Juhendaja dotsent Aile Möldre

Tallinn 2016

AUTORIDEKLARATSIOON

Deklareerin, et käesolev magistritöö on minu iseseisva töö tulemus.

Esitatud materjalide põhjal ei ole varem akadeemilist kraadi kaitstud.

Töös kasutatud kõik teiste autorite materjalid on varustatud vastavate viidetega.

Töö valmis Aile Möldre juhendamisel

“.....”.....2016 a.

Töö autor Rebeka Grossfürst

..... allkiri

Töö vastab magistritööle esitatavatele nõuetele.

Lubatud kaitsmisele.

“.....”.....2016 a.

Juhendaja Aile Möldre

..... allkiri

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Rebeka Grossfürst (sünnikuupäev: 27.02.1990)

1. annan Tallinna Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Teist maailmasõda käsitlev kirjandus Eestis 1991-2015 – väljaanded, autorid ja kirjastused“, mille juhendaja on Aile Möldre, säilitamiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositooriumis.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, _____

(digitaalne) allkiri ja kuupäev

SUMMARY

The Master's thesis „World War II in Estonian Literature 1991-2015 – Books, Authors, Publishing Houses“ was written in Estonia.

It consists of 108 pages, 3 figures, 11 tables of which 6 are presented in appendix and 190 references. The list of literature about World War II is on the CD that comes with the thesis.

The subjects of the thesis are: LITERATURE, WORLD WAR II, HISTORICAL WRITINGS, LITERATURE OF WAR, WORLD WAR II IN LITERATURE.

The aim of the research was to compile the full data source of books that were written about World War II and published in Estonian from 1991 to 2015 and then to describe the diversity and the balance of those books through analysing topics, authors, publishers and reception.

Following six research questions were compiled:

1. How many books have been published?
2. Who are the publishers of those books?
3. What kind of subthemes those books include?
4. What type of books are represented?
5. How many translations are there compared to Estonian books? Who gets translated?
6. How are books characterized by the reception of those books.

Data was collected by analysing documents and conducting a search in Estonian National Bibliography database.

It was found out that there were 536 different titles published between 1991 and 2015. Number of titles doesn't seem to grow down so it's fair to say that World War II is still a popular theme among Estonians.

There were 205 translated titles and 200 foreign authors. Most popular translations are fiction books written by Paullina Simons. One of the most popular translated author is Viktor Suvorov and his books about Soviet Union planning to attack Germany.

There were 311 books written in Estonian by 245 different Estonian authors. There are many historians among those writers, but also those who are just interested in history and World War II. Many books were written about events of war in general but when comparing Soviet Union and Germany then there are more books about Germany.

Also books translated from Estonian to some other languages are more about how Germany helped Estonians against the Red army. But some of those titles that were written in Russian are clearly trying to show that Soviet Union was better than Germany. Reception of books also indicates that authors have written about many different subjects.

One cannot say that books about World War II are in favor of one of the parts of war. It's true that there are more books about Germany, Nazis and Hitler than Soviet Union and Red Army but it's because German occupation wasn't as terrible as Soviet Union's for Estonians.

SISUKORD

SUMMARY	4
SISSEJUHATUS	8
1 AJALOOSÜNDMUSTE KAJASTAMINE KIRJANDUSES	11
1.1 Objektiivne või subjektiivne ajalookirjutus	11
1.2 Teine maailmasõda ajalookirjanduses – võitjate ja kaotajate ajalugu.....	13
1.3 Teise maailmasõja käsitlemine Eestis	16
1.3.1 Teise maailmasõja teemalised uurimused ja uurijad Eestis.....	18
2 UURIMISTÖÖ METOODIKA.....	21
2.1 Teoreetilise osa koostamine	21
2.2 Andmebaasi koostamine	22
2.2.1 Tabelisse kantud andmed ja nende olulisus analüüsi juures.....	25
2.3 Teoste retseptsiooni leidmine.....	26
2.3.1 Retseptsiooni analüüs.....	27
3 UURIMISTULEMUSED	29
3.1 Teoste väljaandmine aastate lõikes	29
3.2 Teise maailmasõja aineliste raamatute tõlked eesti keelde	30
3.2.1 Enim tõlgitud autorid	32
3.2.2 Populaarsemad tõlketeosed.....	35
3.3 Eesti autorite teosed	38
3.3.1 Populaarseimad Eesti autorid.....	38
3.3.2 Populaarseimad Teist maailmasõda käsitlevad Eesti autorite teosed	43
3.4 Eestis ilmunud Teist maailmasõda käsitlevad võõrkeelsed raamatud	46
3.4.1 Tõlked eesti keelest võõrkeelde	47
3.4.2 Eestis avaldatud võõrkeelsed originaalid.....	49

3.5	Teist maailmasõda käsitlevaid raamatuid välja andnud kirjastused.....	52
3.6	Teoste retseptsioon.....	55
3.6.1	Raamatutes käsitletud teema.....	55
3.6.2	Raamatute kirjutamisel kasutatud allikad	60
3.6.3	Raamatute eesmärk ja olulisus.....	63
3.6.4	Raamatute tugevused ja nõrkused.....	65
3.6.5	Üldmulje raamatust.....	68
3.7	Arutelu ja järeldused	70
KOKKUVÕTE		72
KASUTATUD ALLIKAD		77
LISAD.....		93
Lisa 1. Võrdlev märksõnaotsing ESTERis.....		94
Lisa 2. Enim tõlgitud välismaa autorid		96
Lisa 3. Populaarseimad tõlketeosed		97
Lisa 4. Populaarseimad Eesti autorid		100
Lisa 5. Populaarseimad Eesti teosed		102
Lisa 6. Rohkem kui ühe nimetusega kirjastajad.....		106

SISSEJUHATUS

Teise maailmasõja lõpust möödub sel, 2016. aastal 71 aastat, kuid see sõda mõjutab inimesi, riike, poliitikat ja rahvusvahelisi suhteid siiani (Made, 2010). Sõja lõpuks oli maailmapilt muutunud, mitte ainult riigipiiride osas, vaid ka riikide ja rahvaste omavaheliste suhete osas. Kuigi möödunud on peaaegu kolmveerand sajandist, ei ole kõik osalenud riigid ja rahvad endiselt toimunu suhtes ühistele seisukohtadele jõudnud. Et mõista praegust Euroopat ja selle liidrite käitumist, tuleb kursis olla Teise maailmasõja sündmustega (Bahovski, 2012).

Selleks, et sõjasündmustega kursis olla, on tänapäeval erinevaid võimalusi. Igal aastal antakse välja mitmeid teoseid ja uurimusi, lavastatakse etendusi ja filme ning võib leida ka erinevaid Teisele maailmasõjale pühendatud interneti lehekülgi (Tannberg, 2012). Teise maailmasõja uurimisega ja sellest kirjutamisega ei tegele ainult kogenud ajaloolased ja kirjanikud. Sellele pööratakse tähelepanu ka näiteks kooliõpilastele korraldatavatel üritustel. 2014./2015. õppeaastal korraldati õpilastele ajalooalaste uurimistöde võistlus, mille teemaks oli „Eesti II maailmasõja ajal“ (XVI, k.p.) ning 2015. aastal toimus Tartus Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasiumis konverents „Teine maailmasõda läbi kirjanduse“ (KJPG, k.p). Samuti viiakse sel teemal läbi erinevaid teadusüritusi – konverentse ja seminare, näiteks 2012. aastal toimus rahvusvaheline ajalookonverents „Teine maailmasõda Balti religioonis“ (Tartus, 2015) ja 2014. aastal rahvusvaheline seminar „Kolmanda Riigi poliitika ja selle rakendamine Eestis ja Ida-Euroopas“ (Meema, 2014).

Teise maailmasõja nii suuremahuline käsitlemine Eestis on kaasa toonud palju probleeme (Hiio, 2010d). Eesti lähiajalugu ei saa esitada nii, et see näiks objektiivsena kõigi etniliste ja sotsiaalsete gruppide jaoks (Tarvel, 2005) ja seetõttu on Eestile on ette heidetud seda, et ollakse fašistlikud, natsimeelsed (Hiio, 2010d). Sellist suhtumist võib eelkõige kuulda Venemaalt, kes väidab endiselt, et Balti riigid liitusid Nõukogude Liiduga vabatahtlikult ning nende iseseisvumist nähakse negatiivse sündmusena. Natsismisüüdistusi on eelkõige kaasa toonud Sinimägedes toimuv Eesti SS-veteranide kogunemine. Samuti rääkivat ja kirjutavat eestlased oma 20. sajandi ohvritest ja kannatustest liiga palju (Hiio, 2010d). Nii idast kui läänest kinnitatakse eestlastele, et Teise maailmasõja käsitus on valmis ja seal ei ole enam midagi uut

uurida (Bahovski, 2012), kuid eestlaste jaoks on Teisest maailmasõjast kirjutamine endiselt aktuaalsem kui Lääne-Euroopas või Ameerikas (Hiio, 2010d).

Magistritöö eesmärgiks on välja selgitada Eestis 1991-2015 (k.a.) välja antud Teist maailmasõda käsitlevad raamatud ning autorite, kirjastuste, alateemade ja retseptsiooni kaudu iseloomustada kogumi mitmekesisust ja tasakaalustatust.

Uuritaval perioodil välja antud raamatute analüüs peaks andma vastused järgnevatele uurimisküsimustele:

1. Kui palju on Eestis 1991-2015 ilmunud Teist maailmasõda käsitlevaid raamatunimetusi ning milline on olnud väljaandmise dünaamika aastate lõikes?
2. Millised kirjastajad annavad välja Teise maailmasõja teemalist kirjandust?
3. Milliseid alateemasid neis raamatutes käsitletakse?
4. Mis tüüpi väljaannetega on tegemist?
5. Milline on Eesti autorite ja tõlkekirjanduse vahekord? Milliste autorite töid tõlgitakse?
6. Kuidas iseloomustab Teise maailmasõja teemalist kirjandust teoste retseptsioon?

Töö käigus on kasutatud nii kvalitatiivseid kui kvantitatiivseid uurimusmeetodeid. Läbi on viidud kirjanduse otsing uurimiskirjanduse ülevaate jaoks, nimetuste otsing andmekogu koostamiseks ning retseptsiooni otsing. Koostatud andmekogu analüüsi juures on kasutatud kombineeritud meetodit, kus lisaks võrdlustele ja järeldustele on välja toodud ka arvulised näitajad teatud teemade, autorite jms näitajate esinemissageduse kohta.

Magistritöö algab sissejuhatusel, millele järgneb kolmest peatükist koosnev põhiosa. Esimeses antakse üldisem ülevaade ajaloosündmuste kajastamisest kirjanduses ning täpsemalt kirjutatakse Teisest maailmasõjast kirjanduses ning selle käsitlemisest Eestis. Metoodika peatükk annab ülevaate uurimistöö kavandamisest ja koostamisest, materjalide leidmisest ja nende analüüsimisest. Kolmas peatükk on koostatud andmebaasi analüüsi kohta ning annab vastused eespool välja toodud uurimisküsimustele. Magistritöö lõpeb kokkuvõtte ja kasutatud kirjanduse loeteluga.

Magistritöoga käib CD-1 kaasas töö tarbeks koostatud andmebaas Teise maailmasõja teemalisest kirjandusest.

Töö vormistamisel on järgitud Infoteaduste Instituudi 2008. aastal koostatud „Üliõpilaste uurimistöde vormistamise juhendit“.

Autor tänab magistritöö juhendajat dotsent Aile Möldret soovitude ja nõuannete eest.

1 AJALOOSÜNDMUSTE KAJASTAMINE KIRJANDUSES

Esimeses peatükis on juttu sellest, kuidas ajaloosündmustest kirjutatakse. Esimene alapeatükk vaatlleb, kas ajaloost on võimalik kirjutada objektiivselt. Teises alapeatükis keskendutakse konkreetselt Teise maailmasõja sündmuste kajastamisele kirjanduses ning kolmas alapeatükk on Teise maailmasõja käsitlemisest Eestis.

1.1 Objektiivne või subjektiivne ajalookirjutus

Ajaloo moodustab kõik see, mis minevikus toimunud on. On sündmusi, mis puudutavad ainult konkreetset inimest ja tema elu, kui ka neid sündmusi, mis mõjutavad kõiki maailma rahvaid ja riike ja see muudab ajaloo inimeste jaoks huvi ja pinget pakkuvaks. Ajalugu kuulub kõigile, mida rohkem, huvitavamalt ja erinevamatest vaatenurkadest seda uuritakse, seda kasulikum kõigile osapooltele (Tamm, 2009). Rahvas ja ka riik vajab kirjutatud ajalugu, et mõtestada oma identiteeti ja põhjendada oma ettevõtmisi (Hiio, 2007).

Ajaloost kirjutamine on aga keeruline protsess. Toimunud sündmusi annab vaadelda ja käsitleda erinevatest seisukohtadest lähtuvalt. Ajaloost rääkides võib kuulda kaht teineteisele vastukäivat väidet, ühest küljest soovitakse, et ajaloolased ütleks, kuidas asi tegelikult oli ja teisalt tõdetakse, et kuigi ajalugu ise on objektiivne, on selle uurimine ja sellest kirjutamine subjektiivne (Ruusing, 2015).

Inimesed usuvad seda, mida nad loevad. Suurem osa inimesi, kes ei ole ajalugu põhjalikumalt õppinud ega tegele sellega igapäevaselt, ei suuda tajuda kõiki ajaloolisi sündmusi ja nende toimumise hetkel valitsenud olusid. Seega on oluline, et kirjatükist saadud pilt oleks võimalikult täielik ja objektiivne. Siiski leiavad mitmed autorid, et tegelikult ei ole võimalik ajaloost kirjutada nii, et autor kirjatükki teadlikult või alateadlikult ei mõjutaks. Võimatu on kirjutada objektiivset ajalugu, mis ei sõltuks kirjutaja enda osavõtust, seisukohtadest ega hoiakutest (Tarvel, 2005).

Isegi, kui ajalookirjutis püüab lugejat informeerida ja veenda organiseeritud tõendite, faktide kaudu (Backman *et al*, k.p., lk 2), on ajalooline fakt ajaloo uurija loodud rekonstruktsioon (Tarvel, 2005). Kuigi Helle Ruusing (2015) leiab, et ajaloo uurimus

reastab ja kõrvutab fakte ja alles seejärel annab sündmustele ja inimestele hinnangu, siis Enn Tarvel (2005) väidab, et tegelikult ei ole ka fakt asjaolude puhtakujuline peegeldus, vaid loodud läbitöötatud allikatele ja teabele tuginedes. Ehk siis juba fakti kirja panemise juures ilmneb autori avaldatav mõju. Seejärel seatakse faktid tähtsuse järjekorda, aga ka siin avaldavad mõju uurija enda subjektiivsed hinnangud. Lõpuks on uurija ka see, kes otsustab, et nüüd on mingi fakt piisavalt ära põhjendatud, kuigi tegelikkuses saaks uusi allikaid ja põhjendusi lõpmatuseni juurde tuua. Seega näib, et tegelikult ei saa ajalugu objektiivne olla. Mingil hetkel ajalookirjutise loomise juures teeb autor valikuid, mis lähtuvad temast endast, tema vaadetest ja arusaamadest.

Tarvel (2005) kirjutab, et ajalugu saab ja peab kirjutama objektiivselt, aga seejuures lähtuvalt oma subjektiivsetest eeldustest. Ehk siis autori eesmärk peaks olema kirjutada objektiivset ajalugu, ta ei tohi ennast teadlikult mõjutada lasta, kuigi alateadlik mõjutus on paratamatu, sest ka kõige teoreetilisemal, teaduslikumal ajalookäsitlusel on oma sotsiaalsed ja rahvuslikud eelarvamused ja hinnangud. „... uurija on paratamatult seotud mingi kultuurikeskkonna pärandiga, tema identiteedist tulenevate tõekspidamiste ja arusaamadega“ (Tarvel, 2005). Ka Toomas Hiio (2008) toob välja, et üldiselt saab objektiivne ajalookäsitlus hakkama poolt valimata, ehkki sünnipära, riikkondsus, emakeel ja sotsiaalne päritolu mõjutab iga ajaloolast, uurijat, kirjanikku.

Võib näida, et ajaloost ei olegi võimalik ühest pilti saada, sest autorid käsitlevad erinevaid sündmusi erinevalt. Kuid tegelikult saab kõige tõelähedasema ülevaate sündmustest siis, kui võrrelda erinevate tõsiseltvõetavate uurijate töid (Ruusing, 2015). Meeles tuleb pidada seda, et kuigi autorid ja uurijad alustavad oma töö sarnaste algallikate ja -teabega, valivad nad uurimuse edenedes kõik endale meelepärase tee. Seetõttu viivadki erinevad uurimused erinevate tulemusteni ja sellest lähtuvalt on ka uurimuse lõpuks kujunevad hinnangu erinevad (Ruusing, 2015).

Toomas Hiio (2007) ütleb, et ajalugu on kunst, mis on alati ja eelkõige tema kirjutaja nägu ja mida andekam on ajaloolane, seda nauditavam on tema poolt kirjutatud lugeda. Seega tegelikult on see positiivne, kui ajaloolane suudab kuivadele faktidele tuginedes üles ehitada loo, mis lugema kutsub, sest lihtsalt faktidest koosnev raamat enamasti tavalugejale huvitavana ei näi. Ajaloo kirjutamine teeb ajalugu, see loob minevikupildi ja muudab selle aktuaalseks, see koostab jutustuse, millea ajaloo faktide esitamine poleks võimalik (Tarvel, 2005).

Lisaks kutsub inimesi lugema see, kui ametliku ajalookäsitluse kõrvale tekivad uued teooriad. Iga ajaloolase ülesanne ongi ümber lükata kehtivaid arusaamu, kuid seda tuleb teha faktidele ja analüüsile tuginedes, mitte ideoloogiast lähtuvalt (Bahovski, 2012). Selline lähenemine paneb ka lugejat rohkem ajaloosündmuste üle mõtlema. Loob arusaama sellest, et ei saa uskuda ainult seda, mida „ametlik“ käsitlus ette näeb, sest paratamatult kirjutavad ajaloo võitjad. Ühegi sündmuse toimumise põhjustes ja kulgemises ei saa lõpuni kindel olla.

Lisaks sellele, et rääkida ajaloo objektiivse ja subjektiivse käsitlemise võimalustest, saab vaadelda ka seda, kas uuritakse ajaloos toimunud sündmust ennast või uuritakse hoopis seda, kuidas seda sündmust mäletatakse. Eesti ajaloolane Kaarel Piirimäe (2015) kirjutab, et tihti jääb mulje, nagu jääks aina vähemaks neid ajaloolasi, kes püüavad ajaloosündmusi rekonstrueerida ja mõtestada ning aina populaarsemaks muutuvad mälu-uuringud – kuidas ajaloosündmusi mäletatakse, esitatakse, kasutatakse. Arvustades Mati Mandeli raamatut „Pitka ja pitkapoised – legendid või tõelisus?“, kirjutab Olaf Mertelsmann (2013), et Mandel rikub hea ajalookirjutuse tava, kuna ignoreerib ajaloolist konteksti ja tsiteerib lehekülgede kaupa mälestusi. Hiljem tõdeb ta siiski, et muude allikate puudumisel ei ole mälestustele tugineva teose kirjutamise juures midagi halba, kuid lugeja peab siis mõistma, et vahet tuleb teha n-ö legendidel ja tõelisusel.

Seega on ajaloo kirjutuse juures palju olulist, millele tähelepanu pöörata. Võimalikult objektiivse ülevaate jaoks tuleks lugeda erinevate autorite töid, viia end kurssi sündmuste kontekstiga ja pöörata tähelepanu ka kirjatüki autorile, tema päritolule ja vaadetele. Samuti on vaja selgeks teha, kas tegemist on ajaloolise või mälu-uuringuga.

1.2 Teine maailmasõda ajalookirjanduses – võitjate ja kaotajate ajalugu

Teine maailmasõda kestis peaaegu kuus aastat ja hõlmas paljusid riike, rahvaid ja rahvuseid. Kõige lihtsakoelisemalt võib väita, et „halbade“ poolel olid need, kes sõda alustasid, ja „head“ olid need, kes „halbadele“ vastu hakkasid. Tegelikult seda sõda nii must-valgelt vaadelda ei saa. Sõja tagamaad ja tagatubades toimunu on midagi

sellist, mille osas ei ole paljud siiani kokkuleppele jõudnud ja seega pakub Teine maailmasõda endiselt suurt huvi nii lugejatele kui uurijatele (Tannberg, 2012).

Teise maailmasõjast rääkides ei tasu unustada seda, et võitjad panid Nürnbergis paika Teise maailmasõja käsitlemise põhijooned (Raun, 2010). Näiteks leppisid liitlased kokku, et Nõukogude Liidu tegevust ei arutata (Tarvel, 2005), hoolimata sellest, et Nõukogude Liit sõlmis enne sõja algust Saksamaaga pakti ja asus samuti Poolat ründama. Tänu sellisele liitlaste kokkuleppele tekkiski kaks ajalookäsitlust: võitjate ja kaotajate oma (Tarvel, 2005), kuigi tegelikult peaks sõda käsitlema kui kõiki rahvaid tabanud suurt tragöödiat (Made, 2010). Erinevate käsitluste olemasolu on aga viinud olukorrani, kus endiselt, hoolimata sõnavabadusest, ei ole võimalik Teist maailmasõda ja selle järel kujunenud maailmakorda poliitiliste tabudeta käsitleda (Valge, 2015), näiteks võib siin välja tuua selle, et holokausti eitamise eest võib osades riikides karistada saada.

Tannberg (2012) väidab, et II maailmasõja üldistavad käsitlused saabki jagada kaheks: ametlikud ja mitteametlikud. Esimese grupi moodustavad kollektiivsed uurimused, mis antakse välja enamikus sõjas osalenud suurriikides ja mille eesmärk on esitada n-ö ametlikke seisukohti ehk siis on tegemist võitjate kirjutatud ajalooga.

Võitjate käsitlusest on hoolega kinni hoidnud ka NSV Liit ja tema õigusjärglane. Baltimaade ajalugu aga selle ajaloolise tõe alla mahtuda ei taha (Tarvel, 2005). On riike, mida ei anna paigutada ei liitlaste ega teljeriikide hulka, näiteks kuhu peaks kuuluma Eesti? Kas eestlased oli neutraalsed või sõdisid nad sakslaste või venelaste sõda (Made, 2010)? Selleks, et mõista Baltimaade lähiajalugu ja saada võimalikult objektiivne pilt toimunust, tuleb arvesse võtta kõikvõimalikke aspekte: poliitilist, õiguslikku, majanduslikku, eetilist, psühholoogilist (Tarvel, 2005).

Mitteametlikud uurimused on nn ühemeheajalood, mille üheks eesmärgiks on ka ametlike seisukohtade vaidlustamine (Tannberg, 2012). Kuigi Jaak Valge kirjutab, et raske on kujutada olukorda, kus keegi kirjutaks II maailmasõjast kaotaja seisukohalt ja teeniks seejärel ajaloolase või sotsiaalteadlasena õhtumail leiba edasi (Valge, 2015), on siiski aina enam ka neid, kes julgevad ametlikus ajaloos kahelda. Kuna sõda peetakse kahe poole vahel, siis võimalikult objektiivse vaatepunkti saavutamiseks tuleks sõjaajalugu kirjutada mõlema poole allikatele ja kirjandusele tuginedes (Hiio, 2008).

Tarvel (2005) kirjutab, et väikerahvad ei tohi lasta endale peale suruda võõramaiseid ajalookäsitlusi, lähtuda tuleb oma rahvuslike huvide eeldusest. Oma ajalugu ei peaks kartma ega iga hinna eest järgima maailmas üldlevinud lähiajalookontseptsioone.

Teise maailmasõja teemadel on kirjutatud ka rohkesti ilukirjandust. „Inglise novellist Henry Green, tundes, et Teine maailmasõda lõhkus kõik selle, mida ta teadis ja millesse ta uskus, ütles siiski „need ajad on absoluutne kingitus kirjanikele“ (McLoughin, 2012), sest kirjandus saab oma materjalid tihti just ajaloost (Mihkelev, 2011 Minevikust). Sõjakirjandus on eksisteerinud esimestest kirjandustekstidest alates. Kolme esimese kultuuri, kreeklaste, roomlaste ja heebrealaste tööde aluseks oli peamiselt sõda. Sõda on universaalne nagu armastus ja surm ning jätkuvalt populaarne teema avaldamiseks (Calloway, 2013). Hetkel on üheks kirjanduse lemmikperioodiks Teine maailmasõda (Mihkelev, 2011).

Teine maailmasõda oli pikka aega näiteks hollandi kirjanduse kõige viljakam teema. Aastate 1940-1945 kohta ilmus mitmeid mälestusi ja autobiograafilisi romaane (Dijkgraaf, 2010). Tõnu Õnnepalu (2007) kirjutab, et kuigi Teisest maailmasõda on palju uuritud ja sellest on kirjutatud lugematul hulgal mälestusi, oli see ikkagi peaaegu täiesti lahti kirjutamata enne prantslase Jonathan Littelli romaani „*Les Bienveillantes*“.

Kate McLoughin (2012) küsib, kuidas saab sõda, mis on oma olemuselt hävitav, olla aluseks kirjandusele, millegi loomisele. Ta toob välja, et kuigi sõjateemaline ilukirjandus võib ülistada vägivalda ja olla sadistlik, see ka hoiatab sõjakoleduste eest. Sõjakirjandus ei tohiks luua ilustavat pilti, vaid peaks olema aus nende suhtes, kes soovivad elukutselisteks sõduriteks saada. Sõjakirjandus peaks ütleva: „Sa võid surra väga jubedat surma, see on osa sinu valitud ametist ja sõdurielul on muu hulgas väga negatiivseid külgi“ (Mertelsmann, 2010).

Teine maailmasõda pakub uurijatele endiselt huvi ja sellest kirjutatakse palju. Tänu sõjajärgsele Nürnbergi protsessile on tekkinud võitjate ja kaotajate ehk ametlik ja mitteametlik ajalugu, kus võitjad on paika pannud selle, kuidas ja mida käsitleda võib. Siiski on aina enam neid, kes julgevad võitjatele vastu rääkida ja seeläbi on võimalik omandada aina selgemat pilti sõjasündmustest. Ka ilukirjandusega püütakse lugejale edasi anda nii sõja ilu kui selle koledust.

1.3 Teise maailmasõja käsitlemine Eestis

Kuigi Teine maailmasõda lõppes 1945. aastal, puudus Eestis võimalus kõigist sõjasündmustest tõepäraselt kirjutada. Eesti kuulus peale sõja lõppu Nõukogude Liidu koosseisu ning totalitaarsetes ja mittedemokraatlikes riikides on ajalugu midagi sellist, mille on kehtestanud võimupartei. Tsensuur, keelatud raamatud, suletud arhiivid jms on näited sellest, kuidas n-ö päris ajaloo ilmsikstulekut takistada püüti (Hiio, 2010d).

Uurimistööde puhul on oluline algallikate kättesaadavus, mis Nõukogude Liidu perioodil ei olnud enamasti võimalik. 1990. aastate alguses, seoses Nõukogude süsteemi lagunemisega, said uurijad ligipääsu palju suuremale hulgale arhiiviallikatele. See andis ajaloolastele võimaluse võimalikult ausalt ja täpselt kajastama hakata neid sündmusi, mis seni olid ideoloogia tõttu maha saladud või paksu propagandavõõbaga kaetud. Erilisse fookusesse tõusis Teine maailmasõda (Tammela & Liivik, 2010).

See tähendab, et tõde Teise maailmasõja kohta on eestlaste jaoks selgunud viimase 26 aasta jooksul. Selle aja jooksul on Teisest maailmasõjast kirjutatud väga palju raamatuid, paremaid ja kehvemaid, pikamaid ja lühemaid ülevaateid ja uurimusi. See tekitab küsimuse, kas ikka veel on midagi uut öelda ja kirjutada (Tannberg, 2010)? Peeter Kaasik leiab, et Teine maailmasõda on Eesti piisavalt uuritud ajalooperiood (Tammela & Liivik, 2010) ja ka Mart Laar väidab, et Balti riikide saatust Teises maailmasõjas on nii palju uuritud, et midagi uut justkui polekski (Laar, 2011). Kaarel Piirimäe (2015) kirjutas doktoritöö ja seejärel monograafia Balti küsimuse käsitlemisest liitlastevahelistes suhetes Teise maailmasõja ajal ning tundis end kirjutamise ajal vastuvoolu ujujana. Tal tekkis küsimus, miks uurida Teist maailmasõda, kui see on juba nii põhjalikult lahti seletatud (Piirimäe, 2015).

Aga on ka neid, kes arvavad, et on lõike, mida tuleks lähemalt uurida. Eesti ajaloolased toovad välja perioodi 1939-1940, nii Juurvee kui ka Valge leiavad, et lähemalt tuleks uurida alistumise põhjuseid, miks nn. baaside ajastu võimalikuks sai. Hiio nimetab edasiseks uurimiseks aga 1944. aasta sügise inimkaotused Eestis, Nõukogude võimu uuesti sisseseadmise, mobilisatsiooni Punaarmeele, Eesti laskurkorpuse isikkoosseisu ja laskurkorpustlaste rolli sovetiseerimisel (Tammela & Liivik, 2010). Nii idast kui läänest kinnitatakse eestlastele, et Teise maailmasõja

käsitlus on valmis ja seal ei ole enam midagi uut uurida, kuid eestlaste jaoks alles hakkab selgeks saama kogu sõja üldpilt (Bahovski, 2012), ning janu teoste järele, mis võrdleks kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku režiimi kuritegusid, on suur (Kasekamp, 2010).

Eestile on ette heidetud seda, et ollakse fašistlikud, natsimeelsed (Hiio, 2010d). Sellise suhtumise on kaasa toonud paljude eestlaste n-ö vabatahtlik kuulumine Saksa vägedesse. Sageli ei suudeta ega püüta mõista seda, miks eestlased ühel või teisel poolel võitlesid, kui sunniviisiline või vabatahtlik poole valimine oli ja mis olid vabatahtliku teenistuse põhjused (Hiio, 2010d). Eestlaste liitumise Saksa SS-iga võis tol ajal näida vabatahtlikuna, kuid tegelikult oli selle sammu taga kindel põhjus. Oli riike, kus sakslastega koos sõdimine oli osa võitlusest iseseisvuse nimel Nõukogude Liidu vastu (Hiio, 2010c).

2008. aastal kirjutas Hiio, et üks põhjuseid, miks on rohkem kirjutatud Saksa relvajõududest, on see, et paljud Saksa poolel sõdinud meestest pääsesid sõja lõppedes Läände. Neil oli võimalus avaldada oma mälestusi ausal kujul. Ka Eesti Laskurkorpusest on palju kirjutatud, aga need teosed ilmusid Nõukogude tsensuuri järelevalve all ja seetõttu ei saa neid 100% tõena võtta. Iseseisvumise ajal on siiski ka ilmunud Punaarmees sõdinud eestlaste sahtlisse kirjutatud mälestusi. Tähelepanuta ei saa jätta sedagi, et Venemaa arhiividele on palju raskem ligi pääseda kui Saksa omadele. Paranoilised inimesed võivadki arvata, et Punaarmees teeninud eestlaste lood on Saksa ja Soome väes teeninute kõrval varju jäänud, kui asjatundjad saavad aru, et tegelikult nii ei ole (Hiio, 2008).

Veel 1990ndatel teati Eestit kui riiki, kus 30ndatel valitses diktatuur, mis 40ndal aastal liitus vabatahtlikult Nõukogude Liiduga ja mille mehed sõdisid SS-diviisis, pannes toime suurel hulgal inimsusvastaseid kuritegusid. Tänapäevaks on suure töö tulemusena suudetud seda kuvandit Eestist rahvusvahelise avalikkuse silmis muuta (Hiio, 2010b). Eestlaste lähiajalugu puudutav ülesanne on panna Lääne-Euroopa mõistma valikuid, mida eestlased Teises maailmasõjas olles tegid (Laur, 2006).

Niisiis, eestlased on saanud Teisest maailmasõjast tsensuurivabalt kirjutada viimased 26 aastat. Osa leiab, et selle ajaga on kõigest piisavalt kirjutatud, osa aga arvab, et on veel teemasid, mida oleks vaja lähemalt uurida. Kuna endiselt heidetakse eestlastele

ette natsimeelsust, on lähiajalugu puudutavate kirjatükkide ülesanne selgeks teha, millest tingituna eestlased Teise maailmasõja ajal oma otsused tegid.

1.3.1 Teise maailmasõja teemalised uurimused ja uurijad Eestis

Kuigi Teine maailmasõda on palju uuritud teema, siis endiselt on Eestis uurijaid, kes selle teemaga tegelevad. Vaadeldakse nii sõjasündmuseid Eestis kui laiemalt, aga samas keskendutakse Teisele maailmasõjale ka teistes valdkondades. Järgnevalt on välja toodud mõned Teise maailmasõja uurijad ja huvitavamad sel teemal kirjutatud teosed. Lisaks on kirjutatud üliõpilastöödest, mis keskenduvad Teisele maailmasõjale.

Peeter Kaasik on lõpetanud Tallinna Ülikooli ajaloo instituudi doktoriõppe, hetkel töötab Eesti Mälu Instituudis teadurina ([Peeter], k.p.). Peamiselt on ta uurinud Teise maailmasõja järgset aega Eestis ja Nõukogude Liidus. Aga on kirjutanud ka Narva hävituspataljonist ja 1941. aasta sõjasuve tööpolgust (Kaasik, 2015), samuti on ta uurinud Nõukogude sõjaväelaste sooritatud kriminaalkuritegusid Eestis (Kaasik, 2013). Oma doktoritöö kirjutab ta Nõukogude Liidu sõjavangipoliitikast nii Teise maailmasõja ajal kui selle järgselt (Kaasika, 2012). Lisaks uurimused Eesti rahvusväeosadest nõukogude armees (Kaasik, 2011, 2009).

Ka Meelis Maripuu töötab Eesti Mälu Instituudis, doktoriõppe läbis ta Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis. Kui Kaasiku töödes hakkas silma Nõukogude Liiduga seotu uurimine, siis Maripuu tööde hulgas on ka kirjutisi teise sõjapoole kohta, nt on ta kirjutanud Saksa okupatsioonivõimude kinnipidamiskohtadest ja selektsioonist Saksa sõjavangilaagrites Eestis (Maripuu, 2008a, 2008b) ([Meelis], k.p.).

Kaja Kumer-Haukanõmm on omandanud doktorikraadi Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas tööga ([Kaja], k.p.) „Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel“ (Kumer-Haukanõmm, 2012). Lisaks sellele on ta kirjutanud mitmeid erinevaid töid Teise maailmasõja aegsete pagulaste teemal: eestlaste sundmigratsioon läände (Kumer-Haukanõmm, 2011), eestlaste põgenemine Saksamaale (Kumer-Haukanõmm, 2009) jms.

Palju on Teist maailmasõda uurinud ja sellest kirjutanud Tartu Ülikooli doktorant Toomas Hiio. Ta on kirjutanud nii sõjasündmustest Eesti üldiselt: II maailmasõda ja Viljandimaa (Hiio, 2011), lahingud Eestis 1944. aastal (Hiio, 2006a), kui ka Eesti

üksustest Saksa koosseisus (Hiio, 2011b, Hiio, Niglas, Kaasik, 2005) ja Eestist Wehrmachti operatsioonipiirkonnana (Hiio, 2006b).

Samuti ei uurita mitte ainult Teist maailmasõda 1939.-1945. aasta raamides. Ene Kõresaar on kirjutanud Teise maailmasõjast Ajaloomuuseumi püsiekspositsioonides 1980. lõpust kuni 1990. alguseni (Kõresaar, 2011).

Teine maailmasõda on Eesti teadlastele ja uurijatele endiselt huvipakkuv teema. On veel sündmusi, mida uurida ja millest kirjutada. Samas ei kirjutata enam mitte ainult sõjasündmustest, vaid ka juba sõjasündmuste käsitlemisest hilisemal perioodil.

Üliõpilaste lõputööd

Teine maailmasõda on endiselt levinud teema ka lõputöö kirjutamiseks. ESTERi otsing üliõpilastööde hulgast märksõnaga Teine maailmasõda, 1939-1945 ajalise piiranguga 2000-2015 annab 59 vastust, milledest 29 ei ole Eestis kirjutatud/välja antud üliõpilastööd.

30 vaadeldava töö hulgas on neli diplomitööd, 11 lõputööd, kolm bakalaureusetööd, kaks doktoritööd ja 10 magistratööd. Peamiselt on tööde autorid Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes õppijad – 16 õpilastööd. Aga esindatud on ka Tartu Ülikool 11 tööga, Tallinna Ülikool, Viljandi Kultuurikolledž ja Eesti Maaülikool kõik ühe tööga.

Ehk siis kõik tööd ei ole mitte sõjasündmustest kirjutatud, nt Eesti Maaülikooli lõpetanud Birgit Viotti (2011) kirjutas Nõukogude perioodil Teise maailmasõja mälestuseks rajatud memoriaalidest ja nende rollist Eesti kultuurimaastikul. Või ka Kristi Märgi (2005) töö „Lihula mälestusmärgi juhtum avaliku arutelu objektina“, mis on kirjutatud ajakirjanduse ja kommunikatsiooni perspektiivist lähtuvalt.

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste lõpetajate poolt kirjutatud tööde hulgas on palju selliseid töid, mis käsitlevad sõjasündmusi üldiselt, nt „Narva jõgi strateegilise tõkkena“ (Soome, 2003) või „Ühendusteede mõjud Tartu vallutamisele ja kaitsmisele II maailmasõjas“ (Rein, 2012). Aga on ka töid, mis keskenduvad pigem kindla sõjapoole tegemistele, nt „Saksa õhukaitse 1944. aasta märtsipommitamise ajal“ (Samusenko, 2011) või „Punaarmee valmisolek potentsiaalseks kallaletungiks Saksamaale 1941. aastal: agressiooni põhjendatus ja õnnestumise eeldused“ (Pagel, 2008).

Kuigi otseselt Teise maailmasõja teemalisest kirjandusest ja selle publitseerimisest kirjutatud töid magistritöö autor ei leidnud, siis Andres Lepik (2008) on kirjutanud seminaritöö "Eestikeelne sõjandusalane kirjandus 1991-2003". Selles töös on küll pigem uuritud sõjapidamise jms sõjaga seonduva käsitlemist, ehk siis üldisemat pilti kui lihtsalt üksik sündmus. Ksenija Tsõbulskaja (2005) oma seminaritöös „Ajaloalased raamatud Eesti trükitoodangus aastatel 2000-2001“ jõudnud tõdemusele, et enimkäsitletud teemad ajalooalastes raamatutes olid Esimene ja Teine maailmasõda.

Seega võib öelda, et Teine maailmasõda on ka lõputööde kirjutamisel endiselt huvipakkuv, seda mitte ainult sõjategevuse perspektiivist lähtuvalt, vaid ka teiste valdkondade inimeste jaoks. Kuigi ei ole uuritud Teise maailmasõja käsitlemist kirjanduses, on uuritud ajaloost ja sõjandusest kirjutatud raamatuid ja jõutud järeldusele, et Teine maailmasõda on üks enim kirjastatud teema ajalooalal.

2 UURIMISTÖÖ METOODIKA

Selles peatükis on antud ülevaade magistritöö koostamisest. Kirjeldatud on infootsingu protsessi käigus kasutatud termineid ja andmete töötlemist. Täpsemalt on kirjutatud töö aluseks oleva andmebaasi koostamisest ja analüüsist.

Enne magistritöö kirjutamist on tutvunud Malle Suurkivi magistritööga „Ateistlik kirjandus eestikeelses raamatutoodangus“, mis andis autorile ettekujutuse sellest, kuidas koostada andmebaasi ja läbi viia selle analüüsi.

2.1 Teoreetilise osa koostamine

Teistes maailmasõjast kirjutamine on suuremas plaanis kirjutamine ajaloost ehk ajalookirjutus. Ajaloost kirjutamine on keeruline, kuna inimesed tõlgendavad kunagi toimunud sündmusi erinevalt. On n-ö ametlik ajalugu, üldlevinud arvamused ja seisukohad, kuid on ka inimesi, kes üritavad neid seisukohti ümber lükata.

Seega, enne Teise maailmasõja teemalise kirjanduse analüüsi, oli oluline leida vastused teatud küsimustele. Kuidas peaks ajaloost kirjutama? Kas ajalookirjutuse juures on mingeid reegleid, mida järgida? Mis muudab ühe kirjatüki usaldusväärsemaks kui teise? jms. Infootsingul kasutati järgmiseid nii eesti- kui ka inglisekeelseid termineid: ajalookirjutust, ajaloost kirjutamine, *historical writing*, *writing about history*. Otsing viidi läbi *Google ja Google Scholar* vahendusel, samuti kasutati artiklite andmebaasis ISE. *Google* abil leitud raamatute kättesaadavust Eesti raamatukogudes kontrolliti ESTERi abil.

Tulemuste puhul oli oluline silmas pidada allika sobilikkust magistritöö tarbeks. Inglisekeelsed otsingud andsid väga palju vastused erinevate ülikoolide veebilehti, kus õppejõud annavad üliõpilastele nõu ajaloolise kirjatüki koostamiseks. Eestikeelsete otsingute puhul olid paljud vastused kas blogipostitused või päevalehtede artiklid. Siiski leidis sa tulemusi, mis viisid sobilike artikliteni näiteks ajalahes Sirp ja ajakirjades Ajalooline Ajakiri, TUNA jms.

Teemat kitsendades tuli otsida infot sõjakirjanduse kui ka Teise maailmasõja teemalise kirjanduse kohta üldisemalt. Taaskord tuli välja valida sobivad eesti- ja

inglisekeelsed terminid, nendeks olid: sõjakirjandus, sõjast kirjutamine, Teine maailmasõda kirjanduses, *literature of war*, *war literature*, *writing about World War II*, *writing about Second World War* jms. Kuigi autori esialgne mõte oli sel moel leida kirjandust sõja käsitlemisest teaduslikes töödes, viisid väga paljud vastused ilukirjanduseni. Taaskord viidi peamine otsing läbi *Google* vahendusel.

Kolmandaks tuli vaadelda Teise maailmasõja käsitlemist Eestis. Selle jaoks viidi infootsing läbi vaid eestikeelsete terminitega Teine maailmasõda Eestis, Teise maailmasõja käsitus jms. Osa tulemusi oli ilmnenud ka juba eelmise otsingu käigus, kui vaatluse all oli Teise maailmasõja teemaline kirjandus üldisemalt. Eraldi viidi otsinguid läbi ajakirjade TUNA, Ajalooline Ajakiri ja ajalehe Sirp veebist kättesaadavatest arhiivides. Ka artiklite andmebaas ISE andis teemakohaseid vastuseid märksõna otsingu kaudu. Suureks abiks oli Eesti Teadusinfosüsteem, mille kaudu oli lihtne leida erinevate ajaloolaste jm teadlaste kirjutatud uurimusi ja artikleid Teise maailmasõja kohta.

Kõiki eelmainitud otsinguid viidi läbi ka nt andmebaasis EBSCO. Sealsed tulemused ei olnud aga selle töö jaoks sobivad, sest vaatlesid Teist maailmasõda ja ajaloost kirjutamist teises kontekstis, kui selle töö jaoks vaja oluks. Tulemused näitasidki seda, et peamine ingliskeelne info tuleneb ülikooli veebilehtedelt ja õppejõudude, ajaloolaste artiklitest. Viimastel aastatel kirjutatud mahukaid ingliskeelseid teadusartikleid sel teemal ei leitud. Ka eestikeelsed tulemused pärinevad peamiselt samadest allikatest ja samadelt autoritelt, nt ajaloolane Toomas Hiio on Teisest maailmasõjast väga palju kirjutanud.

2.2 Andmebaasi koostamine

Kui töö teema oli kindlaks määratud, tuli esimese asjana otsustada, mil moel leida raamatud, mis Teist maailmasõda käsitlevad. Eestis on kasutusel märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945, mille järgi on võimalik Teise maailmasõja teemalist kirjandust leida. Teine maailmasõda kestis pikalt, toimusid erinevad lahingud, oli palju osalejaid ja sündmusi, mis on kõik saanud ka eraldi oma nime. Seega oli vaja välja selgitada, kas märksõnast Teine maailmasõda, 1939-1945 piisab või peaks töö

sisaldama ka neid teoseid, mille märksõnades ei ole märgitud Teine maailmasõda, vaid mõne lahingu nimi.

Selleks otsiti Eesti märksõnastikust üles vastav märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945 ning 8. septembril 2015 viidi läbi kontroll, mille käigus võeti kõik eespool mainitud märksõna laiemad, kitsamad ja seotud terminid ja teostati võrdlevad otsingud. Võeti näiteks märksõna Idarinne ja viidi ESTERis läbi eestikeelsete raamatute otsing ilmumisaastaga alates 1991. Tulemusi oli kümme. Seejärel täpsustati otsingut, lisades juurde ka märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945. Tulemuste arv jäi kümne peale. Nii toimiti kõigi laiemale, kitsamate ja seotud terminitega. Tabelit otsingutulemuste kohta võib näha lisa 1.

Kõigi otsingute tulemusel jõuti järeldusele, et tööks sobivate teoste valimisel piisab märksõnast Teine maailmasõda, 1939-1945. Ilmnes, et kitsamate terminite puhul on suuremal osal kordadest lisatud ka Teise maailmasõja märksõna. Laiemate terminite puhul oli erinevus suurem, aga see on ka seletatav sellega, et terminite sõjad ja maailmasõjad alla mahub palju erinevaid teemasid käsitlevaid teoseid. Samuti oli seotud terminite kattuvus Teise maailmasõjaga väiksem, aga ka seda saab põhjendada sellega, et nt holokausti või soomepõisse käsitlevad teosed ei pea tingimata suures mahus käsitlema ka Teist maailmasõda.

Seejärel viidi Eesti rahvusbibliograafia andmebaasis läbi otsing kõigi sobivate teoste leidmiseks. Otsingu tingimused olid järgmised: märksõna võrdub Teine maailmasõda, 1939-1945; laad: raamat, keel: kõik; lähtekeel: kõik; ilmumismaa: Eesti; aasta: 1991 kuni 2015. Selline otsing viidi töö raames esmakordselt läbi 2015. aasta oktoobris, et saaks andmebaasi koostamisega algust teha. Kuna otsingukriteeriumitele vastavaid raamatuid ilmus ka hiljem, viidi otsingut läbi mitmeid kordi uuesti, et andmebaas töö esitamise hetkeks võimalikult täielik oleks.

Kõik ERBis tulemuseks tulnud raamatud kanti Exceli tabelisse. Enne tabelisse kandmist viidi teaviku pealkirjaotsing läbi ka kataloogis ESTER. Eesmärk oli üle kontrollida, et andmed ESTERis ja ERBis kattuks. Nagu selgus, näitas ESTER teatud juhtudel ka tulemusi, mida ERBis läbi viidud otsing ei kajastanud: leidsid mõned teised ja kolmandad trükid, mida polnud ERBi kantud.

Samuti ilmnes, et näiteks teavikul „Eestlased Vene sõjaväes 1940-1945 : sundmobiliseeritud tööpataljonides. ...“ on kolm osa, kuid märksõna Teine

maailmasõda, 1939-1945 on pandud vaid esimesele osale. Teist ja kolmandat osa seega magistrیتöösse lisatud ei ole.

On ka selliseid teoseid, kui esmatrükk omab töös kajastamiseks vajalikku märksõna, kui kordustrukile või e-raamatule seda lisatud ei ole. Sellisel juhul on ka märksõnata variant ikkagi töösse võetud, sest see aitab kajastada nimetuse populaarsust ning ilmselt on raamatu sisu ikkagi relevantne, kui esmatrükk omab vajalikku märksõna.

Lisaks sellele, et ERBis oli nimetusi vähem kui ESTERis, selgus ka, et mõni teos on rahvusbibliograafia hulka kantud, kuigi ei peaks seal olema. Töö autor leidis teose „Elu saksa ajal“, mille autoriks on Boris Kuusik. Rahvusbibliograafia näitas vaid teost, mille ilmumisaasta on 2006, kuid ESTER lisas juurde ka 2004. aasta variandi. Tundes huvi, miks see nii on, kasutas magistrیتöö autor ERBi tagasisidevormi ja küsis selle teose kohta. Peabibliograaf Jane Makke vastas kirjale ning ütles, mõlemad teosed telliti arhiivist välja ja jõuti otsusele, et tegelikult need teavikud rahvusbibliograafiasse kuuluma ei peaks, sest nende hinnangul on tegemist käsikirjalise materjaliga, mis on RRile annetatud (Makke, 2015).

Seega ei saa öelda, et töö käigus koostatud andmebaas oleks asjas muutumatu. Võib-olla lisatakse märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945 sellistele teavikutele, millel seda hetkel ei ole või vastupidi, võetakse ära mõnelt raamatult, millel see hetkel olemas on. Märksõnastamine oleneb inimesest, kes sellega tegeleb, kui üks arvab, et märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945 on vajalik, võib teine töötaja otsustada, et seda märksõna sellele teavikule vaja ei ole. Seega, kui hakata sama andmebaasi uuesti koostama, võivad tulemused olla erinevad.

Töö koostamise hetkel andis rahvusbibliograafia otsingule 617 vastust, ESTERi täpsustused andsid juurde kolmteist sobivat pealkirja. Kokku seega 630 nimetust, mida tuli analüüsima hakata, muu hulgas juurdetrukid ja kordustrukid, võrguteavikud, teavikute tõlked jms. Ka peab töö autor vajalikuks mainida, et on kaks sellist raamatut, mis sisaldavad endas kahte erinevat teost, st teatud analüüsi etappide juures on neid eraldi pealkirjadena vaadeldud, kuigi nad on ilmunud koos ühes nimetuses, nt on ilmunud ühes teavikus koos „Operatsioon "Cicero"“ (L. C. Moyzisch) ja „Mina olin Cicero“ (E. Bazna) (1991). Kui võtta välja kordus- ja juurdetrukid, sama nimetuse võrguteavikud ja punkt kirjas teavikud ning tõlked eesti keelest teistesse

keeltesse, siis jääb alles 536 erinevat nimetust, sh ilukirjandus. Viimane otsing ERBis ja ESTERis viidi läbi 9. veebruaril 2016.

2.2.1 Tabelisse kantud andmed ja nende olulisus analüüsi juures

Exceli tabelisse kanti iga teaviku kohta järgnevad andmed: autor, tõlkija, koostaja/toimetaja, pealkiri, kirjastus, ilmumisaasta, trükikordus/teised vormingud, maht, illustratsioonid, väljaande tüüp.

Need andmed annavad vajalikku informatsiooni, et vastata magistritöö uurimisküsimustele. Autori väli näitab, kui paljud erinevad autorid on Teise maailmasõja teemadel kirjutanud. Autorit kirja pannes on võetud arvesse ERBi ja ESTERi kirjes olevat autorit ning lisaks kirjes toodud kollektiivautoreid. Autorivälja analüüsimise asudes on võetud eraldi arvesse kõik autorid, kes on teose autorina kirja pandud.

Mida mitmekesisem on autorite nimekiri, seda suurem on tõenäosus, et Teist maailmasõda on kajastatud erinevatest aspektidest. Tähelepanu on pööratud ka välismaiste ja eesti autorite suhestumisele. Välismaiste autorite puhul on oluline ka see, mis maa autoritega tegu – see aitab samuti määrata teoste kallutatust võitjate või kaotajate ajaloo poolele.

Kirjastajate mitmekesisuse uurimine annab ülevaate sellest, millised kirjastajad on avaldanud vastavateemalist kirjandust. Taaskord saab välja selgitada ka selle, milliseid vaateid ühe või teise kirjastuse poolt avaldatud teosed edasi annavad. Kas vaated on erinevad või keskenduvad siiski rohkem kindlale sõjas osalenud poolele.

Ilumisaasta põhjal saab paika panna perioodid, millal Teise maailmasõja teemalist kirjandust rohkem välja antud. Ilumisaasta analüüs annab aimu sellest, kas Teise maailmasõja teemalise kirjanduse väljaandmine on vähenemas, püsib aastate lõikes sama või on nimetuste arv suurenemas.

Eraldi on välja toodud, kui lisaks trükiväljaandele on ilmunud ka võrguteavik või on välja antud kordustrükke, tõlgitud teistesse keeltesse jms. Selle abil saab määrata teose populaarsust. On teoseid, mida on välja antud ka välismaal (sh enne 1991. aastat välismaal ilmunu), ka see on vastavate teavikute juures ära märgitud, sest see loob ettekujutuse nimetuse levikust.

Väljaande tüüpi määramiseks on kasutatud MARC kirjes olevat välja 930. Osadel teavikutel oli see väli kirjes täitmata. Selliseid kirjeid oli vähe ja kuna need teosed ei olnud populaarsemate seas, millest töös on rohkem kirjutatud, siis ei olnud ka vajadust tüüpi määrama hakata. Väljaande tüübi teadmine annab võimaluse kindlaks teha, mis on teose eesmärk, kellele on see teos mõeldud.

2.3 Teoste retseptsiooni leidmine

Teoste tasakaalustatuse ja mitmekesisuse kindlaks tegemiseks tuli muu hulgas analüüsida ka nende teoste retseptsiooni. Osa arvustustest ja hinnangutest tuli välja teoreetilise osa andmete otsingu käigus nt ajalehest Sirp. Samuti leiti arvustusi, kui otsiti infot erinevate autorite ja nende teoste kohta *Google* vahendusel.

Mahukama osa retseptsioonist andis artiklite andmebaasis ISE. 16.02.2016 viidi läbi kolm erinevat liitotsingut. Esimese puhul kasutati märksõnu Teine maailmasõda, 1939-1945 ja arvustused, teise puhul Teine maailmasõda, 1939-1945 ja raamatututvustused, kolmas toimus märksõnadega Teine maailmasõda, 1939-1945 ja raamatuarvustused. Kõigi puhul määrati ajaliseks piiranguks pärast 1990. aastat ja enne 2017. aastat. 2017 sai valitud sellepärast, et 2015. aasta lõpus välja antud raamatute arvustused võisid ilmuda veel 2016. aasta alguses. Otsingut korrati 25. veebruaril 2016.

Kindlasti ei saa väita, et kõik (raamatu)arvustused ja raamatututvustused on üles leitud. Juhuslikult sattus autor ka selliste arvustuste peale, mille kirjesse ei olnud märgitud, et tegemist on (raamatu)arvustuse või raamatututvustusega. Nt Ilona Martsoni artikkel „Üksi rändan...“ on arvustus Valentine Nõlvaku raamatule „Ellujääja“ (2007), mis käsitleb ka Teise maailmasõja sündmusi, kuid ISE kirjes on märksõnaks vaid mälestused. Teiseks oluliseks põhjuseks, miks uuem retseptsioon leidmata jäi, on see, et ajalehtede artikleid enam ei bibliografeerita ega sisestata andmebaasi ISE. Ajalehed lisatakse küll portaali DIGAR Eesti ajalehed, kuid sealne sõnaotsing ei võimalda magistritöö tarbeks relevantseid artikleid mitterelevantsetest eraldada.

Samuti on valitud vaid eestikeelsed arvustused. Oli ka vene- ja soomekeelseid arvustusi, kuid nende keelte oskamatus tõttu ei oleks magistritöö autoril neid analüüsida õnnestunud.

Kokku saadi vastuseid kõigi kolme otsinguga 221. Siiski ei olnud need kõik sobivad magistritöös kasutamiseks, sest osa neist olid välismaal välja antud raamatute kohta ja osa raamatute kohta, mille kirjes puudus märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945, kuigi arvustuse kirje seda märksõna sisaldas. Kokku saadi 196 arvustust ja raamatututvustust. Leitud arvustused on kirjutatud 122 erineva nimetuse kohta.

2.3.1 Retseptsiooni analüüs

196 arvustust on päris suur number, arvestades seda, et see sisaldab ainult neid arvustusi, mis magistritöö autor ISE otsingu abil ja eelneva teoreetilise osa infootsingu käigus leidis. Kuna retseptsiooni materjal on mahukas ega sisalda nagunii selle täielikku kogumit, otsustas magistritöö autor analüüsida neist umbes ühte kolmandikku ehk siis 67 arvustust.

Kõik arvustused kanti Exceli tabelisse ja sorteeriti autori nime järgi. Seejärel valis töö autor juhuvalikuga tabelist 67 (raamatu)arvustust/tutvustust, mida analüüsida. Juhuvalikut kasutati põhjusel, et siis oli igal arvustusel võrdne võimalus valituks osutada. Tabelisse jäid kõik 196 leitud arvustust hoolimata sellest, et osa neist oli kirjutatud sama teose kohta. Seda pidas töö autor vajalikuks, sest kui teos on niivõrd populaarne, et sellele on kirjutatud mitmeid arvustusi, siis on loomulik, et sel on ka suurem võimalus magistritöös käsitletud saada.

Arvustused ja tutvustused on sisult ja käsitluslaadilt erinevad olenevalt kirjatüki autorist. On neid, kus tuaksegi selgelt välja teose plussid ja miinused koos põhjendustega. Samas on ka selliseid arvustusi, mis räägivad ümber teose sisu ning seejärel viimases lõigus võtavad kokku, kas raamat on väärt lugemist või mitte. Seega ei olnud võimalik igast arvustusest saada täpselt ühesugust infot. Tähelepanu pöördi sellele, milliseid allikaid on raamatu autor kasutanud (nt erinevate riikide arhiivid), milliseid raamatu positiivseid ja negatiivseid omadusi on retseptsiooni autor välja toonud, milline on kokkuvõtlik hinnang raamatule (tasub lugeda või mitte) ja ka sellele, kas teos räägib eestlastest Saksamaa poole peal või Punaarmee või on teemaks hoopis sõjasündmused üldiselt. Lisaks on toodud välja olulised punktid, kus

on näiteks rõhutatud raamatu olulisust („täidab lünga kodumaises meresõjaajaloos“, (Bahovski, 2005) vms.

Osa arvustusi olid kättesaadavad interneti vahendusel, kas ajalehtede veebilehtedelt või portaalist DIGAR Eesti Ajalehed. Osaga tuli tutvumas käia Rahvusraamatukogu autoriseeritud töökohal või siis ka arhiivist tellida.

Seega on töö koostamisel kasutatud nii kvalitatiivset lähenemist sisuanalüüsi näol kui ka kvantitatiivset meetodit statistika jm numbrilite näitajate välja toomisel.

3 UURIMISTULEMUSED

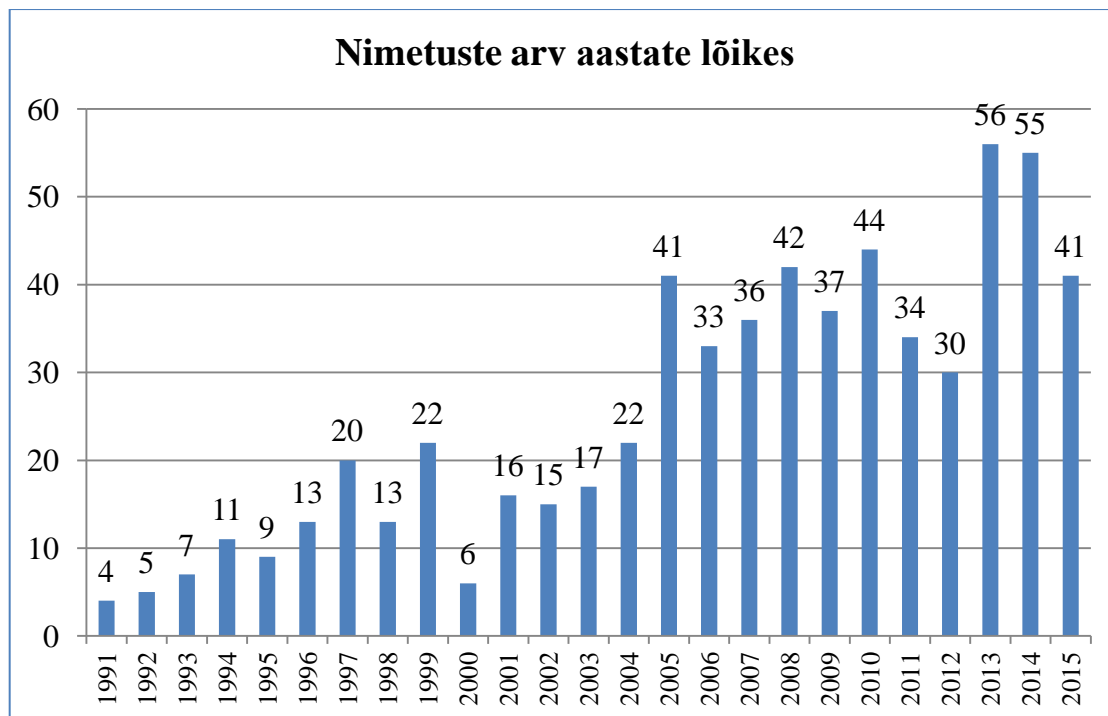
Kolmandas peatükis on välja toodud koostatud andmebaasi analüüsimise tulemused. Eraldi alapeatükkidena on kirja pandud erinevad tunnused ja nende roll magistritöös püstitatud eemärgi täitmise juures.

3.1 Teoste väljaandmine aastate lõikes

Teavikute ilmumisaastat analüüsidest tuleb ära märkida, et ühe teose ilmumisaasta ei ole täpselt teada (ERBi kirjes välja toodud sellise kujul: 200?), seega ei ole seda teost ilmumisaastat analüüsidest arvesse võetud. Ka üks 2003. aasta nimetus on rahvusbibliograafias märgitud küsimärgiga, kuid selles hoolimata on teos 2003. aasta hulka arvestatud. Lisaks on ilmumisaasta juures arvesse võetud ka kõiki kordus- ja juurdetrükke, võrguteavikuid, tõlkeid jms. Seega 630 raamatust 629 puhul on ilmumisaasta analüüsi juures aluseks olnud.

Kui kokku on 25 aasta jooksul ilmunud 629 teost, siis keskmiselt on aastas ilmunud 25,16 teost, mediaan on 22. Kõige madalam oli teemakohaste teavikute arv 1991. aastal, mil see oli neli, kõige kõrgem aga 2013. aastal, ulatudes 56 nimetuseni.

Vaadeldes diagrammi teoste ilmumisaastate kohta (vt. joonis 1, lk. 30) võib märgata, et järsu hüppe on teoste arv teinud 2005. aastal. Kui aastatel 1991-2004 ilmus 4-22 teemakohast raamatut aastas, siis aastatel 2005-2015 oli see arv 33-56. 71,38% teavikutest on ilmunud viimase üheteistkümne aasta jooksul.

Joonis 1. Nimetuste arv aastate lõikes

Teoste vähesust 1990ndate algul võib seletada kogu Eesti elu ümber kujunemisega taasiseseisvumise käigus ja järel. Esiteks võttis aega see, et seni varjul olnud materjalid arhiividest huvilisteni tuua. Uurijatel ja autoritel võttis aega nende materjalide läbitöötamine ja nende põhjal teoste kirjutamine. Ka tuli luua suhteid välismaailmaga, et saaks tõlkida võõrkeelseid teavikuid.

Kuigi on aastaid, mil Teise maailmasõja teemal välja antud raamatute arv on vähenenud, on teema siiski eestlaste hulgas populaarne ja viimasel kolmel aastal on välja antud keskmiselt 50,67 raamatut aastas.

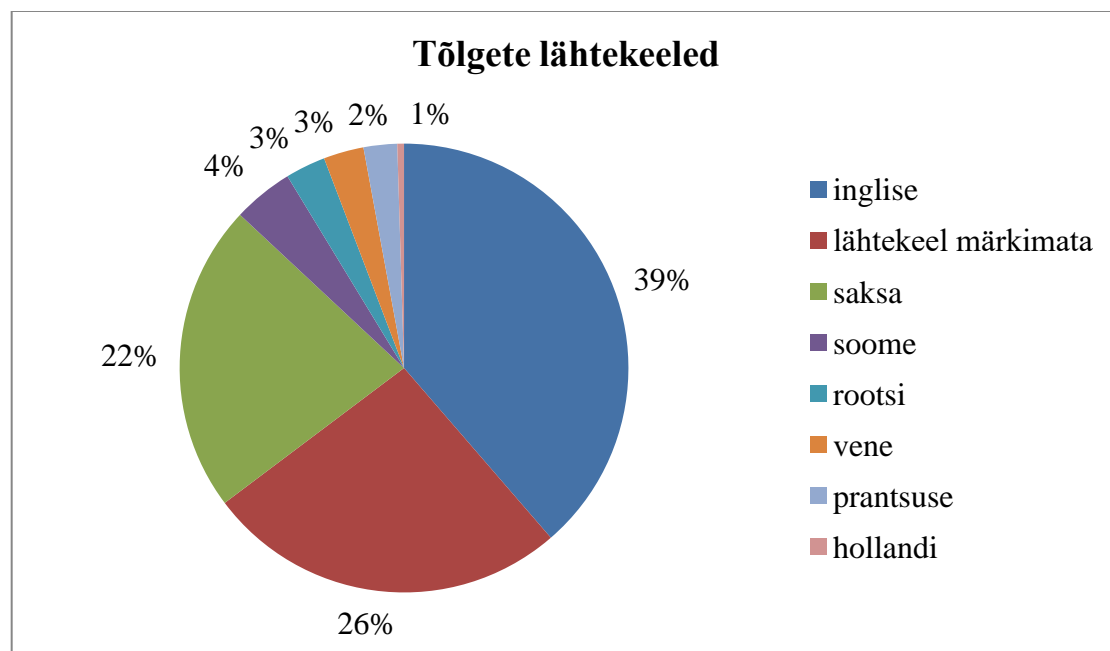
3.2 Teise maailmasõja ainelistest raamatute tõlked eesti keelde

Tõlkekirjandus on kindlaks tehtud tõlkija olemasolu kaudu. 536 raamatunimetusest on tõlkija väli täidetud 216 raamatunimetusel. Nende hulgas on ka teoseid, kus tõlge on toimunud eesti keelest, nt on lisatud inglisekeelne kokkuvõte või paralleelselt

eestikeelse tekstiga on ka võõrkeelne tekst. Kui need teavikud välja võtta, siis jääb 205 raamatut, mille puhul tõlge on toimunud võõrkeelest eesti keelde.

Tõlgitud raamatute puhul on osal märgitud, mis keelest tõlge toimunud on, kuid osal raamatutel on lähtekeel märkimata. Keele jaotumist näitab diagramm (vt. joonis 2). Ühe raamatu – „Operatsioon "Cicero"“ / L. C. Moyzisch. „Mina olin Cicero“ / E. Bazna (1991) puhul oli tõlge toimunud nii inglise kui ka vene keelest, sest see raamat sisaldab endast kahte erinevat teost, seega on diagrammi koostamisel arvestatud 206 nimetusega.

Kuna paljudel nimetustel on lähtekeel märkimata (kokku 53 nimetust), siis ei saa teha kindlaid järeldusi selle kohta, mis keeltest tõlkimist Eestis eelistatakse. Hetkel on diagrammi põhjal näha, et kõige rohkem on tõlgitud inglise keelest – 80 nimetust, järgneb saksa keel 46 nimetusega. Seejärel toimub tõlgete arvus langus. Muudest keeltest on tõlgitud juba märksa vähem, nii on soome keel esindatud üheksa nimetusega, rootsi keel kuue, vene keel kuue, prantsuse keel viie nimetusega ja hollandi keel ühe nimetusega. Kui otsida ERBi vahendusel Eestis välja antud tõlkeid 1991-2015, siis võib väita, et ka üldine tõlgete lähtekeelte pingerida ongi just selline: inglise ja saksa keel ja seejärel vene, prantsuse, soome ja rootsi keel väiksemate erinevustega üksteisele järgnemas.

Joonis 2. Teemakohase tõlkekirjanduse lähtekeeled

Osadel teostel, kus tõlke lähtekeel ei ole märgitud, on toodud ära originaalteose pealkiri, millest annaks ehk järeldada, mis keelest teos tõlgiti. Kuid kõigi nimetuste puhul seda ei ole. Tegelikult võib ka tõlke lähtekeel olla erinev sellest, mis keeles esialgne teos kirjutatud on. Ühe variandina saaks ka kindlaks teha autori rahvuse, kuid siin tekib olukord, et autor võib olla pärit ühest riigist, elada teises ja oma teoseid kirjutada hoopis mõnes kolmandas keeles. Seega ei anna selline lähenemine usaldusväärset tulemust.

Tõlkekirjanduse hulgas on ka nende eestlaste teosed, kes on oma raamatu kirjutanud mõnes võõrkeeles. Näitena võib tuua Juhan Grossi kirjutatud „Kaotatud suvi : ühe noore mehe teekond Sangastest Cornwalli“. Tegemist on eestlasega, kes võitles sõja ajal Eesti Leegionis, edasi viis elu ta Austriasse, kuid tema mälestused said käsikirjaks Inglismaal (Kaotatud suvi, k.p.). Samuti kuulub siia Ants Orase „Eesti saatuslikud aastad 1939-1944“, mis on eesti keelde tõlgitud soome keelest. Tegemist oli küll eesti tõlkija ja keeleteadlasega, kuid 1943. aastal suundus ta Rootsi ja 1949. aastal USAsse, kus oli 1972. aastani Florida ülikooli professor (Maailmapilt, k.p.).

3.2.1 Enim tõlgitud autorid

Nagu metoodika peatükis kirjutatud, on tõlkija väli täidetud 205 raamatunimetusel. Neist viis on sellised raamatud, millel ei ole autorit märgitud, ülejäänud 200 raamatul on autori väli täidetud. Seal hulgas on ka üks teos, mille autor on anonüümne (Rahvusbibliograafia kirjes märgitud „anonüümne autor“) . Anonüümseks autoriks on sõja ajal Berliinis elanud noor naine, kes alustas oma ülestähendusi viimasel sõjakevadel (Naine Berliinis, 2004). Kokku on erinevaid autorinimesid märgitud 199, kellest kõik ei ole teose ainsad autorid, st mõnel raamatul on nt kaks autorit, kuid siinses töös on kõiki neid autoreid käsitletud eraldi.

Suurem osa neist 199 autorist on olnud ühe Teise maailmasõja teemalise Eestis aastatel 1991-2015 tõlgitud ja välja antud nimetuse autoriks. Autoreid, kelle teoseid on tõlgitud rohkem kui ühel korral, näeb lisas olevast tabelist (vt lisa 2). Eraldi on töös välja toodud ja analüüsitud autoreid, kes on kirjutanud üle kolme andmekogusse kuuluva teose (vt tabel 1, lk 33).

Tabel 1. Enim tõlgitud autorid

Autor	Nimetuste arv
Suvorov, Viktor, pseud.	8
Beevor, Antony	5
Knopp, Guido	4
Simons, Paullina	4
Michaelis, Rolf	3

Teistest palju rohkem on tõlgitud Viktor Suvorovi teoseid, keda on eesti keelde tõlgitud ilmselt rohkem kui ühtegi akadeemilist ajaloolast (Velmet, 2010). Suvorov on pseudonüüm, mehe tegelik nimi on Vladimir Rezun. Ta on Nõukogude Liidu sõjaväeluure endine agent, kes 1978. aastal põgenes Suurbritanniasse. Dimitri Hmelnitski on kirjutanud temast raamatu, milles tõdeb, et Suvorov on mitte ainult üks kõige loetumaid, vaid ilmselt ka vihatumaid Teise maailmasõja teemaga tegelevaid ajaloolasi ning tema raamatuid müüakse tohututes tiraažides (Haav, 2014). Venemaa üks juhtivaid ajaloolasi ja Riigiarhiivi direktor Sergei Mironenko (Academia Rossica, k.p.) leiab aga, et Suvorov on libaajaloolane, kelle teosed on pigem spekulatsioon ja fantaasia (Mironenko, 2015). Tema teosed esitavad uut moodi nägemuse Teise maailmasõja alguse ja põhjuste kohta ([Suvorov], 2006). Peamiselt kirjutab ta Nõukogude Liidu vaatepunktist, Stalinist ja tema plaanidest jms. Magistritöös on peamiselt käsitletud tema kirjutatud aimekirjandust, lisaks paari memuaarteost.

Teisena on nimekirjas inglise autor Antony Beevor. Tegemist on inglise ajaloolasega, kes on avaldanud mitmeid romaane ja dokumentaalteoseid (Beevor, 2005). Tema Teise maailmasõja teemalised raamatud on pälvinud mitmeid auhindu (Antony Beevor, k.p): „Stalingrad“ sai Samuel Johnsoni auhinna, Wolfsoni ajalooauhinna ja 1999. aastal Hawthorndeni kirjandusauhinna; „Berliin 1945“ sai samuti bestselleriks ja seda on tõlgitud mitmesse keelde (Beevor, 2005). Beevor on üks autoritest, kelle raamatud kästi eemaldada Venemaal Jekaterinburgi koolidest, kuna väidetavalt ülistavad need natse. Suurimat ülekohut nähti tema teoses „Berliin 1945“, mis sisaldab ulatuslikku materjali Vene sõdurite vägivallast Saksa naiste vastu (Walker, 2015). Kõik viis raamatut kuuluvad aimekirjanduse alla.

Sakslane Guido Knopp on õppinud ajalugu ja politoloogiat (Guido Knopp, k.p. a), ta on üks mainekamaid Saksa ajaloo-professoreid. Tema Kolmandat Reichi käsitlevad teosed kuuluvad enimmüüdud saksakeelsete raamatute hulka (Knopp, 2001). Lisaks sellele, et ta kuulub edukaimate aimeraamatute autorite hulka Saksamaal, on ta ka mitme filmi ja telesarja autor (Guido Knopp, k.p. b). Kaks tema poolt kirjutatud raamatut on paigutatud aimekirjanduse ja üks memuaaride alla.

Paullina Simons sündis 1963. aastal Leningradis, kuid tema pere kolis USAsse, kui ta oli 10-aastane (Paullina Simons, 2016). Ta on kirjutanud mitmeid ingliskeelseid romaane, mis on saanud bestselleriteks, kõige tuntum neist on „Vaskratsanik“ ([Vaskratsanik. Esimene], k.p.). Ei saa väita, et tema teosed oleks kallutatud mõne sõjas osalenud poole kasuks. Kuigi raamatu üks peategelastest kuulub Punaarmee koosseisu, on sõda pigem üheks raskuseks tema leंबरomaani tegelastele eluteel. Simons kirjutab ilukirjandust.

Rolf Michaelise Teise maailmasõja teemalised Eestis avaldatud teosed puudutavad SS-i. Teoses „Eestlased Waffen-SS-is“ (2001) püüab ta dokumenteerida nende eestlaste ajalugu, kes SS-i kuulusid (Michaelis, 2001), lisaks on ilmunud „Venelased Relva SS-is“ ja „11. SS-vabatahtlike soomusdiviis "Nordland"“ – ehk siis tema teosed annavad pigem ülevaate Saksa vägedest. Kõik kolm teost kuuluvad aimekirjanduse hulka.

Nagu näha, tõlgitakse teistest palju rohkem Suvorovit, kes on ka ülejäänud maailmas populaarne autor. Kuigi Suvorov on venelane ja ka kirjutab oma raamatutest peamiselt Nõukogude Liidu ja Stalini seisukohtadest Teises maailmasõjas, on ta siiski Venemaal kritiseeritud autor, sest tema kirjutatud ei lähe kokku sealse ametliku ajalooa. Beevor inglise ajaloolasena võiks samuti Venemaale sobida, sest kuuluvad ju mõlemad riigid sõja võitjate hulka, kuid ka tema kirjutatu ei ole Venemaale meeltemööda, kuna väidetavalt ülistab ta natse ja loob Punaarmeest halva pildi.

Knopp kirjutab peamiselt SS-ist, Wehrmachtist ja Hitlerist ja tema sõdalastest üldiselt ehk siis Saksamaad puudutavatel teemadel. Ka Michaelise raamatud on SS-ist, kuid seda spetsiifilisemalt kui Knopi raamatud, rääkides konkreetsematest SS-i osadest ja seal võidelnud rahvustest. Simons seob oma proosaraamatutes sõjakoleiduse armastusega.

Kokkuvõttes võib öelda, et kirjutavad nii võitjate kui ka kaotajate esindajad. Kirjutatakse ka mõlemast poolest lähtuvalt. Rohkem on küll neid autoreid, kes eelistavad kirjutada Saksamaa kohta, kuid on ka Punaarmee ja Nõukogude Liidu kohta kirjutajaid, hoolimata sellest, et nende kirjutatu ei ühti Venemaa ametliku ajalooaga.

3.2.2 Populaarsemad tõlketeosed

Kokku on tõlgitud nimetusi 205. Kõige populaarsemad teosed on kindlaks tehtud selle järgi, kas on ilmunud kordus- ja juurdetrükke, e-raamatuid, heliraamatuid vms. Kõik tõlketeosed, mida on välja antud rohkem kui korra või need on ilmunud rohkem kui ühes laadis (trükiteosena), on välja toodud tabelis (vt lisa 3). Kokku on selliseid raamatunimetusi 33.

Eraldi on välja toodud nimetused, mis on ilmunud nii kordustruki kui ka helifailina, nii e-raamatu kui ka helifailina või e-raamatu ja võrguväljaandena. Selliseid nimetusi on seitse ja need on kirjas tabelis 2 (vt tabel 2).

Tabel 2. Kõige populaarsemad tõlketeosed (**K** – kordustruk; **J** – juurdetrük; **E/V** – e-raamat/võrguväljaanne; **H** – helisalvestis)

Autor	Pealkiri	K	J	E/ V	H	Tüüp
Simons, Paullina	Tatjana ja Aleksander. Esimene raamat, Teine Ameerika			x	x	proosa
Simons, Paullina	Tatjana ja Aleksander. Teine raamat, Püha Risti sild			x	x	proosa
Simons, Paullina	Vaskratsanik. Esimene raamat, Leningrad			x	x	proosa
Simons, Paullina	Vaskratsanik. Teine raamat, Kuldne uks			x	x	proosa

Suvorov, Viktor, pseud.	Jäälõhkuja : kes alustas Teist maailmasõda	x			x	aimekirjandus
Suvorov, Viktor, pseud.	Viimane vabariik. Esimene raamat	x			x	memuaarid/ aimekirjandus
Wacker, Albrecht	Snaiper idarindel			2x		memuaarid

Simons on tabelis nelja proosateosega. Tegemist on kahe eraldi sarja kahe osaga, kuid tegelikult jätkab „Tatjana ja Aleksander“ (2014, 2015) „Vaskratsanikust“ (2014) tuttavaks saanud tegelaste lugu. „Vaskratsanik“ on tema menukaim ingliskeelne romaan ([Vaskratsanik, Esimene], k.p.). Kõik neli teost on Eesti ilmunud nii trükitult, e-raamatuna kui ka helifailina.

„Vaskratsaniku“ esimene osa algab päeval, mil Saksamaa tungib kallale Nõukogude Liidule. Samal päeval kohtuvad Leningradis venelanna Tatjana ja Ameerika päritolu Aleksandr. Armastusloole esimesele osale lisavad dramaatikat sõjasündmused ja Leningradi blokaad ([Vaskratsanik. Esimene], k.p.). Teise osa tegevus algab 1942. aasta suvel, kui noored taas kohtuvad ja abielluvad, kui sõda nad jälle lahutab: Aleksander naaseb rindele, Tatjana Leningradi ([Vaskratsanik. Teine], k.p.).

„Tatjana ja Aleksanderi“ esimene osa keskendub Tatjana ja tema väikese poja kohanemisele eluga Ameerikas. Teine liin räägib, mis juhtus Aleksandriga Nõukogude Liidu uurimisasutustes ja trahvipataljonis ([Tatjana ja Aleksander, Esimene], k.p.). Teise osa algab aastal 1944, kui Tatjana otsustab Punase Risti õena sõita Euroopasse vangilaagreid inspekteerima. Armastajate taaskohtuvad, kui tee vabadusse ei ole lihtne ([Tatjana ja Aleksander. Teine], k.p.).

Nii kordustrukü kui ka helifailina on ilmunud Suvorovi „Jäälõhkuja“ (2007). Suvorov väidab oma raamatus, et tegelikult plaanis Stalin ise rünnata Saksamaad 1941. aasta juulis, aga Hitler jõudis tasta ette. Näiteks Venemaal müüdi raamatut kümnemiljonilise tiraažiga (Mironenko, 2015). Tegemist on aimekirjandusega, kuid Mironenko (2015)

väidab, et see on puhas spekulatsioon ja fantaasia, seega võiks teost pidada pigem proosaks.

Tabelis on ka Suvorovi „Viimane vabariik“ (1999), millest on avaldatud nii kordustrükk kui ka helifail. Teos anti esmalt välja 1999. aastal ning siis käsitleti seda memuaarina. 2008. aastal ilmus kordustrükk, nüüd juba sarja esimese osana ja seekord on teost käsitletud aimekirjandusena. 1999. aasta raamatututvustuses kirjutatakse, et „Viimane vabariik“ on järg Suvorovi „Jäälõhkujale“ ja „M-päevale“. Raamatus jätkub arutlus selle üle, kas Nõukogude Liit oli Teiseks maailmasõjaks valmis ning väidetakse, et Stalin ei olnud sõja tulemustega rahul, kuna soovis vallutada kogu Lääne-Euroopa (Raamatututvustust, 1999).

Nimekirjas on ka Albrecht Wackeri memuaarteos „Snaiper idarindel“ (2012), millest on lisaks trükisele ilmunud nii e-raamat kui ka võrguteavik. Raamatus jutustab üks parimaid Saksamaa snaipreid, Josef Allerberger, oma sõjateest (Wacker, 2012).

Võib öelda, et populaarsemate tõlketeoste tabel on üksluine. Nimetusi on küll seitse, kuid neli neist kuuluvad ühe autori samasse sarja ja on proosateosed. Ei saa ka väita, et Simonsi teosed kallutaks lugejat mõne sõjapoolle kasuks. Tegevus saab alguse Nõukogude Liidus ja liigub ühete liini pidi koos Punaarmeeaga, aga pigem on tegemist siiski armastuslooga, kus sõda kui selline on mõjutajaks.

Kaks nimetust on kirjutatud Suvorovi poolt ning on samuti üksteisega seotud. Kuigi Suvorovi raamatud on määratletud aimekirjanduseks ja kirjutavad Nõukogude Liidu plaanidest, arutlevad need siiski millegi üle, mida hetkel ei ole kindlalt tõestatud. Seega nagu eespool kirjutatud, võiks tema teoseid pidada ka fantaasiaks, mis ei ühti ametliku ajalookäsitlusega.

Wackeri raamat kajastab ainsana sõda kui sellist. Tegemist on küll memuaaridega ja nagu eespool öeldud, ei saa mälestusi tihtipeale 100% uskuda, kuid siiski kajastab see tegelikke, reaalsuses asetleidnud sündmusi.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et kuigi esmapilgul on nii Simonsi kui Suvorovi teosed seotud Nõukogude Liidu ja Punaarmeeaga, ei saa neid pidada ühe või teise poole seisukohalt kirjutatud raamatuteks. Ainus raamat, mis loob sõjasündmustest tõelise pildi, on kirjutatud Saksa snaipri kohta.

3.3 Eesti autorite teosed

Nii, nagu tõlkekirjanduse sai kindlaks määrata tõlkija olemasolu kaudu, saab Eesti kirjanduse kindlaks määrata tõlkija puudumise kaudu. Teoseid, millel on tõlkija väli kirjes täitmata, on 320.

Juurde tuleb lisada need 11 teost, mille puhul tõlkija väli on küll täidetud, kuid tõlge on toimunud nt kokkuvõtte jaoks või on eraldi välja toodud mõne kasutatud materjali tõlge eesti keelde. See tähendab, et nüüd on kokku 331 teost.

Siiski tuleb nimekirjast veel välja arvata raamatunimetused, mis on avaldatud võõrkeelsena (st, mis ei ole eesti keelde tõlgitud ja seetõttu on tõlkija väli täitmata). Ka on eraldi vaadeldud eesti autorite võõrkeelseid teoseid, mis on kas originaalis võõrkeelsena kirjutatud või siis eesti keelest võõrkeelde tõlgitud. Nimekirja jääb 311 nimetust, sh üks raamat, milles on koos kaks teost, ehk siis võib öelda, et tegelikult on erinevaid nimetusi 312.

3.3.1 Populaarseimad Eesti autorid

311-st nimetusest on 245 sellised, millel on autori väli täidetud. Erinevaid autoreid kokku on 200. Eraldi autoritena on käsitletud ka ülikoolide erinevaid teaduskondi, nt ühe nimetuse puhul on kollektiivautoritena märgitud nii „Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond“ kui ka „Tartu Ülikool. Ajaloo ja arheoloogia instituut“, st on kaks erinevat autorit.

Taaskord on suurem osa neist vaid ühe teose autoriks, kuid on ka neid, kes on kirjutanud rohkem raamatuid, mis selle magistritöö andmebaasi sobisid. Neid autoreid on 33 ja nende nimed on kirjas lisa 4 asuvas tabelis (vt lisa 4). Eraldi on analüüsitud neid autoreid, kes on kirjutanud üle kahe teose (vt tabel 3, lk 39). Kui selliseid välismaa autoreid oli viis, siis Eesti autoreid on 14.

Tabel 3. Populaarseimad Eesti autorid

Autor	Nimetuste arv
Õun, Mati	22
Ojalo, Hanno	13
Lindmäe, Herbert	10
Laar, Mart	9
Pinn, Voldemar	6
Eesti Ajaloomuuseum	5
Eesti Riigikaitse Akadeemia	5
Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts	4
Mandel, Mati	4
Prunsvelt, Heino	4
Arro, Hendrik	3
Eesti Sõjamuuseum	3
Kallas, V.	3
Vösaste, Rauno	3

Mati Õun on lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskonna 1984. aastal (Paas, 2012). Ta on töötanud nii Eesti Riiklikus Meremuuseumis teadurina kui ka Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis direktorina, olnud Eesti Vabariigi Kaitseministeeriumi ekspert ja konsultant. 1996. aastast on ta vabakutseline sõjaajaloolane (Lausma, 2013). Kahel korral, 1988-1990 ja 1998-2000 on ta olnud Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi esimees (Eesti Akadeemiline, k.p).

Ta on kirjutanud üksi ja koos kaasautoritega ligi poolsada sõjaajaloolist raamatut (Paas, 2012). Vaadates teoseid, millega ta magistritöös esindatud on, siis suurem osa neist on kirjutatud sõjasündmustest üldiselt („II maailmasõda : vaateid esimestesse sõja-aastatesse“ (2001), „II maailmasõja faktid ja legendid“ (2001), „Võitlused Läänemeres 1939-1941“ (2015) jms), aga leidub ka neid, mis on kirjutatud

Wehrmachi kohta („Wehrmachi tankid : väike tankiõpik vana sõjatehnika huvilistele“ (1998) jms). Magistritöös käsitletud teosed, mille puhul ta on olnud (kaas)autoriks, kuuluvad peamiselt aimekirjanduse alla, kuid ta on kirjutanud ka teatmekirjandust jm.

Hanno Ojalo on küll lõpetanud ökonomistina Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna 1983. aastal (Paas, 2012), kuid tegeleb siiski väga palju ajalooaga. Ta kuulub Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi juhatusse ja on olnud selle esimees 2004-2013 (Eesti Akadeemiline, k.p). Ojalo on kirjutanud üksi ja koos kaasautoritega kümme-kond sõjaajaloolist raamatut (Paas, 2012). Magistritöös on välja toodud tema teadus- ja aimekirjanduse alla kuuluvad teosed, sh on sõjast üldiselt rääkivaid raamatuid (nt „1939 : kui me valinuks sõja“ (2010), „Varjud meres : allveesõda Läänemeres 1914-1919 ja 1939-1945“ (2007)), aga ka Punaarmee koosseisu kuulunud Eesti laskurkorpust käsitlevaid nimetusi („Kuramaa 1945 : eesti laskurkorpuse viimane lahing“ (2014), „Laskurkorpuse kojutulek : Nevelist Sõrveni 1943-1944“ (2015) jms).

Herbert Lindmäe õpetas Tartu Ülikoolis kriminalistikat (Kergandberg, 2000), samuti oli ta Eesti Riigikohtu liige 1993-1998 (Endised Riigikohutu, k.p). Kuigi Lindmäe oli ka enne 1999. aastat välja andnud mitmeid teoseid oma erialal, siis 1999. aastal ilmnes suurem ajaloohuvi ja ta andis välja raamatu "Suvesõda Tartumaal 1941" (1999) (Kergandberg, 2000). Sellele järgnes mitmeid teisi Suvesõja sarja kuuluvaid raamatuid ehk siis tema peamiseks uurimisvaldkonnaks ajaloo teemadel võibki pidada 1941. aasta sündmusi Eestis. Ka tema Teise Maailmasõja teemalised teosed kuuluvad peamiselt aimekirjanduse valdkonda, aga on ka nt mõned ametlikud väljaanded.

Mart Laar on lõpetanud Tartu Riiklikus Ülikoolis ajalooõpingud 1983. aastal, hiljem omandanud Tartu Ülikoolis nii filosoofiamagistri kui ka –doktorikraadi. Ta on kuulunud mitme Eesti Riigikogu koosseisu, olnud kaitseminister ja ka peaminister. Lisaks sellele, et eestlased tunnevad teda poliitikuna, on ta aktiivselt seotud ajalooaga, olles mitme ajalooõpiku autor või kaasautor ning kirjutanud mitmeid ajaloolaseid raamatuid, mida on tõlgitud ka teistesse keeltesse (Mart Laar, k.p). Ka Laari teosed on peamiselt lisatud aimekirjanduse alla. Arvustades Laari raamatut „Sinimäed 1944“ (2006), kirjutab Heino Kään (2006), et Laar on lõpuks üle saanud oma nooruslikust „hurraa-patriotismist“ ja käsitleb teemasid objektiivsemalt, st varasemad teosed nii objektiivsed pole.

Voldemar Pinn õppis Tartu Riiklikus Ülikoolis ajalugu ja psühholoogiat ja tema kirjanduslik tegevus oli seotud just ajaloo teemaga: punane terror Läänemaal, eestlastest Rüütlikandjad, admiral Pitka elu, H. Alveri elu ja tegevus, diktatuurid maailmas, kommunism jms (Kaljula, 2012). Tema raamatud räägivad Saksa vormis võidelnud meestest, nt Alfons Rebane ja Harald Riipalu. Töös välja toodud teoste hulgas on ülekaalus memuaristika ja biograafiad.

Mati Mandel on Eesti Ajaloomuuseumi teadur. Kuigi Teine maailmasõda ei kuulu tema uurimisteede hulka (Mati, k.p.), on ta seda teemat siiski puudutanud kahes Keila-teemalises raamatus ja kahes konverentsikogumikus, mille juures on kollektiivautorina märgitud ka Eesti Ajaloomuuseum. Kõigi nelja nimetuse puhul on tegemist teaduskirjandusega.

Heino Prunsvelt on graafiline disainer, kes tänu ajaloo huvile on jõudnud faleristika juurde. Lisaks Saksa Teise maailmasõja aegsete aumärkide kogumisele on ta ka raamatuid kirjutanud (Prunsvelt, 2014). Aastatel 1991-2015 kirjutas ta kolm Teise maailmasõja teemalist biograafiat (MARC kirjes märgitud memuaaridena), mille kangelasteks on Harald Nugiseks, Paul Maitla ja Harald Riipalu ehk eesti mehed, kes on saanud Rüütlikandjad (ta on kirjutanud ka neljandast mehest Alfons Rebasest, aga see raamat ei sisalda märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945, kuigi tõenäoliselt on ka selles teoses palju juttu tema sõjateest). Lisaks on ta autoriks ühele teatmekirjandusteosele eestlastest ja eestimaalastest, kes langesid, surid ja jäid teadmata kadunuks Teise Maailmasõja rinnetel.

Hendrik Arro sündis sõjaväelenduri pojana. 1943 astus ta vabatahtlikult Saksa sõjaväes moodustatud eesti lennuüksusesse (Arro, 2010). 1943-45 oli ta Saksa sõjaväes, teenides sõjaväelendurina ka Narvas ja Tartus ([Arro], 2011). Kuigi ta langes 1944. aastal Saksamaal olles vangistusse, õnnestus tal põgeneda ja 1945 suvel Eestisse naasta. Ta jätkas pooleli jäänud õpinguid ja abiellus, kuid 1950 ta arreteeriti ja mõisteti Saksa sõjaväes teenimise eest 25. aastaks vangilaagrisse. Siiski pääses ta 1955. aastal vabadusse (Arro, 2010). Kuna ta oli lendur, siis on ka tema raamatud sel teemal kirjutatud, lisaks on ta välja andnud ühe teemakohase artiklikogumiku.

Vaino Kallas mobiliseeriti 1944. aastal lennuväe abiteenistusse. Ta teenis algul Pärnus ja seejärel Lätimaa pinnal. Oli sõjavangina NORILLAG-is, hiljem teenis Sillamäel tööpataljonis, kust vabanes haigestumise tõttu 1949. aastal. Temalt on ilmunud

mitmeid teoseid, sh nii mälestusi kui ka publitsistlikke ajalooramatuid (Kallas, 2008).

Rauno Vösaste on teeninud aega Nõukogude armees ja töötanud aastaid Eesti politseis. Ajaloohuvi on ta viinud mitme raamatu kirjutamiseni. Kõik kolm magistritöös käsitletud raamatut on elulood (MARC kirjes märgitud memuaaridena), Eesti sõjameestest: Riipalu, Soodla, Mere, kes kõik sõdisid Teise maailmasõja ajal Punaarmee vastu.

Kollektiivautoreid on tabelis neli. Eesti Ajaloomuuseum on kaasautoriks ja väljaandjaks olnud viie sellise teaduskirjandusliku teose juures, mis siia magistritöösse sobinud on. Neist kaks on konverentsikogumikud, mis on koostatud koostöös Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Seltsiga. Sõjaajaloo Selts on samuti töösse sobivate nimetuste juures (kaas)autoriks olnud vaid teaduskirjanduse puhul. Eesti Riigikaitse Akadeemia (praegune Sisekaitseakadeemia) on autoriks olnud kahe teatmekirjanduse ja kaasautoriks kolme memuaristika ja biograafia tüübi alla käiva raamatu juures. Ning neljandaks Eesti Sõjamuuseum (ametlikult Eesti Sõjamuuseum - Kindral Laidoneri Muuseum) on samuti välja andnud ja (kaas)autoriks olnud teaduskirjanduse juures.

Kokkuvõttes võib öelda, et populaarseimate Eesti autorite hulka kuulub nii õppinud ajaloolasi kui ka teiste erialade inimesi, kelle huvi ajaloo vastu on nad viinud mitmete raamatute kirjutamiseni. Lisaks on esindatud mitmed asutused kollektiivautoritena. Autorid on kirjutanud erinevat tüüpi teoseid: kõige suuremas mahus on aimekirjandust, kuid kõrvale ei ole jäänud ka teaduskirjandus ning memuaarid.

Raamatuid on need autorid kirjutanud nii sõjasündmustest üldiselt, kuid ka ühe või teise poole kohta täpsemalt. Ojalo on kirjutanud Eesti Laskurkorpusest ja ka Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts on selle võitlejatest raamatu välja andnud. Siiski on rohkem kajastamist leidnud Saksa vormis teeninud meeste tegemised, näiteks käsitlevad neid nii Vösaste kui ka Prunsvelti raamatud. Eesti Ajaloomuuseum juhib oma näituse kataloogiga tähelepanu Saksa okupatsioonile Eestis (1941-1944), mis tundub Nõukogude okupatsiooni kõrval tihti tähelepanuta jääma.

3.3.2 Populaarseimad Teist maailmasõda käsitlevad Eesti autorite teosed

Nii, nagu populaarseimad tõlketeosed, on ka populaarseimad eesti autorite teosed kindlaks tehtud kordus- ja juurdetrükkide, e-raamatute, võrguväljaannete ja helifailide olemasolu põhjal. Peab aga meeles pidama, et siin töös on vaadeldud ainult Eestis ilmunud teoseid. Mõne raamatu elektrooniline teavik on ilmunud välismaal.

Kõiki kordus- või juurdetrükina, elektroonilise või võrguteavikuna, helifailina, punktkirjas väljaandena ilmunud teavikuid on kajastatud tabelis (vt lisa 5). Selliseid teavikuid on 39 nimetust. Kõige populaarsemaid nimetusi on kaheksa (vt tabel 4) ja neid on täpsemalt analüüsitud järgnevalt.

Tabel 4. Populaarseimad Eesti nimetused. (**K** – kordustrükk; **J** – juurdetrükk; **E/V** – e-raamat/võrguväljaanne; **H** – helisalvestis; **P** – punktväljaanne).

Autor	Pealkiri	K	J	E/V	H	Tüüp
Arro, H.	Eesti lendurid lahingute tules : lühike ülevaade eesti lendurite sõjateest II Maailmasõja päevil	2x		x		memuaristika ja biograafia
Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus	Ülevaateid okupatsiooniajast	x		x		aimekirjandus
Laar, M.	Emajõgi 1944 : II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis	x		x	x (pu nkt)	aimekirjandus
Laar, M.	Sinimäed 1944 : II maailmasõja lahingud Kirde-Eestis	2x		x	x (hel i)	aimekirjandus / teaduskirjandus
Nõlvak, V.	Ellujääja : mälestused	x		x		memuaarid
Pajumaa, P.	Rusikatega raiutud rada	2x				memuaarid

Salm, H.	Viie luure agent : Eesti luurajatest Teises maailmasõjas	x			x (hel i)	memuaarid
	Mälestuste Jõgeva : kogutud mälestused	x		x		memuaarid

Arro „Eesti lendurid lahingute tules : lühike ülevaade eesti lendurite sõjateest II Maailmasõja päevil“ kirjeldab 1940-1945 toimunud sündmusi autori ja tema sõjakaaslaste mälestuste põhjal ([Eesti lendurid], k.p.).

„Ülevaateid okupatsiooniajast“ sisukord on jagatud kolmeks osaks: Eesti riigi hävitamine, rahva hävitamine, vastupanu. Rahva hävitamise peatüki alla on paigutatud NSV Liidu tegemised Eestis: kohtumõistmine, repressioonid, küüditamine, aga räägitakse ka Eesti üksustest Punaarmees. Vastupanu peatükis on teemaks Eesti kodanikud Saksa relvajõududes ja üksused Relva-SSis, samuti põgenemine läände (Kistler-Ritso, 2004). Ehk siis teos annab ülevaate sellest, kuidas Nõukogude Liit ja Punaarmee hävitasid Eesti vabadust ning Saksamaaga koos võitlemine oli võimalus vastupanuks ja andis lootuse vabaduseks.

Laari raamatutest on nimekirjas esindatud nii „Emajõgi 1944“ kui ka „Sinimäed 1944“. 1944. aastal toimunud lahingud moodustavad Eesti ajaloos ühe kõige kangelaslikuma osa, kuid kuna uurimusi on selle perioodi ja lahingute kohta vähe kirjutatud (Laar, 2005), on Laar otsustanud selle lünga täita.

„Emajõgi 1944“ annab ülevaate augustis ja septembris Emajõe piirkonnas toimunud lahingutest. Käsitletakse nii Eesti sõdurite võitlust üldiselt kui ka mitme tuntuima Teise maailmasõja sõduri tegevust neis lahingutes (Laar, 2005). Kirja on pandud täpsed lahingukirjeldused, millele lisavad inimlikku mõõdet osalenute mälestuskatked (Made, 2005). Kasutatakse mitmeid uusi allikaid: Saksa väekoondise lahingutegevuse päevikuid ja Eesti arhiividest viimastel aastatel enne raamatu kirjutamist avastatud materjale. See võimaldas paljusid sündmuseid vaadelda uue nurga alt (Laar, 2005). Kahjuks ei ole Laar ligi pääsenud Nõukogude Liidu rindematerjalidele, sh Eesti Laskurkorpuse lahingupäevikutele (Made, V. 2005).

Kõige verisemad Eesti pinnal peetud lahingud toimusid just 1944. aastal Sinimägedes ja Narva jõel. Tuginedes nii mälestustele kui ka arhiivimaterjalile, annab raamat põhjaliku ülevaate toimunud lahingutest ja Punaarmee sissetungist (Laar, 2012). Kään (2006) kirjutab, et Sinimägede raamat on esimene ulatuslikum katse panna Sinimägede sündmused laiemasse raami. Kõige ulatuslikuma puudujäägina toob ta välja raamatu vormistusliku külje.

Iona Martson (2007) kirjutab oma arvustuses, et Valentina Nõlvaku raamat pakub võrratu lugemiselamuse. „Ellujääja“ on küll elulugu, kuid jutustus on nii kaasahaarav ja „ilukirjanduslik“, et tekib küsimus, kas tegemist on pelgalt elulooga. Raamatut lugedes saab hea ülevaate Eesti lihtinimese 1930.-1950. aastate eluolust, sh sõjaaja kannatustest. Valentina jääb orvuks ja peab elama lastekodus, kus elu on raske. Täna vanema õe sekkumisele saab ta käia aasta Saku majanduskoolis ning peale lõpetamist asub tööle erinevates majapidamistes üle Eesti. Kuid kahjuks ei ole elu kuskil hea ning ebaõnne on palju. Kuid täna elujõule saab Valentina kõigega hakkama.

„Rusikatega raiutud rada“ on Paul Pajumaa mälestusteraamat. Pajumaa unistuseks oli saada poksijaks. Tema karjäär selles vallas algaski paljutõotavalt, kuid sportlaskarjäär katkes deserteerumisega Nõukogude sõjaväest 1944. aastal, millele järgnes enda varjamine ja metsavenna elu. 1946. aastal ta tabati ja saadeti Kaug-Põhja vangilaagrisse. Pärast vabanemist töötas ta Tartus ning tõestas ennast korduvalt veteranide spordivõistlustel. Pajumaa suri 2009. aastal (Pajumaa, 2012).

„Mälestuste Jõgeva : kogutud mälestused“ näitab ajaloolist pööret tavainimese vaatepunktist. Kirjutatakse ühe väikelinna muutumisest ja kujunemisest ja jõutakse selleni, miks elatakse praeguses tegelikkuses. Betti Alveri Muuseumi töötajad valmistasid ette suunavad küsimused, mida eakamad elanikud oma mälestustest rääkimiseks/kirjutamiseks kasutasid. Kokku on oma loo rääkinud 12 inimest (Muru, 2009).

Välja toodud teosed esindavad laia valdkonda. Väga palju on memuaare, mis on ilmselt loomulik, sest paljudel eestlastel tuli sõjasündmuste ja –koledustega lähedalt kokku puutuda. Memuaare kirjutavad need sõjaajal elanud inimesed, kes on veel elus, et oma mälestusi jagada, kuid antakse välja ka juba meie hulgas lahkunud inimeste memuaare. Tähelepanu peab juhtima sellele, et avaldatakse nii Saksa vägedes kui

Punaarmee poole peal sõdinate mälestusi. Paljud mälestused ei ole aga seotud kummagi sõjapoolega, vaid meenutavad sõjaaja sündmusi üldisemas plaanis.

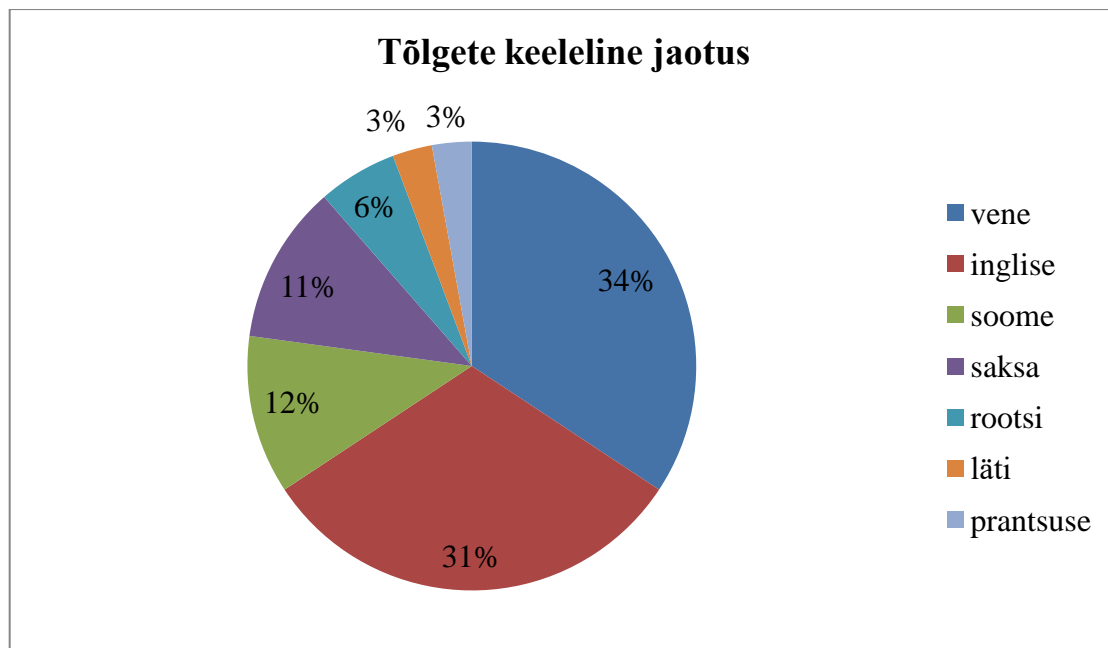
Samas on esindatud ka aimekirjandus, mis võib osaliselt toetuda mälestustele, kuid mille puhul on kasutatud ka arhiivimaterjale, et koostada arvuliselt täpne, kuid siiski lugeja huvi hoidev raamat (nt Laari Emajõe ja Sinimägede raamatud). Aimekirjanduse puhul on pigem keskendunud sellele, kuidas Eesti kaitses ennast Nõukogude Liidu eest. „Sinimäed 1944“ ja „Emajõgi 1944“ kirjeldavad mõlemad Punaarmee sissetungi ja lahinguid, mis toimusid selle takistamiseks. „Ülevaateid okupatsiooniajast“ kirjeldab Eesti riigi ja rahva hävitamist NSV Liidu poolt, vastupanu sellele osutati aga koostöös Saksa vägedega.

Ei saa väita, et raamatud oleks otseselt kallutatud ühe või teise sõjapoole kasuks, kuid pigem nähakse Punaarmees Eestit vallutama tulnud väge ja sakslastes abi Eesti kaitsmisel.

3.4 Eestis ilmunud Teist maailmasõda käsitlevad võõrkeelsed raamatud

Võõrkeelsete teoste hulka on arvatud kõik mitteestikeelsed teosed. Ei ole oluline, kas teose autor on eestlane või võõramaalane, kas teose originaal on eesti keeles või mitte. Kokku on selliseid raamatuid 41. Kui välja võtta kordustrüki, siis jääb 35 pealkirja, mida selles peatükis lähemalt vaadeldud on.

Keelelist jaotust näeb diagrammilt (vt. joonis 3, lk. 47).

Joonis 3. Võõrkeelsete teavikute keeleline jaotus

3.4.1 Tõlked eesti keelest võõrkeelde

Teosed, mis on algselt kirjutatud eesti keeles ja seejärel võõrkeelde tõlgitud, on seitse. Nende tõlked on järgmised:

- Mart Laari „Eesti Teises maailmasõjas“ (2005): inglise keeles kahel korral, läti, rootsi, saksa ja soome keeles ühel korral.
- Kistler-Ritso Eesti Sihtasutuse poolt välja antud „Ülevaateid okupatsiooniajast“ (2004): inglise ja vene keeles kahel korral, prantsuse keeles ühel korral.
- Raamatud „Soomepoiss meenutab : Tartu piirkonna soomepoiste jutustusi“ (2010) ja „Soomepoiss. II raamat“ (2013) on mõlemad ilmunud ka soomekeelsetena.
- „Me olime eesti sõdurid“ (2001) on ilmunud inglise keeles võrguteavikuna.
- Harri Renti „Ma jäin ellu“ (1997) on tõlgitud saksa keelde.
- Raamat „Raadi teejuht“ (2014) on välja antud ka inglisekeelsena.

Lisaks on rootsikeelne raamat „*Borrby byn och dess invånare*“ (2014), millest on ka eestikeelne variant „Borrby küla ja inimesed“ (2014). Mõlema raamatu kirjesse on lisatud tõlkijana Ivar Rüütli, kuid ei ole lisatud, mis keelest tõlge toimunud on. Kuna tegemist on eestirootslaste koostatud raamatuga, siis võib eeldada, et osa on kirjutatud

eesti keeles, osa rootsi keeles ja Rütli on tõlkinud vastavalt eesti- või rootsikeelsele väljaandele, kas eesti keelest rootsi keelde või vastupidi. Seega ongi seda raamatut arvesse võetud Eesti originaalteoste juures kui ka võõrkeelsete nimetuste juures.

„Eesti Teises maailmasõjas“ (2005) on lühike, 77-leheküljeline ülevaade sõjasündmustest Eestis. Seega võib selle raamatu tõlkimist nii paljudesse keeltesse pidada põhjendatuks, et anda kiire ülevaade sõjasündmustest Eestis ka võõramaalastele. Nagu eelmises peatükis mainitud, loob „Ülevaateid okupatsiooniajast“ (2004) aga pildi sellest, kuidas Punaarmee Eesti hävitas ja Saksa armee Eestit kaitsta aitas, mis võib luua teemaga mittekursis olevale lugejale ehk vale ettekujutuse sellest, nagu oleksid sakslased Eestit lihtsalt aidanud, soovimata tegelikult Eesti liitmist enda riigiga.

Kuna paljud eestlased sõdisid Teise maailmasõja ajal soomlastega külg külje kõrval, siis on neist ja ka nad ise kirjutanud sel teemal raamatuid. Kuna teema on hingelähedane nii eestlastele kui soomlastele, eriti neile, kes ise sõjas osalesid, siis on arusaadav ka raamatu tõlkimine soome keelde.

„Me olime eesti sõdurid“ (2001) keskendub viie eesti ohvitseri, kes sunniti ühinema Nõukogude armeega, sõjamälestustele. Kõik mehed põgenesid Punaarmeed ja võitlesid koos sakslastega Punaarmee vastu ([*We were*], k.p). Tegemist on memuaariga, kus tegevus, nagu ka Soomepoiste puhul, on suunatud Punaarmee vastu.

Raamatus „Ma jäin ellu“ (1997) räägib oma loo Harri Rent, kes astus 1943 Eesti Leegionisse ja kelle sõjatee kestis kaheksa aastat, kui ta 1951 Poola vangilaagris koju tagasi jõudis. Raamatu kirjutas ta ainult enda mälu põhjal, sest vangilaagris olles ei olnud võimalik midagi üles kirjutada. Kirjatüki eesmärgiks on Renti sõnul tollaegse tausta ja meeleolu kirjeldamine (Rent, 1997). Järelehüüus 2010. aastal surnud Rentile kirjutatakse, et tema raamat on üks ausamaid ja paremaid sõjamälestusi, mis eesti keeles Teise maailmasõja kohta kirjutatud ([Kolonelleitnant], 2010).

Võib öelda, et ülejäänutest erinev on raamat „Raadi teejuht“ (2014). Raamatus kirjutatakse Eesti Rahva Muuseumi kodupaigast kunagise Raadi mõisa territooriumil. Antakse ülevaade Raadi ajaloost, mõisapargist jms ka Teise maailmasõja ajal ([Raadi teejuht], 2014).

Nagu näha, on keeleline jaotus lai, domineerib inglise keel, kuid on ka teisi erinevaid nii suuremaid kui ka Eestile lähemaid keeli. Samuti on tõlgitud teavikute valik

mitmekesine, esineb nii memuaare, aimekirjandust kui ka tarbekirjandust. Tõlgete hulgas on siiski pigem ülevaatlikud teosed ning Punaarmee vastu sõdinud inimeste mälestused (kas siis kõrvuti soomlaste või sakslastega). Eraldi seisab „Raadi teejuht“ (2014), mis kirjeldab Raadi piirkonda, mis sai mõjutatud sõjasündmuste poolt.

3.4.2 Eestis avaldatud võõrkeelsed originaalid

Võõrkeeles on kirjutatud 20 nimetust. Keelteks on vene, inglise ja saksa keeled.

Vene keel

Kõige rohkem on võõrkeelset kirjandust kirjutatud vene keeles. Ilmselt võib seda loomulikuks pidada, sest Eestis elab palju vene rahvusest inimesi, kes kas ise kirjutavad või kelle jaoks kirjutatakse. Nagu eestikeelsete originaalteoste puhul, on ka venekeelsete nimetuste juures ülekaalus memuaarid, kuid leidub ka teaduskirjandust, aimekirjandust ja üks kooliõpik. Autorid on tihtipeale koostööd teinud mõne asutusega, nt Tallinna Ülikool või Vene Akadeemiline Selts.

Venekeelse kirjanduse autorite hulgas on nii venelasi, eestlasi kui ka asutusi. Kaks autorit, kelle teostest on välja antud ka kordustrukk on Leningradi Blokaadi Tallinna Selts ja Galina Sapožnikova. Seltsi raamat „*Блокадный дневник*“ on kogumik Leningraadi blokaadi üle elanud inimeste meenutustest, ajaloolistest fotodest ja dokumentidest ([*Блокадный дневник*], k.p.).

Galina Sapožnikova on vene ajakirjanik, kes on mitmel korral ära mainitud ka КАРО aastaraamatus seoses meediaklubiga Impressum, mis korraldab suunatud arutelusid Vene mõjutegevusele olulistel teemadel (Kaitsepolitsei, 2013, 2014). Ta on kirjutanud raamatu Arnold Merest, keda ta peab Eesti viimaseks kangelaseks (*последний эстонский герой*). 2008. aastal hakati uurima Mere seost 1949. aasta küüditamisega (*Estonia tries*, 2008), kuid uurimine lõpetati seoses tema surmaga.

Ühe raamatuga on esindatud ka MTÜ Ühiskondlik Liit Uusfašismi ja Rahvusliku Vaenu Vastu (alias Antifašistlik Komitee). Soosaar (2006) on nende tegevust kirjeldanud järgnevalt: Nõukogude okupatsioonide õigustamine ja tolleaegsete ajaloovõltsingute taaslevitamine. Mahukas, 529-leheküljeline väljaanne „*Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Эстония) : 1941-1944 : документы и свидетельства*“ (2006) sisaldab dokumente Saksa okupatsiooni ajast

Eestis. Välja on toodud dokumentaalsed tõendusmaterjalid selle kohta, milline tulevik oleks Eestit oodanud, kui sõja oleks võitnud Saksamaa. Teises osas käsitletakse natside kuritegusid Pihkvamaal. Kolmanda osa moodustab nimekiri 12 tuhandest Eesti elanikust, keda otsis taga ja jälitas Saksa okupatsioonivõim (*[Преступления нацистов]*, k.p.).

Esindatud on ka Sergei Soldatov, kes oli Eesti vabadusvõitleja, Eesti demokraatliku liikumise juht ja TPI õppejõud. Ta suri 2003 aastal, kuid 2004-2006 anti postuumselt välja tema 15-köiteline teoste kogu (Sergei Soldatov, k.p.), mille hulgas ka üks magistritöö tingimustele vastanud nimetus „*Германика*“. Tegemist on artiklikogumikuga.

Lisaks on venekeelse teose välja andnud Eesti ajaloolane ja sotsioloog Vladimir Parol koostöös Vene Akadeemilise Seltsiga. Nende teos räägib sõjasündmustest üldiselt. Kohtla-Järve gümnaasiumi vilistlane Ilja Veršinin on kirjutanud raamatu Narva veteranidest. Tallinna Ülikooli vanemteadur Vene ja Ida-Euroopa uuringute suunal Galina Ponomarjuva on koos Rahvusarhiivi arhivaar Tatjana Šori ja Tallinna Ülikooliga välja andnud venekeelse raamatu „*Русская печать и культура в Эстонии во время Второй мировой войны (1939-1945)*“ = Vene trükisõna ja kultuur Eestis II maailmasõja ajal (1939-1945)“ (2009).

Magistritöö andmebaasi sobinud ainsa õpiku on kirjutanud Peterburi ülikooli ajaloo professor Andrei Fjodorov. Tegemist on eesti õppekava ja Avita tellimusel kirjutatud teosega, mis käsitleb muu hulgas ka Teist maailmasõda. Kuigi tegemist on vene autoriga, leitakse, et tema meelsus ei erine eestlaste omast. Õpiku kiitsid heaks ka enamik ajaloo ainenõukogu liikmeid ja õpiku retsensendid (Kiverik, 2002).

Lõpetused Endel Puusepp, kes oli Nõukogude Liidu sõjaväelendur ja Eesti NSV riigitegelane (Kirjutamata, 1981). Tema memuaarid, hõlmavad aastaid 1941-1945 - lende polaaraladel ning osalemist Teises maailmasõjas (*[Тревожное]*, k.p.).

Venekeelsete teoste autorite hulgas on neid, kelle teosed on selgelt kallutatud Nõukogude Liidu poole, nt MTÜ Ühiskondlik Liit Uusfašismi ja Rahvusliku Vaenu vastu. Sapožnikova on kirjutanud Arnold Merest kui kangelasest, kes ta Nõukogude Liidu jaoks olla võis, kuid Eesti seisukohalt teda nii käsitletud ei ole. Lisaks on kirjutanud Eesti teadlased, kelle töid ei saa pidada mõne sõjapoole kasuks rääkivateks, nt Vene trükisõna käsitlev nimetus. Tasakaalus on ka Eesti vabaduse eest võidelnute

raamatud Puusepa ja Soldatovi näol. Kui ka Vene ajaloolase kirjutatud õpik võib tekitada küsimusi, sest Venemaa ametlik ajalugu erineb mõnevõrra Eestis käsitletavast, siis on õpik siiski heaks kiidetud ja väidetavalt suuri vasturääkivusi ei sisalda.

Inglise keel

Inglisekeelsetest originaalraamatutest ei ole kordustrukke välja antud, küll aga on lisaks trükitud versioonile võrguteavik ilmunud konverentsikogumikul „*Constructing the other through the prism of war: contested images in Eastern Europe (1930s to 1950s) : book of abstracts : 3rd international conference : May 7-9, 2014 Estonian Literary Museum, Tartu, Estonia.*„ (2014). Konverentsil sai kuulda ettekandeid Teise maailmasõjast ja selleaegsetest visuaalsetest esitustest (fotod, plakatid, karikatuurid jms), neid ettekandeid sisaldab ka kogumik (The 3rd, k.p.).

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheline Komisjon on uurinud inimsusevastaseid kuritegusid ja sellest teaduskirjanduse alla kuuluva raamatu kokku pannud. Kott (2007) kirjutab, et tegemist on tõeliselt märkimisväärse teosega. Raamat jaguneb kuueks osaks: Nõukogude okupatsioon 1940-1941, lahingtegevus Eestis 1941; Saksa okupatsioon; eestlased Saksa ja Nõukogude armeedes, sõjategevus Eestis 1944-45 ning viimasena toetav materjal biograafiate, kaartide jm näol. Kott (2007) leiab, et teos on heaks lugemiseks kõigile, kes on huvitatud Eestist Teise maailmasõja ajal, kuid ei oska eesti keelt. Teos sisaldab nii poliitilist, õiguslikku kui sõjalist poolt, kuid kõrvale pole jäetud ka kultuuri ja majandust. Miinuseks on siiski põhjalikuma analüüsi puudumine. Samasse kategooriasse kuulub ka juba 1991 välja antud „*World War II and Soviet occupation in Estonia : a damages report*“ (1991), mis hindab 1940. aastal toimunud okupatsiooni majanduslikke, poliitilisi ja sotsiaalseid kahjusid Eestile ([*World War*], k.p.).

Proosa on esindatud kahe teosega, millede esitrukid on ilmunud Ameerika Ühendriikides. Elina Toona saabus Inglismaale 1948. aastal, kui ta oli 11aastane. Ta elas peaaegu viis aastat lastekodus. 15aastasena sai ta tööle tekstiilivabrikusse, oli mõnda aega näitleja ning 1960. sai temast üks noorimaid Eesti kirjanikke eksiilis. Oma raamatute eest on ta võitnud mitmeid auhindu. Tema raamat „*Into exile : a life story of war and peace*“ räägib perekonnast, kes peab leidma uue kodu ja identiteedi olukorras, kus kodumaast on saanud vaid müüt ([*Into exile*], k.p.). Nancy Burke anna

oma raamatus "*If I Could Paint the Moon Black*" edasi Imbi Peebo ja tema ema loo põgenemisest läbi Poola ja Saksamaa, et lõpuks jõuda USAsse (*[If I Could]*, k.p.). Memuaaridena on oma loo kirja pannud ka Arved Ojamaa, kes samuti ameerika Ühendriikidesse emigreerus (*[Capful]* k.p.).

Teise maailmasõja kajastamist Venemaa ja Ukraina kooliõpikutes on uurinud Lina Klymenko koos Tartu Ülikooli Euroopa Liidu-Venemaa uuringute keskusega.

Inglisekeelse originaalkirjanduse puhul ei ole kallutatust kummagi poole kasuks. Pigem kirjutatakse sõjast üldiselt ning antakse oma lugu edasi memuaaride ja proosakirjanduse kaudu.

Saksa keel

Saksa keeles on ilmunud kaks raamatut. Üks neist on kogumik Sinimägedes 1944. aasta veebruarist septembrini peetud lahingutest. 49-leheküljeline teavik aitab langenute lähedastel saada infot matusepaikade kohta. (*[Im Raum]*, k.p.) Teine teos on artiklite kogumik, mis kajastab artikleid Hitleri-Stalini paktist kuni Stalini surmani.

3.5 Teist maailmasõda käsitlevaid raamatuid välja andnud kirjastused

Kirjastuste analüüsi puhul tuleb arvesse võtta ka trükikorduseid, sest on raamatuid, millede teine või kolmas trükk on välja antud mõne muu kui algupärase kirjastaja poolt. Samuti on erinevad e-raamatute väljaandjad. Kui kordustrüki/e-raamatu või tõlke on välja andnud sama kirjastus, mis andis välja esitrüki/originaali, siis ei ole seda eraldi arvesse võetud.

Erinevaid kirjastajaid kokku on 210, lisaks kaks teost, mille puhul on kirjastaja teadmata s.n. ja kaks nimetust, kus kirjastaja kohale on kirjutatud ühe puhul Tallinn ja teise puhul Rakvere. Väga palju on kirjastajate seas autor-kirjastajaid ja kirjastajaid, kes on välja andnud vaid ühe töösse sobiva nimetuse. Kirjastajate seas on ka palju organisatsioone, kelle põhitööks ei ole kirjastamine, nt Tartu Kunstimuuseum ja Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.

Kirjastajaid, kes on välja andnud rohkem kui ühe magistritöös käsitletava raamatu, on 65. Tutvuda saab nendega nimekirjaga lisas 6. Lähemalt on töös tutvustatud seitset kirjastust, kes on märgatavalt rohkem nimetusi välja andnud (vt. tabel 5)

Tabel 5. Enim nimetusi välja andnud kirjastused

Kirjastus	Nimetuste arv
Olion	71
Grenader	54
Varrak	36
Tänapäev	31
Ersen	15
Tungal	12
Eesti Ajalookirjastus	11

Olion alustas oma tegevust 1989. aastal, andes välja ajaloo- ja filosoofiaraamatuid, aimekirjandust, mälestusi, biograafiaid, teatmeteoseid ning laste- ja ilukirjandust (Olion, 2011). Nad lõpetasid tegevuse 2013. aastal. Peamiselt on nad välja andnud Teise maailmasõja teemalist tõlkekirjandust. Palju on memuaare ja aimekirjandust, teaduskirjandust ja proosat. Kõik kaheksa Suvorovi poolt kirjutatud raamatut on avaldanud Olion, samuti töös juba käsitletud Michaelise raamatud on Olioni poolt välja antud. Peab siiski ütleva, et pigem kõnelevad Olioni poolt välja antud raamatud kas sõjasündmustest üldisemalt või siis Hitlerist ja tema kaaslastest ning organisatsioonidest.

Olionile järgneb Grenader. OÜ Grenader Grupp kodulehel on valik, kas kirjastus või edasi lehele military.ee, ehk siis sõjahuvi paistab välja juba esimesest pilgust kodulehele. Kirjastus annab välja Eestimaad tutvustavaid raamatuid, postkaarte jms, kuid teiseks suuremaks teemavaldkonnaks on Eesti ajalugu (OÜ Grenader, k.p.). Ka Grenader on eelistanud aimekirjandust ja memuaare, lisaks teatme- ja teaduskirjandus, publitsistika, on ka kunstikirjandust („Eesti sõdur II maailmasõjas“). Laar, Ojalo, Õun, Prunsvelt – kõigi nende populaarsemate autorite töid on nad kirjastanud.

Väljaantud teosed räägivad palju Eestist ja eestlastest sõjakeerises, on ka sõjast üldiselt rääkivaid raamatuid ning nii Punaarmees kui ka Saksa vägedes võidelnute lugusid.

Kirjastus Varrak loodi 1991. Enda poolt välja antavate sarjade ja teemade juures on nad välja toonud ka ajalooramatuid: „Lisaks anname välja ajalooramatuid, millede autorite seas on sellised tuntud ühiskonnategelased ja teadlased nagu..., John Keegan ("Esimene maailmasõda", "Teine maailmasõda", "Sõjakunsti ajalugu", "Sõda ja luure"), ... Ian Kershaw („Hitler“), Michael Burleigh "Kolmas Reich", ... ja mitmed teised.“ (Kirjastusest, k.p. b) Ka Varraku välja antud raamatute hulgas on erinevat tüüpi teavikuid: aimekirjandus, memuaarid, teadus ja proosa, nagu Grenaderil on ka Varrakul üks kunstikirjandus („Idarinne fotodel 1941-1945“). Varrak on andnud välja Simonsi populaarsed proosateosed, samuti Laari „Emajõgi 1944“, „Sinimäed 1944“ ja „Saaremaa 1944“. Taaskord on palju raamatuid sõjast üldiselt, Hitlerist ja Kolmandast Reichist.

Kirjastus Tänapäev alustas oma tegevust aastal 1989. Nende põhivaldkonnad on: ilukirjandus, ajaloo- ja teatmekirjandus, elulood, laste- ja noortekirjandus, terviseraamatud ning huumor. Aimekirjanduse juures on rõhk kvaliteetsel ajaloo- ja teatmekirjandusel. (Kirjastusest, k.p. c) Välja antud teavikute hulgas ongi kõige rohkem aimekirjandust, aga ka memuaare, teatme- ja tarbekirjandust. Nende väljaannete hulgas on mitu Beevori ja Knopi teost. 31st raamatust vaid kaks on Eesti originaalid, ülejäänud on tõlked. Tänapäev on välja andnud ka mitmeid käsitlusi Nõukogude Liidu ja Stalini kohta.

Kirjastus Ersen annab välja raamatuid erinevatest valdkondadest, sh ilukirjandus, teatmeteosed, käsiraamatud, terviseraamatud, esoteerika, lasteraamatud jt (Kirjastusest, k.p. a) Kõik nende poolt välja antud raamatud on tõlketeadused. Palju on proosat ja memuaare, ka üks aimekirjanduslik raamat. Wackeri „Snaipeer idarindel“ on just Erseni poolt välja antud.

Tungal on välja andnud 12 teavikut, mis kuuluvad kõik ühe sarja, „Sortside saladused“ alla. Raamatud ilmusid pigem 1990ndatel, kaks viimast osa vastavalt 2000 ja 2001. Raamatusari annab ülevaate 1941. aasta sõjasuvest. Kirjutamisel on kasutatud 1992. aastal Venemaal ajalookomisjoni poolt kirja pandud aruandeid, st sündmuseid on kirjeldatud Nõukogude Liidu vaatenurgast lähtuvalt. ([Sortside saladused], k.p.)

Eesti Ajalookirjastuse raamatud on ilmunud viimase viie aasta jooksul. Üks nimetus on oma tüübilt ametlik väljaanne, ülejäänud on memuaarid. Tegemist on Eesti autorite raamatutega, millest paljud kuuluvad sarja Metsavenna-eri. Kõigi sarja kuuluvate raamatute koostajaks on Valdek Kiiver, kes on võtnud oma südameasjaks jäädvustada raamatutesse Eesti metsavendluse ajalugu. Ta peab oluliseks jäädvustada nende eestlaste elulugu, kes kaotasid oma elu Eesti vabaduse eest (Kiiver, 2012).

Kirjastused, mida siin käsitletud, on välja andnud palju erinevat tüüpi teoseid, peamiselt küll aimekirjandust ja memuaare. Kui Tänapäev ja Ersen on välja andnud tõlkekirjandust, siis Tungal ja Eesti Ajalookirjastus vaid Eesti oma teoseid, mis muu hulgas kuuluvad ka suures osas samasse sarja. Enamasti on teoseid üldiselt sõjasündmustest ja Eestist. Saksamaad ja natse käsitlevaid raamatuid siiski rohkem kui Nõukogude Liitu ja Punaarmeed käsitlevaid nimetusi.

3.6 Teoste retseptsioon

Alapeatükk 3.6 on liigitatud omakorda alapeatükkideks erinevate tunnuste alusel, millele analüüsi juures tähelepanu pööratakse. Retseptsiooni analüüsides ei ole niivõrd oluline see, mida on konkreetse nimetuse kohta kirjutatud, vaid pigem see, mida üldiselt Teise maailmasõja teemaliste raamatute puhul välja tuuakse. Siiski on toodud mõningaid näiteid konkreetsete raamatute kohta.

3.6.1 Raamatutes käsitletud teema

Teist maailmasõda on käsitletud paljude erinevate alateemadena.

On selliseid raamatuid, mis ei ole keskendunud otseselt Teisele maailmasõjale. Käsitletakse mingit pikemat ajaloolist perioodi, kuid sinna sisse jääb ka Teine maailmasõda, nt „Eesti ajalugu. VI“ (2005) või siis kõneleb teos mõnest inimesest ja muu hulgas kirjutatakse ka tema tegemistest Teise maailmasõja ajal (Naber, 2012).

Väga palju kirjutatakse siiski Eestist ja eestlastest Teises maailmasõjas. On see kindlasti ka loomulik, sest vaatluse all on ju Eestis välja antud raamatud.

Eesti SS diviisi kuulunud meeste sõjateest on Ojalo (2015) sõnul kirjutatud vähe. Ta arvab, et põhjus võib olla selles, et see teema põhjustaks Eestis rahulolematust ja

konflikte. Kuna teema vajab kajastamist, räägib tema teos „Leegion 1942-1945“ (2015) just SS-i vormis sõdinud eestlastest. Kuigi üldkäsitlusi napib, on ilmunud rohkelt mälestusi ja elulookirjeldusi 20. SS-diviisi veteranidelt (Ojalo, 2015). Ka ilukirjanduses on seda teemat käsitletud. Aleksejevi näidendis „Leegionärid“ (2010) on tegemist nelja leegionäri ja autor on ühe liinina vaadelnud nende Relva SS-iga liitumise motiive (Helme, 2010).

Kuigi Saksa mundris võidelnud meeste esiletõstmine toob kaasa rahulolematust, ei tohiks nende vaprust ja eesmärgikindlust poliitilise korrektsuse pärast unustada. Selle eest, et neid mehi ja 1944. aasta sündmusi mäletataks, hoolitseb Mart Laar oma raamatutega 1944. aasta lahingutest Eestis (Väli, 2006). Laar on kirjutanud käsitluse 1944. aastal Eesti territooriumil toimunud lahingutest ka „Eesti ajalugu. VI“ (2005) tarbeks ning selle kohta heidab Vahur Made (2006) jällegi ette, et käsitlus on päästmatult saksameelne. Hiio (2007) aga kirjutab, et eelmainitud teos on küll eestimeelsem (mitte saksameelne) ja rahvuslikum, kui meeldiks mõnele omaaegsele kolmanda vabariigi teoreetikule, kuid kui vaadata autorite tegemisi nt aastal 1985, siis kolm neist kuulus parteisse, kolm olid taga kiusatud ja kaks väliseestlased. Nii et selles osas ei saa mingit kallutatust ette heita.

Laari raamat „Emajõgi 1944“ (2005) kajastab Emajõel ja selle ümbruses toimunud lahinguid, mille käigus pandi Punaarmee pealetung mitmeks nädalaks seisma. Lisaks sellele, et vaadeldakse Eestit kaitsnud ja sakslastega kõrvuti võidelnute tegevust (Eesti piirikaitserügemendid, soomepoisid), on ikkagi käsitletud ka Punaarmee koosseisu kuulunud 8. Eesti laskurkorpuse tegevust (Nõmmik, 2005).

Et hoiduda konfliktist, mida Saksa vägede koosseisu kuulunud Eesti võitlejatest kirjutamine põhjustada võib, siis rõhutatakse seda, et kuigi sõditi kõrvuti sakslastega, siis tegelikult ei olnud Eesti sõdur seotud ei natsismi ega SS-iga, ühine oli vaid Nõukogude Liidu vastu. Kuna sakslaste võim näis eestlastele venelaste omast parem, siis see viiski paljud mehed Saksa sõjaväkke lootusega, et ehk õnnestu nii taastada Eesti Vabariik (Kard, 2003; Helme, 1997). Lühidalt kokku saab selle võtta nii, et munder võis ju vale olla, aga vastane oli kahtlemata õige (Korsten, 2006).

Küllo Arjakas (2007) aga tõdeb, et eestikeelses kirjandusruumis on panuse tegemine natslikule Saksamaale kui tabamus kümnesse, sest lugejad on selleteemalisest kirjandusest vägagi huvitatud. Ka Mart Juur (2004) kirjutab, et kõik Hitleri, natside ja

Saksamaaga seonduv on muutunud äriobjektiks. Uusi raamatuid aina ilmub, näiteks Guido Knopi sulest, mis siis, et uut infot on nendes vähe. Mandel (2011) ja Kuimet (2010) kirjutavad, et vaatamata muljetavaldavale raamatute hulgale, on põhjalikke, mahukaid, asjalikke käsitlusi ikkagi vähe.

Kui Juur (2004) heitis Knopi natsiteemaliste raamatute rohkust pigem ette, siis Sten A. Hankewitz (2005) kirjutab oma arvustuses Guido Knopi raamatule „SS : ajaloo hoiatus“ (2004), et selliseid teoseid on vaja. Knopp kirjeldab SS-i kuritöid enne Teist maailmasõda ja selle ajal: tapmised, võltstunnistustega kohtuprotsessid jms, ka on uuritud SS-i pealiku Heinrich Himmlerit (Hankewitz, 2005).

Michael Burleigh on natsismi vaadelnud kui „poliitilist religiooni“. Ta on põhjalikult kirjeldanud natside võimuletulekut, nende eutanaasiaprogramme, holokausti kandumist üle kogu mandri jms oma raamatus „Kolmas Reich : uus ajalugu“ (2010) (Kuimet, 2010, Mandel, 2011). Tema teadlik eesmärk on olnud raamat „läbi immutada“ natsirežiimi rassiliselt motiveeritud kuritegevusest (Mandel, 2011).

Kuidas natsirežiimi kuriteod võimalikuks said, on uurinud Knopp ka oma raamatus „Hitleri sõdalased“ (2003), tehes seda kuue Saksa sõjaväelase ja Hitleri suhete kirjeldamise kaudu (Bahovski, 2003). Samale küsimusele on keskendunud ka Burleigh oma raamatus „Kolmas Reich : uus ajalugu“ (2010), pärides, kuidas said ühe arenenuma riigi kodanikest inimesed, kes ei näinud probleemi miljonite inimeste süstematilises tapmises (Kuimet, 2010)?

Raamatus „Hitleri toimik“ (2006) on Hitlerile lähenetud erapooletult. Teda nimetatakse roimariks seal, kus ta roimarina käitus, kui näidatud on ka tema inimlikku poolt. Kui kellelgi tekib küsimus, kas mitte ei üritata raamatuga Hitlerit süüst puhtaks pesta, siis see peaks raamatu veel kord läbi lugema (Vahtre, 2006). Kuritegude õigustamise mulje võib jääda ka raamatust „Lenin, Stalin ja Hitler : sotsiaalse katastroofi ajastu“ (2009), kuid tegelikult on eesmärk selgitada, miks nende meeste hullusega nii suures ulatuses kaasa mindi (Veetõusme, 2010).

On kirjutatud ka Eesti naiste mälestustest Saksa okupatsioonist „Sõja ajal kasvanud tüdrukud : Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist“ (2006). See raamat on vastupidiselt Anne Franki ja Berliini naise raamatutele pigem helge lapsepõlve ja neiuea pilt, mis keskendub pisidetailidele, perekonnale, rõivamoele jms. Süngemaid lugusid lisavad need, kes olid täiskasvanueas ja nägid seetõttu sõjasündmuseid

laiemalt või kaotasid sõja tõttu lähedasi. Seda raamatut läbib ka üldine meenutus, et pimedas linnas oli Saksa sõduri läheduses julge liikuda, Vene sõdurist tuli aga kiiresti eemale joosta. Euroopa mastaabis on eestlaste mälestused helgest Saksa okupatsioonist unikaalne nähtus (Villandi, 2006).

Punaarmee, Nõukogude Liidust ja Stalinist jutustab Catherine Merridale'i raamat „Ivani sõda“ (2007), kus püütakse mõista, mida venelased Stalinist tegelikult arvasid (Kiil, 2005). Teoses „Varjatud valu“ (2005) räägivad oma loo tööpataljonis viibinud inimesed (Contra, 2005). Oma mälestusi on avaldanud ka Punaarmeesse mobiliseeritud eestlased (Kallaste, 2005). On ilmunud ka üldisemaid käsitlusi, nt „Moskva 1941 : linn ja tema rahvas sõjas“ (2010) annab mitmekülgse ülevaate sõjaaegsest Moskvast 1941. aasta esimestest päevadest kuni 1942. aasta kevadeni. Põhirõhk on igapäevaelu kirjeldamisel ja analüüsil, kuigi leidub ka Punaarmee sõjaplaane jms (Velmet, 2010). Moskva lahingu järel suuruselt teist on käsitletud raamatus „Stalingradi hääled : Nemesis Volgal“ (2008).

Kommunistide poolel olnud meestest on oma mälestusteraamatu saanud Nõukogude Liidu kangelane Arnold Meri – „Saatus ja valikud : Arnold Meri lugu“ (2006). Meri enda tegusid ei õigusta, sest võitlus natsidega oli ülim eesmärk (Bahovski, 2006). Lisaks on viis Punaarmees sõdinud meest avaldanud oma mälestused raamatus „Me olime Eesti sõdurid“ (2011), nende kõigi ühine joon on aga see, et nad põgenesid Punaarmees. Osa neist sõdis hiljem sakslastega Punaarmee vastu, osal õnnestus see etapp vahele jätta ja läände põgeneda (Purje, 2012).

Teostes on kujutatud ka Punaarmee poolt põhjustatud koledusi. „Hingehobune Iwan“ (2011) on autentne mälestusteraamat, mis räägib Preisimaal elanud perekonna põgenemisest pealtungivate Punavägede eest. Raamatus kirjeldatakse Punaarmeesse kuulunud meeste koledaid ja jõhkraid tegusid, mida nähes tekib 13-aastaselt poisil küsimus: „Kas natsipropaganda oli siiski õige, et venelased on alamt tõugu ja loomadega samal tasemel?“ (Pruuli, 2011). „Naine Berliinis“ (2004) on ühe 1945. aastal kirjutatud naise kolm vihikut sellest, mida tähendab omal nahal tunda vabastamist Punaarmee poolt: nälg, pommitamised, vägistamine. Selle teose avaldamine 2003. aastal Saksamaal tekitas suurt poleemikat teksti autentsuse üle, küsimusi tekitas ka teose autori isik, sest ta soovis jääda anonüümseks (Mägar, 2004). Sõjalõpupäevist räägib samuti Antony Beevori „Berliin 1945“, kus ta on ümberlukkamatu dokumentaalsusega kirjeldanud seda, kuidas venelane sakslast

karistas – kättemaksuhimu, jõhkruks, vägistamised. Kuid samas toob ta välja ka sakslaste endi kuritegusid 1945. aasta Berliinist (Tuulik, 2003).

Nii Hitleri kui Stalini poliitiliselt ettekavatsetud massimõrvade uurimisele on keskendunud Timothy Snyder oma raamatus „Veremaad : Euroopa Hitleri ja Stalini vahel“ (2011). Ta seob natside, Nõukogude Liidu, juutide ja Euroopa ning rahvuslikud ajalood kokku üheks tervikuks (Mandel, 2012).

Kuid on ka neid, kes rõhutavad, et kummalgi pool rindejoont võideldi Eesti vabaduse eest ja Eesti rahva põliste orjastajate, venelaste ja sakslaste vastu (Suurvärav, 2004). Stalini ja Hitleri kokkumängust, tänu millele Eesti Nõukogude Liidu koosseisu läks, on ka raamat „Sundvalik“ (2000) (Norak, 2005b).

Osade raamatute teemad on aga siiski kallutatud. Keegan, kes on inglise autor, on oma Teise maailmasõja teemalise raamatu puhul ise kirjutanud, et keskendub pigem võitlusele Euroopas, eelkõige võitlustele, milles osalesid Briti väed (Pajur, 2004). Tuuakse välja ka mõne peatüki kallutatud mõne kindla, esmapilgul ehk vähem tähtsa teema poole. „Eesti ajalugu. VI“ (2005) 1941. aasta suvesõja juures on palju täpsemalt käsitletud metsavendlust, kuigi samal ajal toimunud Wehrmachti ja Punaarmee sõda oli kahtlemata suurem. Aga see näitab pigem Eesti kodanike ajaloo eelistamist Eesti territooriumil toimunud ajaloole (Hiio, 2007).

Ära ei ole unustatud ka Soome poolel võidelnud Eesti mehi ja nende elulugusid. Iga soomepoisi loo kirja panek lisab killukese Eesti ajaloole (Bahovski, 2008b). Ilmunud on raamatuid, mis räägivad Soomest ja soomlastest, nt Max Jakobsoni mälestusteraamat „XX sajandi lõpparve“ (2005), mis annab ülevaate nii mõjuka poliitiku huvitavast elukäigust kui ka Soome iseseisvaks saamisest, olemisest ja jäämisest (Soosaar, 2005). Ka Läti Leegionist on välja antud rohkete piltide ja kaartidega raamat (Raudvassar, 2009). Roy Jenkinsi „Churchill“ (2011) on ülevaade Churchillil elust, kuid samas annab ettekujutuse ka Briti poliitilisest kultuurist ja XX sajandi olulisematest sündmustest (Piirimäe, 2012).

Lisaks sellele, et kirjutatakse eestlaste osalemisest sõjas üldiselt, kirjeldatakse ka teatud piirkonna inimeste sõjateed, nt „Hiidlased II maailmasõja lahingutes“ (2003), mis kõneleb tõetruult Hiiu saarel sündinud või seal elavate sõjameeste võitlusteed Teises maailmasõjas (Suurvärav, 2004) nii Vene kui ka Saksa poolel (Lauri, 2005). Erinevatele piirkondadele keskenduvad ka Lindmäe Suvesõja raamatud, nt „Suvesõda

Järvamaal 1941“ (2010) sisaldab häid fakte nii Järvamaa kui ka tuntud järvalaste saatuse kohta (Helk, 2010). „Eesti pojad Teises maailmasõjas“ (2005) kirjeldab aga palju torgulaste ja sõrulaste tegemisi Teises maailmasõjas (Kallaste, 2005).

Lisaks maismaal toimunud sündmustele ja lahingutele kirjutatakse ka merel toimunust. Nelja Saksa reisilaeva uppumisele keskendub Claes-Göran Wetterholmi raamat «Surmameri. Läänemeri 1945» (2004) (Bahovski, 2005). Kirjutatakse ka muudest sõjaga kaasnenud sündmustest, nt juudi rahvusest Eesti kodanike hävitamine koonduslaagrites 1941. ja 1942. aastal (Kuusik, 1994). Ja on raamatuid, mis vaatlevad kunagi sõdinute hilisemat tegevust. Teos „Eesti eest võitluses toona ja täna“ (2002) kirjutab Tartu Vabadusvõitlejate Ühenduse tegevusest aastatel 1991-2001 (Kard, 2003)

Käsitletud on sedagi, mis oleks Eestist saanud, kui 1939. aastal oleks tehtud teistsuguseid valikuid, kui Eesti oleks valinud sõja. Seda teemat on käsitlenud Ojalo „1939 : kui me valinuks sõja“ (2010), esitades pseudodokumente ja mälestusi (Salo, 2010). Oletuste peal põhinevad ka raamatud, kus kirjutatakse, et Hitler asus Venemaad ründama enesekaitseks (Paju, 1999).

Alateemade valdkond on lai. Eesti pinnal toimuvast ja eestlaste osalemisest on kirjutatud nii Punaarmee kui ka Saksa vägedest lähtuvalt. Siiski võib väita, et rohkem on käsitletud Hitlerit ja natsi, sest leitakse, et see teema huvitab lugejaid rohkem. Kirjandusteoste kaudu on näidatud nii venelaste kui ka sakslaste kuritegusid, kuid kõlama jääb see, et eestlaste jaoks oli Saksa okupatsioon parem aeg kui Punaarmee poolt vallutatud saada.

3.6.2 Raamatute kirjutamisel kasutatud allikad

Palju on raamatutes kasutatud arhiividokumente (Kuusik, 1994; Weiss-Wendt, 1997; Kiil, 2005). Aleksander Warma on oma „Diplomaadi kroonika“ (2010) üles ehitanud dokumentidele, mälestusi on teoses vähe, needki vaid seletused, mis viivad ühelt dokumendilt teisele (Hiio, 2010a). Eriti ülevaatliku ja mõjuka teose kirjutamiseks tuleks läbi käia aga palju erinevaid arhiive, nt Venemaa, Saksamaa, USA, Prantsusmaa, Rootsi, Ungari, Šveitsi jm, nagu on teinud Antony Beevor (Tuulik, 2003).

Kuid raamatuid on kirjutatud ka juba seni avaldatud ajaloomaterjalidele tuginedes ([Kahe sõja vahel], 2006; Kuimet, 2010). Mandel (2012) kirjutab, et mida suuremaks kasvab (Hitleri ja Stalini režiimi kuritöid selgitava) ajalookirjanduse hulk, seda olulisem on lisaks uute faktide väljaselgitamisele struktureerida ja analüüsida ka juba olemasolevat teavet ja kirjutada artiklitele ja teostele tuginevaid teoseid (Hankewitz, 2005). On autoreid, kes on oma seisukohad kujundanud paljude ajaloolaste uurimistulemusi analüüsides ja korrastades ning annavad nüüd oma mõtteid lugejale raamatu vahendusel edasi (Pajur, 2004).

Mälestuste kirjutamise puhul on allikaks olnud läbielatu. Algallikatest on lähtunud nt Roy Jenkins kirjutades raamatut Churchillist – Churchilli kirjalik pärand, tema kaasteeliste päevikud ja mälestused (Piirimäe, 2012). Kasutatud on kirju, päevikuid ja ülestähendusi ka sellest lähtuvalt, et sealt ilmneb, kuidas inimesed toimuvat tajusid (Mandel, 2011; Piirimäe, 2008). Siiski tuuakse välja, et ajaga võib osa sündmusi unustusse vajuda ja mõni sündmus saada ilustatud (Helme, 1997; Väli, 2006; Piirimäe, 2008), seega peaks mälestuste ja päevikute kasutamisel olema ettevaatlik.

Juba kirjutatud mälestusi ja päevikuid kasutatakse aga uute teoste loomisel, sest need muudavad teksti rohkem jutustavaks, mitte lihtsalt kuivadele faktidele toetuvaks (Väli, 2006). Samas on Olaf Mertelsmann (2013) sellist mälestuste tsiteerimist ja ümberjutustamist nimetanud hea ajalookirjutuse tava rikkumiseks, viidates Mati Mandeli raamatule Pitkast ja pitkapoistest (2012). Tema sõnul ei saa lugeja vahet teha legendil ja tõelisusel, kui autor mälestuste kasutamise kõrval harva tõelise analüüsini jõuab.

Kuid olenevalt kirjutatava raamatu sisust on ka kasutatavaid dokumente valitud, nt juutide genotsiidist kõnelevas teoses „Suur häving : Eesti juutide katastroof 1941“ (1994) on teadlikult valituks osutunud vaid need dokumendid, mis kajastavad juutide suhtes toime pandud genotsiidi, süüdistuste absurdsust ja äärmist julmust (Kuusik, 1994). Samas kirjutab Anton Weiss-Wendt (1997) sama teose kohta, et kuna eessõna puudub, siis jääb ebaselgeks, mille alusel kasutatavaid dokumente valiti.

Rauno Vösaste raamatute puhul on hinnatud uute senikasutamata allikate ja dokumentide avastamist, mis läbi saab sündmusi tõlgendada selgemalt ja tõepärasemalt (Varju, 2014). „Varjatud valu“ (2005) kirjutamise ajendiks oli autori

poolt Riigiarhiivist leitud enam kui kümne eestlase märkmed, mida polnud 60 aasta jooksul lugenud ükski ajaloolane (Contra, 2005).

Ka Mart Laari raamatute puhul („Emajõgi 1944“ (2005)) on palju rõhutatud seda, et ta on kasutanud mitmeid seni avaldamata allikaid (Korsten, 2006). Nendeks allikateks on Eestis võidelnud Saksa väekoondiste lahingutegevuse lahingupäevikud ning Eesti arhiividest viimastel aastatel enne raamatu kirjutamist leitud materjalid, mis võimaldavad mitmeid sündmusi uue nurga alt vaadelda. Laar ise rõhutab eelkõige Saksa arhiivimaterjalide kasutamise osa (Nõmmik, 2005). Saksa arhiivimaterjalideta poleks sündinud ka raamatut Sinimägedest (Korsten, 2006).

Samas rõhutatakse, et teatud juhtudel oleks võinud rohkem kasutada ka vastaspoole allikaid, mis oleks toimunust ehk täpsema pildi andnud (Väli 2006). Näiteks kui Jaapani keisritest kirjutatud raamatus koosneb kasutatud kirjanduse loetelu ainult ingliskeelsetest allikatest, siis see vähendab teose usaldusväärsust (Kallas, 2004). Paljud autorid ise avaldavad kahetsust, et neil puudub ligipääs Venemaa arhiividele (Kortsen, 2006). Laar (2006) kirjutab, et võimaluste piirides on ta Saksa arhiividest leitud materjale võrrelnud Vene poole materjalidega.

Kuigi rohkem on levinud Saksa arhiivimaterjali kasutamine, sest Venemaal on arhiividele ligipääs raskendatud, siis on ka sealt ikkagi dokumente saadud. „Hitleri toimik“ (2006) põhineb Hitleri isikliku adjutandi ja kammerteenri ülekuulamiste materjalide alusel NSV Liidus koostatud ülevaatel Hitlerist, mis oli mõeldud saatmiseks Stalinile (Arjakas, 2007; Vahtre, 2006). Samas tuleb ülekuulamisdokumentidel põhinevat lugeda kriitilise meelega, sest ei või teada, kas seal kajastatakse tegelikke ülestunnistusi või on toimetajad ise midagi juurde lisanud (Vahtre, 2006). Ka Mati Mandel on kasutanud NKVD uurijate koostatud toimikute materjale: ülekuulamisdokumendid, süüdistuskokkuvõtted, erinõupidamiste otsused jms (Mandel, 2007). Samuti Nõukogude poolelt tulenevad materjalid on KGB toimikud, millede „pühaks“ pidamist on Hans Salmile ette heitnud Hans Tammemägi (2005). Nimelt on Salm oma raamatus „Viie luure agent : Eesti luurajatest Teises maailmasõjas“ (2004) Hellati süüdi mõistnud just nendele toimikutele tuginedes (Tammemägi, 2005).

Raamatute kirjutamisel on kasutatud väga erinevaid allikaid alates arhiividokumentidest ning lõpetades mälestuste ja eelnevalt väljaantud teostega.

Kõigil neil allikatel on omad plussid ja miinused. Dokumentide täpne ja põhjalik analüüs ei ole tavalugejatele nii huvitav kui mälestused, kuid mälestused jällegi võivad luua väära pildi toimunust. Nii kirjutaja kui ka lugeja peavad säilitama kriitilist meelt dokumentide ja kirjutatu osas.

3.6.3 Raamatute eesmärk ja olulisus

Üks, mida püütakse raamatuid välja andes saavutada, on see, et inimesi kirjutama ärgitada. Seda on soovinud saavutada Laar oma raamatuga „Emajõgi 1944“ (2005) (Nõmmik, 2005). Ka Kurgveli ja Lindmäe raamatuga „Pro Patria“ (1996) käib kaasas pakkumine: kes saadab repressiivpoliitika uurimise riiklikule komisjonile vähemalt ühe langenu andmed, saab vastutasuks raamatu (Salo, 1998). Samuti usutakse, et teatud raamatute ilmumine annab tõuke teema edasiseks uurimiseks (Weiss-Wendt, 1997; Korsten, 2006) ja paneb inimesed kaasa mõtlema (Paju, 1999).

Raamatuid on kirjutatud ka selleks, et otsida tekkinud müütide tagant sündmuste tegelikku käiku (Laar, 2006). Eesmärk on jõuda selgusele mõnes seni levinud ja tõena võetavas sündmuses, faktis, inimeses. Varju (2006) soovitab lugeda Vösaste raamatut Ain Merest (2014), et ise veenduda, mis on õige ja mis on vale, sest oma teoses lükkab ta ümber seni laialt levinud arvamused. „Ajaloo karm verine tegelikkus on nüüd raamatusse raiunud“ (Mandel, 2007). Soovitakse näidata tõde, avada inimeste silmi, sest paljudest sündmustest teatakse vaid ähmaselt ja osaliselt ning loodetakse, et ehk õnnestub koleda tõe abil sündmuste kordumist vältida (Kuusik, 1994, Mandel, 2007). Kuid sündmuste vältimise kõrval soovitakse näidata ka seda, et kui peaks uuesti juhtuma, siis tuleks võtta eeskuju toleaegete eesti meeste ennastsalgavast isamaa-armastusest, et ei oleks argpüksliku kõrvalehoidmist ja põgenemist (Helme, 1997).

Erinevate teemade, lahingute, inimeste käsitlemine päästab nad unustuse hõlma vajumise eest (Mertelsmann, 2013). Püütakse inimeste silme ette tuua seni pigem varju jäänud, sest mäletatakse tavaliselt seda, millel on ellujäänud tunnistajaid, aga tegelikult on need sündmused tihti vaid jäämäe tipp. Lääneliitlased leidsid eest koonduslaagrid, aga nende eest jäid peitu massimõrvade toimumispaigad Ida-Euroopa nõmmedel, metsatukkades, kivimurdudes (Mandel, 2012).

Oluliseks võib pidada ka neid raamatuid, mis on kirjutatud Eesti ajaloos suurt rolli omanud, kuid mingil põhjusel vähetuntud inimestest. Norak (2005a) toob välja, et harjunud ollakse nõukogude aja kollaboratsioonistidega, aga saksaägseid mäletavad vähesed ja seda olulisemaks võib pidada nt Hjalmar Mäest mälestusteraamatut „Kuidas kõik teostus : minu mälestusi“ (2006).

Raamatuid kirjutatakse ka selleks, et püstitada n-ö monument või tunnustada sõjasündmusi ja sõjas osalenuid. „Tallinna vabadusvõitlejad“ (2006) on raamat, mille eesmärgiks on relvastatud vabadusvõitluse tunnustamine Eesti riigi poolt (Tallinna, 2006). Laar on oma Sinimägede raamatu pühendanud kõigile neile Eesti meestele, kes Narva rindel ja Sinimägedes võitlesid (Laar, 2006). Ojalo raamat on aga tema vanaonule, kes lühikest aega Eesti Diviisi kuulus (Ojalo, 2015). Samuti on kirjutatud Läänemaa inimeste mälestustele pühendatud raamat (Mandel, 2007).

Paljude teoste puhul on välja toodud, et need täidavadlünka Eesti ajaloos (Weiss-Wendt, 1997; Bahovski, 2005) ning jätkavad Eesti ajaloo huvitavate tahkude avamist laiemale lugejaskonnale (Väli, 2006). Ka püütakse sündmusi asetada laiemasse ajaloolisesse konteksti (Korsten, 2006) või vastupidi – siduda väljaspool toimunut Eesti ja Eesti kodanike ajalooga (Hiio, 2007). Mõnede teoste puhul rõhutatakse seda, et need on ainsad või vähesed nii põhjalikud käsitlused (Hiio, 2007; Mandel, 2011). Keegani „Teine maailmasõda“ (2004) annab eesti lugejale lõpuks ometi võimaluse tutvuda Teise maailmasõja tervikliku ajalooga eesti keeles (Pajur, 2004).

Raamatu „Suur häving : Eesti juutide katastroof 1941“ (1994) kohta on kirjutatud, et see on märkimisväärne saavutus eesti historiograafias. On ilmunud mitmeid nõukogude repressiivpoliitikat käsitlevaid uurimusi, kuid see on esimene, kus vaadeldakse ka natside poolt vallandatud terrorit. Tegu on ka esimese eestikeelse Holokausti-alase monograafiaga üldse (Weiss-Wendt, 1997). Ka Sinimägede (2006) raamatu kohta öeldakse, et see on esimene sellesisuline uurimus kodumaise autori sulest (Korsten, 2006).

Raamatu väärtuseks võib olla sissevaade nii süüdlaste kui ka ohvrite ja vastupanijate mõttemaailma. See tähendab, et autorit ei ole huvitanud üksnes see, mis juhtus, vaid ka see, kuidas inimesed, nii kõrvalseisjad kui ka osalised, olukorda tajusid (Mandel, 2011). Teoses on ajalugu ühendatud terviklikuks pildiks ja asetatud see ühte

taustsüsteemi, et saaks kõike, mis toimus, vaadelda Euroopa ajaloo kontekstis. Killustatud ajalugu ei anna ülevaadet ega põhjenda toimunut (Mandel, 2012).

Aga autorid kirjutavad ka isiklikel motiividel, et oma lugu ära rääkida ja see siis ajaloolastele jätta ning ise seeläbi piinavast mälestusest vabaneda (Helme, 2010). Raamatu „Kui sõjamüra oli vaibunud : Geislingeni põgenikelaagri laste mälestused“ (2013) kohta on Tiit Pruuli (2013) kirjutanud, et see on viimase hetke psühhoteraapiline ravim põlvkonnale, kes hakkab vaikselt igavikku astuma.

Kuid raamatul võib olla muugi eesmärk. Mälestusteraamatu „Eesti pojad Teises maailmasõjas“ (2005) puhul on näiteks Enno Kallaste (2005) kirjutanud, et seda võiks lugeda kõik gümnaasiumiõpilased, sest see on parem kui kuiv ajalooõpik. SS-i kuritegudest kirjutatud raamatut arvustades ütleb Hankewitz (2005), et selliseid raamatuid on vaja, sest selle abil saab tagasilöögi natsismi kõrgustesse upitamine. Mõni raamat on omandanud väärtuse just ajastuloona (Villandi, 2006).

Teose muudab oluliseks ka uutest allikatest pärineva informatsiooni välja toomine (Piirimäe, 2008), nt Laari „Emajõgi 1944“ (2005) on esimene raamat, kus käsitletakse Teise maailmasõja lahinguid Eestis Saksa allikmaterjalide põhjal (Kononenko, 2005). Oluline võib olla ka senini vähetuntud teema lisamine raamatusse (Bahovski, 2008b), nt Harri Rendi raamatus „Ma jäin ellu“ (1997) välja toodud Eesti sõduri aastad sunnitöölaagris Poolas (Helme, 1997).

Igal kirjutatud raamatul on mingi väärtus või eesmärk, miks autor kirjutamist alustas: kas on leitud uusi allikaid, mille abil sõja ajal toimunut selgitada või soovib autor oma mälestusi teistega jagada. Kuigi Teisest maailmasõjast on palju aastaid möödunud, ilmub endiselt raamatuid, mille kohta võib öelda, et need käsitlevad teemat (nii süvitsi) esmakordselt. Raamat võib olla ka monumendiks sõjasündmusele või sõjas osalenutele.

3.6.4 Raamatute tugevused ja nõrkused

Plusside ja miinuste välja toomine on keeruline ülesanne – mis ühe jaoks on raamatu juures negatiivne, võib teise jaoks olla raamatu tugevuseks.

Üks selge näide on mälestuste kasutamine kirjutamisel. Kuna mälestuste puhul võib paljugi olla meelest läinud (Helme, 1997; Väli, 2006), võib seetõttu raamatusse

sattuda lõike, mida kuidagi tõena võtta ei saa, nagu on juhtunud Jonathan Bastable'i Stalingradi raamatus (Piirimäe, 2008). Samas tõdetakse, et mälestuste kasutamine muudab tihtipeale raamatu ladusamalt loetavaks ja huvitavaks (Väli, 2006). Hea tasakaal akadeemilise analüüsi ja loo jutustamise vahel on kindlasti lugema kutsuv (Valmet, 2010). Kuigi osad ajaloolased püüavad jutustuse vormi iga hinna eest vältida, muudab see tavalugeja jaoks lugemise nauditavamaks (Väli, 2006).

„Prantsuse süit“ (2012) on küll romaan, kui kuna selle käsikirja kirjutas oma päevikusse inimene, kes reaalselt elaski Saksamaa poolt okupeeritud Prantsusmaal, siis on see raamat veetlev, inimlik ja äratab empaatiavõime. Kuid see samal tugevus on ka nõrkuseks, sest esiplaanil on palju emotsionaalsust, mida paljud lugeja mõista ei suuda (Ojamets, 2012).

Üheks raamatu tugevuseks võivad olla huvitavad fotod (Kard, 2003; Kallaste, 2005), mis aitavad ajaloo igale lugejale veelgi lähemale tuua (Soomepoiste elulood, 2015). Samas tuleks fotode puhul välja tuua ka pildil olevate inimeste nimed, sest ka see annab lugeja ajalootunnetusele palju juurde, kui ta teab, mis nägu need inimesed olid, kelle kohta ta loeb (Hiio, 2007).

Raamatu positiivseks küljeks on kindlasti see, kui dokumendid on publitseeritud muutumatul kujul, st need sisaldavad originaalprintsateid ja allkirju (Kuusik, 1994), aga ka siin toob Weiss-Wendt (1997) vastuargumendina välja, et kuna dokumendid on avaldatud originaalkujul, siis on paljud neist halvasti loetavad. Sagedane nõrk külj, mida välja tuuakse, on skeemide ja kaartide trükikvaliteet ja segadus tingmärkidega (Hiio, 2007; Pajur, 2004)), seda on palju rõhutatud ka Laari raamatutele kirjutatud arvustustes (Väli, 2006). Aga miinuseks on ka see, kui tabeleid, kaarte ja skeeme kas pole üldse või on neid liiga vähe (Hiio, 2007; Pajur, 2004).

Enne Nõukogude Liidu kokkuvarisemist kirjutatud teostele heidetakse ette seda, et Nõukogude Liitu pole julgetud kritiseerida, sõja puhkemine on pandud puhtalt Hitleri süüks (Pajur, 2004). Teose usaldusväärsus kahandab nõukoguliku propaganda üksühene edasiandmine (Piirimäe, 2008). Usaldusväärsele mõjub halvasti ka see, kui autor ründab inimest, kellest ta kirjutab (Juurvee, 2003) või siis väljendab muul moel selgelt oma meelsust, mitte objektiivsust. Kindlasti tuleb kasuks see, kui autor on oma tõlgendustele lisaks ära toonud ka peamised vastuargumendid ja alternatiivsed käsitleused, nagu on teinud Rodric Braithwaite oma Moskvat käsitlevas teoses

(Velmet, 2010). Teema käsitlemine ühekülgsest on aga pigem miinuseks ega too lugejani tõde (Vaher, 2004). Suureks plussiks on hoidumine ühe või teise poole kasuks kaldumisest (Mandel, 2012).

Tuleb ette ka seda, et teatud faktidega on hoopis eksitud (Hiio, 2007; Piirimäe, 2008; Paju, 1999). Endel Haas (1995) kirjutab, et Ants Kõverjala raamatu „Sõda ja saatused“ (1994) peatükis „Suurtükiväelasena sõjas“ (lk 85-98) on nii palju ebatäpsusi ja möödalaskmisi, et nende üles lugemine läheks liiga pikaks. Ta toob välja ka selle, et tegelikult on võimalik kõiki fakte arhiivimaterjalidest ja elus olevate meeste käest kontrollida, nii et ei ole mingit põhjust midagi „laest maha“ kirjutada (Haas, 1995). Väärinfost, vigadest ja ebatäpsustest kubisevaks on Jüri Vendla (2012) nimetanud ka Mati Õuna raamatut „Lahingud Atlandil ja polaarmeredel 1939-1945“ (2007).

Tüüpilise veana esineb raamatutes nimede ja sünniaastate ebatäpsust esitamist (Weiss-Wendt, 1997; Pajur, 2004) ja ka vigu aastametega (Hiio, 2007), samuti puudulikest terminoloogiast tulenevaid ebatäpsusi (Pajur, 2004). Usaldusväärset lisab teosele aga see, kui terminite valesti tõlkimise pärast muretsema ei pea (Bahovski, 2008a).

Mõningatel juhtudel võiks mingeid fakte ja arvandmeid täpsemalt lahti seletada (Bahovski, 2003), sest midagi jääb justkui puudu. Seda on maininud Erkki Bahovski (2005) raamatu „Surmameri : Läänemeri 1945“ (2004) arvustamisel, kus ta oleks soovinud saada täpsemaid andmeid laevahukust pääsenute kohta. Hiio (2007) avaldab Eesti ajaloo kuuenda osa kirjutanud autoritele tunnustust just selle eest, et igasugused arvandmed koos tõsiseltvõetavate põhjendustega on korrektselt välja toodud.

Teose miinus võib esineda juba pealkirjas, mis ei sobi kokku raamatu sisuga, nt pealkirjas seisab aastaarv 1941, kuid raamatus olevast materjalist pool pärineb aastast 1942 (Weiss-Wendt, 1997). Sama võib juhtuda ka (ala)peatükkide pealkirjadega, mis ei peegelda päris täpselt (ala)peatüki sisu (Hiio, 2007). Miinuseks on samuti kokkuvõtva lõppsõna puudumine, mis annaks vastused sissejuhatuses esitatud küsimustele (Bahovski, 2003). Kuid miinuseks võib olla ka see, kui autor ei ole piisavalt tuttav juba avaldatud erialakirjandusega ja hakkab seetõttu spekulerima (Weiss-Wendt, 1997). Kasuks tuleb aga see, kui autor on kursis teiste uurijate kirjutistega (Velmet, 2010).

Plussidena tuuakse välja ka raamatu head toimetamist ja loetavust ning ilusat eesti keelt (Hiio, 2007), samuti stiili ja ülesehitust (Pajur, 2004). Raamatu „Naine Berliinis

: päevikumärkmed 20. aprillist 22. juunini 1945“ (2004) kohta on arvustaja öelnud: „Talumatult raskele teemale vaatamata teeb selle raamatu lugemisväärsaks autori stiil, see on napp, lakooniline, kuiva ja kibeda irooniaga, mis kohati läheb üle tõeliseks võllahuumoriks“ (Mägar, 2004). Lisaks tuuakse plussidena välja veel intrigeerivad ja ootamatud detailid, mis hoiavad lugeja tähelepanu terava (Valmet, 2010), nt „Hitleri toimik“ (2006) pakub palju „ahhaa-elamusi“ (Vahtre, 2006). Ka põhitekstile lisatud selgitavad ja laiendavad märkused aitavad lugejal toimuvat mõista ning teose kvaliteedi puhul on oluline osa ka kasutatud allikatel (Arjakas, 2007).

Raamatu plusside ja miinuste välja selgitamine ei ole lihtne ja alati ei tulene need raamatu autorist. Autor määrab küll selle, mis allikaid ta kasutab ja mis stiilis kirjutab, kuid ka näiteks toimetajatel on oma osa raamatu kvaliteedi juures. Kindlasti on oluliseks tugevuseks korrektne, kvaliteetne, usaldusväärsetel allikatel põhinev erapooletu tekst. Miinuseks on aga vigane tekst, eksimised faktidega, ainult ühe sõjapoolle allikate kasutamine ja oma meelsuse väljendamine, va mälestuste puhul, kus seda siiski esineb ja kus see on ka ootuspärane.

3.6.5 Üldmulje raamatust

Paljud retseptiooni autorid toovad kokkuvõttena välja oma ühelauselise arvamuse raamatust.

On neid, kes kiidavad raamatu heaks:

- Ehe ja tõetruu (Suurvärav, 2004) – „Hiidlased II maailmasõja lahingutes“ (2003).
- Vaimse vägivalla kirjeldamisel on Ants Orase teos „Eesti saatuslikud aastad 1939-1944 : [mälestused]“ (2002) asendamatu teos (Kull, 2003).
- Raamatut peab lugema igaüks, kes soovib aru saada sellest, mis maailmas toimub (Soosaar, 2005) – „XX sajandi lõpparve“ (2005).
- Ülimalt huvitav publikatsioon, mis ajaloo teaduslikus mõttes teostatud lause eeskujulikult (Vahtre, 2006) – „Hitleri toimik : NKVD salajane ettekanne Jossif Stalinile, koostatud Hitleri isikliku adjutandi Otto Günsche ja kammerteener Heinz Linge ülekuulamise protokollide põhjal Moskvas 1948/49“ (2006).

- Aktuaalne ja akadeemilises mõttes julge teos (Laasik, 2012) – „Hitleri impeerium : natsivõim okupeeritud Euroopas“ (2012).
- Raamat pakub võrratu lugemiselamuse ja on heaks alusmaterjaliks korralikule teleseriaalile (Martson, 2007) – „Ellujääja : [mälestused]“ (2007).
- Tegemist on huvitava ja mõtlema paneva lugemisvaraga (Salo, 2010) – „1939 : kui me valinuks sõja“ (2010).
- Raamat täidab oma eesmärgi (Juurvee, 2003; Mandel, 2012) – „Võidu vari“ (2003), „Veremaad : Euroopa Hitleri ja Stalini vahel“ (2011).
- Väärt raamat (Kivirähk, 2011) – „Churchill“ (2011).
- Teos on inspireeriv ja meeliülendav, väga nauditav lugemisvara (Piirimäe, 2012) – „Churchill“

Kuid on ka neid, kes arvustatavat teost lõppkokkuvõttes heaks ei kiida:

- Usaldust äratavast ajaloolisest uurimusest jääb see raamat ikka väga kaugele (Kallas, 2004) – „Yamato dünastia : Jaapani keiserliku perekonna varjatud ajalugu“ (2003).
- Kes soovib rohkem teada Pitka tegevusest 1944. septembris, peaks seda raamatut lugema. Kes otsib head raamatut Teise maailmasõja kohta, peaks eelistama teisi autoreid (Mertelsmann, 2013) – „Pitka ja pitkapoisid - legendid või tõelisus?“ (2012).
- Põhivastuseni raamat ei jõua (Bahovski, 2003, Piirimäe, 2008) – „Hitleri sõdalased“ (2003), „Stalingradi hääled : Nemesis Volgal“ (2008).
- Tore nädalalõpuraamat, kuid tõsiseltvõetavaks ajalooramatuks seda pidada ei saa (Bahovski, 2003) – „Hitleri sõdalased“ (2003).
- Tegemist on amatöörajalooga, mis kahjuks ei veena (Piirimäe, 2008) – „Stalingradi hääled : Nemesis Volgal“ (2008).

Arvustuse kirjutamine raamatule või ka mõnele muule teosele ei ole lihtne ülesanne ega saa olla objektiivne. Üks kriitik võib arvata, et teos on vajalik ja väärt lugemismaterjal, samal ajal kui teine laidab maha kõik alates teemast ja kirjutamisstiilist kuni kasutatud pildimaterjalini välja. Analüüsitud retseptiooni põhjal võib siiski väita, et kirjutatud on palju raamatuid ja neil kõigil on omad tugevused ja nõrkused. Raamatute kirjutamisel on tuginetud erinevatele allikatele,

lähenetud teemale erinevatest käsitlustest lähtuvalt, püütud mõista mõlemal poolel sõdinud inimesi ja nende liidreid.

3.7 Arutelu ja järeldused

Nagu töö alguses kirjutatud, on Teine maailmasõda endiselt populaarne teema, seda eriti eestlaste seas. Eestis välja antavate Teise maailmasõja teemaliste teavikute hulk ühes aastas kinnitab seda väidet, olles viimased üksteist aastat püsinud üle kolmekümne nimetuse.

Ka erinevate autorite arv viitab selgelt sellele, et uurijatele on teema huvipakkuv. Kuigi peatükis 1.3 on välja toodud Laari (2011) väide, et Teine maailmasõda on nii palju uuritud teema, et midagi uut justkui polekski, järeldub analüüsil, et just tema on üks teemat enim kajastanud autoritest. Ka alateemade mitmekesisus näitab pigem seda, et seda, mida uurida ja täpsustada, on veel palju.

Nagu Kasekamp (2010) kirjutas, on eelkõige suur huvi kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku režiimi kuritegusid võrdlevate teoste järele. Kuigi otseselt selliseid raamatuid analüüsi käigus ei leitud, on palju kirjutatud teoseid, mis kirjeldavad ühe või teise sõjapoolte kuritegusid, sh „Hingehobune Iwan“ (2011) ja „Berliin 1945“ (2003).

Retseptiooni analüüs viitas ka sellele, et enamjaolt on teosed kirjutatud objektiivselt, palju on sellele kaasa aidanud mitmekesise allikmaterjali kasutamine. Kuid on ka teoseid, mille autor on teadlikult üht sõjapoolt kas positiivsema või vastupidi negatiivsemana näidata püüdnud, nt teoses „*Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Эстония) : 1941-1944 : документы и свидетельства*“ (2006) püütakse selgeks teha, et Saksa okupatsioon oleks Eestile olnud palju halvem kui Nõukogude oma.

Tõestust leiab fakt, et rohkem on kajastamist leitud Saksamaa ja natside tegevus ning Saksa armeesse kuulnud meeste mälestused ja elulood. Kuid nagu esimeses peatükis öeldud, siis alles peale iseseisvumist tekkis võimalus nendest läände pääsenud meestest ausalt kirjutada ja seetõttu on nende teoste rohkus seletatav.

Populaarsemate teavikute nimekiri kinnitab ka seda, et lugejatele pakub huvi mitteametlik ajalugu, nt Suvorovi teosed, kus ta väidab, et Nõukogude Liit oli valmis

Saksamaad ründama. Samuti eelistatakse ilukirjandust, kus sõjakoledus on seotud millegi ilusaga, nt armastusega Simonsi neljas proosateoses Tatjanast ja Aleksandrist.

Teise maailmasõja teemalise kirjanduse analüüs kinnitab esimeses peatükis kirjutatud: teema on endiselt populaarne nii lugejate kui uurijate hulgas; peamiselt kirjutatakse objektiivselt, tuginedes erinevatele arhiivimaterjalidele ning populaarseks on kujunenud mitteametlik ajalookäsitlus ja ilukirjandus. Samuti on eestlastele pigem huvipakkuv Saksamaaga seonduv ning kahe sõjapoolse kuritegusid võrdlev kirjandus.

KOKKUVÕTE

Teise maailmasõja lõpust on küll möödas 71 aastat, kuid ikkagi mõjutab see sõda nii riikide kui rahvuste omavahelisi suhteid. Sõjasündmustega kursis olek aitab mõista seda, mis hetkel maailmas toimumas on. Teist maailmasõda käsitletakse nii raamatutes kui filmides, lavastatakse teatrietendusi ja luuakse aina uusi veebilehti, toimuvad ka Teist maailmasõda puudutavad konverentsid ja seminarid. Teisest maailmasõjast kõnelemine on Eestile ja eestlastele kaasa toonud natsismisüüdistusi. Eelkõige ei ole Eesti tegevusega rahul Venemaa, kes leiab endiselt, et Balti riikide iseseisvus on negatiivne nähtus. Kuigi väidetakse, et Teine maailmasõda on juba piisavalt uuritud teema, on see eestlaste hulgas endiselt väga aktuaalne.

Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada Eestis 1991-2015 (k.a.) välja antud Teist maailmasõda käsitlevad raamatud ning autorite, kirjastuste, alateemade ja retseptiooni kaudu iseloomustada kogumi mitmekesisust ja tasakaalustatust.

Ajalugu kuulub kõigile ning mida erinevamatest vaatenurkadest seda uurida, seda suuremat huvi see inimestele pakub. Siiski on ajaloost kirjutamine keeruline, sest raske on jääda objektiivseks. Algusest peale on uurija/autor see, kes valib milliseid fakte, kuidas ja mis mahus ta esitab. Uurija eesmärk peab olema kirjutada objektiivset ajalugu, kuigi alateadlikult mõjutavad teda tema identiteedist ja keskkonnast tulenevad tõekspidamised ja arusaamad.

Tõepärase pildi saamiseks tuleks lugeda erinevate autorite käsitlusi. Lugema kutsub tihti just see, kui lisaks kuivadele faktidele on autor suutnud luua jutustuse või kui autor on tulnud välja mõne uue teooriaga, mis ei ühti ametliku, võitjate poolt paika pandud ajalooaga. Praegusel ajal muutub aina populaarsemaks mälu pildi uurimine – kuidas toimunud mäletatakse, mitte see, mis tegelikult toimus. Kuna sõda on universaalne nagu armastus ja surm, siis on see teema populaarne ka ilukirjanduses. Kuigi võib küsida, kuidas saab oma olemuselt hävitav sõda olla aluseks millegi loomisele, siis tegelikult sõjast kirjutamine hoiatab tulevaid põlvkondi sõjakoleeduse eest.

Teise maailmasõja lõpus panid võitjad paika sõja käsitlemise põhijooned, tekkis võitjate ajalugu ja kaotajate ajalugu. Aga on riike, millede ajalugu ei saa üheselt kummagi poole alla paigutada, üks sellistest riikidest on Eesti, mis jõudis sõja ajal

mõlema poole võimu all olla. Eestis sai Teist maailmasõda uurima ja sellest vabamalt kirjutama hakata alles siis, kui Nõukogude Liit lagunes. Kuigi paljud autorid leiavad, et selle 26 aastaga on sõjasündmusi piisavalt palju uuritud ja kirjutatud, on ka neid, kes arvavad, et endiselt on teemasid, mis nõuavad tähelepanu ja põhjalikumat uurimist.

Eestile on ette heidetud seda, et rohkem kajastatakse Saksa armees võidelnud eestlaste lugusid, ent tähelepanuta jäetakse põhjused, miks see nii on. Saksa poolel võidelnutest paljud pääsesid läände ja said oma mälestused ausal kujul välja anda. Punaarmees olnute mälestused läbisid aga karmi tsensuuri ning neid ei saa tõena võtta. Teise maailmasõja sündmustest kirjutamine on palju aidanud kaasa sellele, et lääneriigid mõistaksid eestlaste tegutsemist Teises maailmasõjas.

Et täitsa töös püstitatud eesmärk, viidi esmalt läbi teemakohase kirjanduse otsing kirjandusülevaate jaoks. Seejärel tuli Eesti Rahvusbibliograafiast ja ESTERist leida Eestis välja antud raamatud, mis sisaldavad märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945 ja ilmumisaastat 1991-2015 (k.a). Kokku saadi vastuseid 630, erinevaid nimetusi 536. Kõik leitud vastused kanti Exceli tabelisse, et neid siis analüüsima hakata. Viimase osa analüüsist moodustas retseptioon, mille tarbeks tuli leida (raamatu)arvustused ja raamatututvustused, mis kirjutatud ERBist ja ESTERist leitud teavikute kohta.

Keskmiselt on aastas ilmunud 25,16 pealkirja, mis sisaldavad märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945, sh on kõik kordused, tõlked, võrguteavikud jms. Suur tõus aastas väljaantavate teavikute arvus toimus 2005. aastal, kui välja anti 41 raamatut (2004. aastal 22 raamatut). Kuigi viimase kümne aasta jooksul on olnud ka väikseid langusi, on aastas väljaantavate raamatute arv jäänud üle 30.

Tõlkija väli on 536 nimetusest täidetud 205. Populaarseimad lähetekeeled on inglise (39%) ja saksa (22%), vene keel moodustas tõlgetest vaid 3%. Kuid kuna 53 nimetusel (26%) on lähtekeel märkimata, ei saa kindlalt väita, see järjestus ei võiks muutuda. Erinevaid välismaiseid autoreid, kelle töid on eesti keelde tõlgitud, on 199. Populaarseimad neist on Vene päritolu Viktor Suvorov ja Paullina Simons, inglane Antony Beevor ning sakslased Guido Knopp ja Rolf Michaelis. Ehk siis esindatud on mõlemad sõjapooled – kaotajad ja võitjad.

Populaarsemate tõlketööst hulgast on Simons oma nelja proosateosega, mis räägivad loo armastajapaarist. Teine maailmasõda on üks osa nende keerulisest loost. Suvorov

on esindatud kahe teosega, mis mõlemad väidavad vastupidiselt ametlikule ajaloole, et Nõukogude Liit valmistus Saksamaad ründama ja Hitler jõudis Stalinist lihtsalt ette. Kuigi tegemist on aimekirjandusega, on ka väidetud, et pigem võiks teost pidada proosaks, sest põhineb see suuresti autori fantaasial. Ainsa reaalse sõjast rääkiva raamatuna on tabelis Albrecht Wackeri memuaar „Snaiper idarindel“ (2012), mis annab edasi ühe parima Saksamaa snaiperi loo. Populaarseimad nimetused on tüübilt pigem proosateosed, mis kirjutatud Venemaalt päris autorite poolt.

Eesti autorite teoseid on 311, erinevaid autoreid 200. Teistest palju rohkem on Teise maailmasõja teemalisi raamatuid kirjutanud ajaloolane Mati Õun (22 nimetust). Populaarsemate autorite nimekirja kuulub veel ülikoolis ajalugu õppinud mehi, nt Mart Laar ja Voldemar Pinn, kuid on ka harrastusajaloolasi, nt Herbert Lindmäe või Hanno Ojalo. Kõrvale ei ole jäänud ka asutused: Eesti Ajaloomuuseum, Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts jt. Autorite nimekiri on väga mitmekesine, nende kirjutatud raamatud on enamasti aimekirjandust esindavad, kuid on ka memuaare, teaduskirjandust jms. Ka teemade valdkond on lai, kuid pead tõdema, et rohkem on kirjutatud nendest eestlastes, kes teenisid Saksa armees.

Populaarsemad teosed on Hendrik Arro „Eesti lendurid lahingute tules“ (2012), mis kirjeldab 1940.-1945. aasta sündmusi autori ja tema kaaslaste mälestust põhjal, Mart Laari „Sinimäed 1944“ (2006) ja „Emajõgi 1944“ (2005), mis annavad mõlemad ülevaate 1944. aasta sõjasündmustest Eesti pinnal, jt. Peamiselt on esindatud memuaarid, nt „Rusikatega raiutud rada“ (2007), „Ellujääja : mälestused“ (2007), ja aimekirjandus, nt „Ülevaateid okupatsiooniajast“ (2004). Esindatud on mõlemal poolel võidelnud meeste mälestused, aga ka sõjasündmuste üldine meenutamine. Aimekirjandus pöörab pigem tähelepanu sellele, kuidas Eesti end Nõukogude Liidu eest sakslaste abiga kaitses.

Välja on antud ka võõrkeelseid teavikuid – originaal ongi võõrkeelne või siis on eesti keelest toimunud tõlge võõrkeelde. Enim on võõrkeeltest esindatud vene keel (34%), järgneb inglise keel (31%) ja soome keel (12%). Kuigi keeleline jaotus on lai ning tõlgitud teavikud on oma tüübilt mitmekesised, on esindatud pigem raamatud, mis annavad ülevaate sõjasündmustest üldiselt, nt Laari „Eesti Teises maailmasõjas“ (2005) või räägivad Punaarmee vastu sõdinud meestest, nt Rendi „Ma jäin ellu“ (1997). Võõrkeelseid originaalne on enim välja antud vene keeles, sh on autoreid (Galina Sapožnikova) ja teoseid („Преступления нацистов и их пособников в

Прибалтике (Эстония) : ... “), mis on kallutatud Nõukogude Liidu poole. Inglise- ja saksakeelsed nimetused kirjeldavad pigem sõjasündmuse üldiselt.

Erinevaid kirjastusi on esindatud 210, sh on palju autor-kirjastajaid. Enim teemakohaseid nimetusi välja andnud kirjastajad on Olion (71 nimetust), Grenader (54 nimetust) ja Varrak (36 nimetust). Paljud nende kirjastuste poolt välja antud raamatud räägivad sõjasündmustest üldiselt, kuid kui vaadelda erinevaid sõjapooli, siis rohkem on avaldatud Saksamaad ja natsi puudutavaid raamatuid.

Retseptiooni analüüs näitab, et käsitletud alateemade jaotus on mitmekesine. Lugejate huvi tõttu on siiski rohkem kirjutatud Saksamaaga seonduvast. Kuigi teostega näidatakse nii sakslaste kui venelaste poolt toime pandud sõjakuritegusid, jääb kõlama see, et eestlaste jaoks oli Saksa okupatsioon parem kui Nõukogude Liidu koosseisu kuulumine.

Kirjutamisel on kasutatud klassikalisi allikaid: arhiivimaterjalid, mälestused, juba kirjutatud uurimuste analüüsil uue teose kirjutamine jms. Kuigi kiidetakse mitmekesise materjali kasutamist, rõhutatakse kriitilise meele säilitamist. Mälestuste puhul peab meeles pidama, et meenutaja võib olla osa sündmuse ja fakte unustanud või on aeg mälestusi moonutanud. Ühe riigi arhiivimaterjale tuleks võrrelda teise sõjas osalenud poole omadega, et teha kindlaks nende tõele vastavust.

Raamatuid on kirjutatud/koostatud mitmesugustel eesmärkidel. Soovitakse algatada mõne teema edasist uurimist; soovitakse näidata tõde, mis on ehk mõne müüdi varju jäänud; kirjutatakse, et niimoodi vältida oluliste teemade, sündmuste, inimeste vajumist unustusse. Üks oluline põhjus on n-ö monumendi püstitamine, kas mõne sündmuse puhul või inimesele, kellest kirjutatakse. Kuigi Teist maailmasõja on uuritud juba pikka aega, on endiselt teoseid, mis omavad Eesti kirjandusmaastikul suurt tähtsust, sest need on põhjalikumad kui varasemad teosed.

Kirjutatud teoste juures nähakse nii plusse kui ka miinuseid. Kuigi mõnikord on raske otsustada, kas üks või teine omadus on pigem kahjuks või kasuks, siis nt faktidega eksimine, kirja- ja stiilivead, ebakvaliteetsed kaardid ja joonised, kallutatud, mitteobjektiivne tekst on kindlalt negatiivseks loetud. Plussidena tuuakse välja huvitava pildimaterjali kasutamist, autori enda seisukohtade kõrvutamist alternatiivsete käsitlustega, objektiivsust, head keelekasutust ja ilusat eesti keelt. Välja

on antud raamatuid, mis täidavad oma eesmärgi ja mõjuvad tõetruult, kui ka neid, mida ei saa võtta tõsiseltvõetava ajalookirjutisena.

Tulles tagasi magistr töö eesmärgi juurde, siis võib väita, et teoste, autorite, kirjastuse ja retseptsiooni analüüs näitab, et teemakohane kirjandus on mitmekesine. Erinevaid autoreid ja nimetusi on palju nii tõlketeoseid kui eestlaste enda kirjutatud vaadates. Kuigi tõlkekirjanduse osas on nii populaarsemate autorite kui teoste tabel kergelt üksluine, siis populaarsete Eesti autorite ja teoste tabel on mahukam ja pakub erinevat tüüpi kirjandust.

Tasakaalustatusest rääkides peab tõdema, et rohkem on kirjutatud Saksamaa poolel sõdinud meestest ja Saksamast, Hitlerist, natsidest. Aga nagu töös ilmnes, on sellele mitmeid põhjuseid: Saksa armees võidelnud mehed pääsesid läände ja said oma mälestusi avaldada tsensuurist puutumata, lugejate huvi natsiteemalise kirjanduse vastu on suurem ning kuigi ülejäänud Euroopa jaoks võib see jääda arusaamatuks, oli Eesti ja eestlastel jaoks Saksa okupatsioon kergem kui Nõukogude Liidu oma. Sakslastest kirjutamine ei tähenda aga nende ülistamist, kirjutatakse ka nende Teise maailmasõja ajal toime pandud kuritegudest.

Seega on magistr töö täitnud oma eesmärgi. On jõutud järeldusele, et Teist maailmasõda käsitlev kirjandus on mitmekesine ning kuigi tasakaalustatuse osas on kerge ülekaal sakslastest kirjutatud raamatutel, on see põhjendatav: kokkupuude sakslastega oli eestlaste jaoks kergem kui Nõukogude Liidu okupatsioon ja ilmselt on see vastukaaluks ka Nõukogude perioodil ilmunud rohketele Teise maailmasõja käsitlustele, mis ülistasid Nõukogude vägede kangelastegusid.

KASUTATUD ALLIKAD

[Arro, Hendrik]. (2011). Eesti Entsüklopeedia. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/arro_hendrik (13.04.2016)

[Capful of wind]. (s.d.). Raamatukoi <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?75975> (08.04.2016)

[Eesti lendurid lahingute tules]. (s.d.) Raamatukoi. <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?31508> (6.04.2016)

[If I Could Paint the Moon Black:...]. (s.d.). Amazon <http://www.amazon.com/If-Could-Paint-Moon-Black/dp/0965053970> (08.04.2016)

[Im Raum Narva 1944...1996]. (s.d.). Raamatukoi <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?32378> (08.04.2016)

[Into exile : a life story of war and peace]. (s.d.). Rahva Raamat. <https://www.rahvaraamat.ee/p/into-exile-a-life-story-of-war-and-peace/49974/et?isbn=9789949332908> (08.04.2016)

[Kahe sõja vahel]. (2006). *Kultuuri ja Elu*, nr. 4, lk. 16

[Kaja Kumer-Haukanõmm]. (s.d.). <https://www.etis.ee/Portal/Persons/Display/24feda24-a33c-405e-bfd4-d60a63415e1a> (12.04.2016)

[Kolonelleitnant Harri Rent]. (juuni. 2010). *Sõdur*, nr 3, lk 74. https://issuu.com/sodur/docs/sodur_3_2010_web/76 (08.04.2016) ISSUU

[Meelis Maripuu]. (s.d.). Eesti Teadusinfosüsteem. <https://www.etis.ee/Portal/Persons/Display/4ec1c8fd-25ac-49c3-b4b0-de6e853e85a0> (12.04.2016)

[Peeter Kaasik]. (s.d.) Eesti Teadusinfosüsteem <https://www.etis.ee/Portal/Persons/Display/bea5c9fe-b327-41f1-a2c6-88cf859d1801> (12.04.2016)

[Raadi teejuht]. (2014). *Muuseum*, nr. 2, lk 54. http://www.muuseum.ee/uploads/files/muuseum_36.pdf (08.04.2016)

- [Sortside saladused]. (s.d.). Raamatukoi <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?174729> (11.04.2016)
- [Suворov, Viktor]. (2006). Eesti Entsüklopeedia http://entsyklopeedia.ee/artikkel/suворov_viktor (26.04.2016)
- [Tatjana ja Aleksander. Esimene raamat. Teine Ameerika]. (s.d.). Varrak. <http://www.varrak.ee/product/15681/> (06.04.2016)
- [Tatjana ja Aleksander. Teine raamat. Püha risti sild]. (s.d.). Varrak. <http://www.varrak.ee/product/16600/> (06.04.2016)
- [Vaskratsanik. Esimene raamat. Leningrad]. (s.d.). Varrak. <http://www.varrak.ee/product/13877/> (27.03.2016)
- [Vaskratsanik. Teine raamat. Kuldne uks]. (s.d.). Varrak. <http://www.varrak.ee/product/14096/> (6.04.2016)
- [We were Estonian soldiers]. (s.d.) Amazon. <http://www.amazon.com/were-Estonian-soldiers-Carl-Orav-ebook/dp/B00BIMZLSA> (8.04.2016)
- [World War II and Soviet Occupation in Estonia:...]. (s.d.). Raamatukoi. <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?41999> (08.04.2016)
- [Блокадный дневник. Blokadnõi dnevnik]. (s.d.). Raamatukoi. <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?149439> (08.04.2016)
- [Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Эстония) : 1941-1944]. (s.d.). Apollo <http://www.apollo.ee/ru/prestuplenija-nacistov-i-ih-posobnikov-v-pribaltike-jestonija-1941-1944.html> (08.04.2016)
- [Тревожное небо. Trevožnoje nebo]. (s.d.). Raamatukoi. <https://www.raamatukoi.ee/cgi-bin/raamat?80392> (08.04.2016)
- Academia Rossica. (s.d.). <http://academia-rossica.org/en/literature/slovo-festival-2012/russian-literature-week-2009/russian-literature-week-2008/speakers/sergei-mironenko> (27.03.2016)
- Antony Beevon. (s.d.). <http://www.antonybeevor.com/> (07.03.2016)
- Arjakas, K. (17.02.2007). Kindla peale minek. *Eesti Päevaleht : Arkaadia*, lk. 14

- Arro, H. (2010). *Pommid öisest taevast : öölahingulendurid idarindel*. Tallinn : Grenader
- Backman, C., Diefendorf, B., McCann, J., McIntyre, S., Wylie, D. *Boston university. Department of History. Writing Guide*. https://www.bu.edu/history/files/2011/01/writing_guide.pdf (27.01.2016)
- Bahovski, E. (29.01.2005). "Gustloff" põhjalaskmisest tehti punalaevastiku sajandi rünnak. *Postimees*. <http://www.postimees.ee/1457245/gustloff-pohjalaskmisest-tehti-punalaevastiku-sajandi-runnak> (19.04.2016)
- Bahovski, E. (01.08.2003). Ajaviiteline ajalugu. *Postimees* <http://w3.ee/openarticle.php?id=82171&lang=est> (20.04.2016)
- Bahovski, E. (08.11.2008a). Aus sõjaatlas. *Postimees* <http://kultuur.postimees.ee/47267/aus-sojaatlas> (20.04.2016)
- Bahovski, E. (26.04.2008b). EestiSoome helged hetked. *Postimees* <http://www.postimees.ee/1787487/eesti-soome-helged-hetked> (21.04.2016)
- Bahovski, E. (02.03.2012). Teise maailmasõja valikud mõjutavad meiegi elu. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/teise-maailmasoja-valikud-mojutavad-meiegi-elu/> (13.01.2016)
- Bahovski, E. (08.12.2006). Turvaliselt kodus tagasi Eesti NSVs. *Postimees* <http://kultuur.postimees.ee/1607255/turvaliselt-kodus-tagasi-eesti-nsvs> (21.04.2016)
- Beevor, A. (2005). *Olga Tšehhova mõistatus : kas Hitleri lemmiknäitlejanna oli Vene spioon?* Tallinn : Olion
- Calloway, C. (27.01.2013). War in Literature and Drama. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199791279/obo-9780199791279-0004.xml> (15.01.2016)
- Contra. (02.06.2005). Jaan Ellen talletab rahva valu. *Maaleht*, lk. 29
- Dijkgraaf, M. (2010) Süva-Holland ja uued hollandlased. *Vikerkaar*, 7-8, 138-147.
- Endised Riigikohtu liikmed. (s.d.). Riigikohus. <http://www.riigikohus.ee/?id=103> (06.03.2016)
- Estonia tries Soviet war figure. (20.05.2008). BBC News. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7410644.stm> (08.04.2016)

- Guido Knopp. (s.d a). <http://www.guidoknopp.de/biografie/> (09.03.2016)
- Guido Knopp. (s.d b). Kirjastuse ERSEN raamatupood. <https://ersen.ee/writer/knopp-guido/> (09.03.2016)
- Haas, E. (11.04.1995). Kaitseväelaste õppevahendi koostaja mälestustega kimpus. *Rahva Hää*, lk. 7
- Haav, M. (17.09.2014). Arvustus: mineviku luuraja Viktor Suvorovi uus raport. Eesti Rahvusringhääling. <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/21a35033-f3ee-4573-8e70-2992e7d6d7eb> (06.03.2016)
- Helk, V. (2010). 1941. aasta Suvesõja ajalugu. *Kultruur ja Elu* http://kultuur.elu.ee/ke501_suvesoda.htm (20.04.2016)
- Helme, P. (10.09.2010). [Tiit Aleksejev „Leegionärid“]. *Eesti Ekspress* <http://ekspress.delfi.ee/areen/tiit-aleksejev-leegionarid?id=69273419> (19.04.2016)
- Helme, R. (22.02.1997). Ellujäänud sõduri mälestused. *Sõnumileht*, lk. 17
- Hiio, T. (2007). [Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni]. *Ajalooline ajakiri*, nr 2, lk. 230-240. <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/311/306> (5.04.2016)
- Hiio, T. (2011a). II maailmasõda ja Viljandimaa. Sõjalised operatsioonid ja üksused, sõjaväevalitsus ja asutused. In: *Viljandi Muuseumi toimetised*, 171–208. Viljandi: Viljandi Muuseum
- Hiio, T. (13.08.2010a). Aleksander Warma "Diplomaadi kroonika". *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/eesti-malu-aleksander-warma-diplomaadi-kroonika?id=51281090> (20.04.2016)
- Hiio, T. (14.01.2010b). Ametlik ajalugu kehtestuks vaid mõnede mõtete ärakeemaisega. (Küsinud Velle-Sten Maiste). *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ametlik-ajalugu-kehtestuks-vaid-monede-motete-aerakeelamisega/> (13.01.2016)
- Hiio, T. (2006a). Combat in Estonia in 1941. In: *Estonia 1940-1945*, 413–430. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus

Hiio, T. (2006b). Eesti kui Wehrmacht'i operatsioonipiirkond 1941-1944. Väegrupi "Nord" tagalapiirkond ja 207. julgestusdiviis. *Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2005*, 114–151. Viimsi : Kindral Laidoneri Muuseum.

Hiio, T. (2011b). Eesti üksustest Wehrmacht'i, SSi ja politsei ning Relva-SSi alluvuses Teise maailmasõja ajal. Komplekteerimisest ja formeerimisest. In: *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History*, 158–273.

Hiio, T. (2010c). Ida-Euroopa 20. Sajandi ajalooga tegelemisest väljaspool akadeemilist kogukonda. *TUNA*, nr 4, 136-148. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2010/2010-4_sisu.pdf (12.01.2016)

Hiio, T. (2008). Korpusepoistest. *TUNA*, nr 2, 140-146. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2008/2008_2_sisu.pdf (18.02.2016)

Hiio, T. (2010d). Seitse mõtet 20. sajandi Eesti ajaloost. *TUNA*, nr 4, lk 2-7. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2010/2010-4_sisu.pdf (12.01.2016)

Hiio, T.; Niglas, A.; Kaasik, P. (2005). Estonian Military Units in German Armed Forces and Police during the Second World War. In: *Yearbook The Museum of the Occupation of Latvia 2004*, 34–66. Riia : The Museum of the Occupation of Latvia.

Juur, M. (23.07.2003). [Guido Knopp „Hitleri sõdalased“]. *Eesti Ekspress*. <http://ekspress.delfi.ee/areen/guido-knopp-hitleri-sodalased?id=69018003> (19.04.2016)

Juurvee, I. (15.08.200). Viktor Suvorov "Võidu vari". *Eesti Ekspress* <http://ekspress.delfi.ee/areen/viktor-suvorov-voidu-vari?id=69080353> (20.04.2016)

Kaasik, Peeter (2011). Eesti rahvusväeosade formeerimisest Nõukogude armee koosseisus aastatel 1940-1956. *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History*, 102–157.

Kaasik, Peeter (2009). Estonian national units in the Soviet Army. In: Hiio, T.; Maripuu, M.; Paavle, I.. *Estonia Since 1944: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity* (83–94). Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus.

Kaasik, Peeter (2015). Narva hävituspataljon ja töölispolk 1941. aasta sõjasuvel. In: *Sõda ja sõjajärgne Narva linnamaastikus. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost.* (65–109). Narva: Narva Muuseum.

Kaasik, Peeter (2012). *Nõukogude Liidu sõjavangipoliitika Teise maailmasõja ajal ja sõjajärgsetel aastatel : Sõjavangide kinnipidamissüsteem Eesti näitel ja hinnang sõjavangide kohtlemisele rahvusvahelise õiguse järgi.* Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Kaasik, Peeter (2013). Nõukogude sõjaväelaste sooritatud kriminaalkuritegudest Eestis aastatel 1944–1946. *Tuna*, 3, 50–64

Kaitsepolitseiamet. *Aastaraamat* 2013.
https://www.kapo.ee/sites/default/files/public/content_page/aastaraamat-2013.pdf
(08.04.2016)

Kaitsepolitseiamet. *Aastaraamat* 2014.
https://www.kapo.ee/sites/default/files/public/content_page/aastaraamat-2014.pdf
(08.04.2016)

Kaljula, P. (2012). Läänemaa kultuurilugu [õpiobjekt].
http://www.hkhk.edu.ee/vanker/kultuurilugu/voldemar_pinn.html (06.03.2016)

Kallas, J. (26.02.2004). [Yamato dünastia...]. *Eesti Ekspress*
<http://ekspress.delfi.ee/areen/sterling-ja-peggy-seagraveyamato-dunastia-jaapani-keiserliku-perekonna-varjatud-ajalugu?id=69037283> (20.04.2016)

Kallas, V. (2008). *Mööda käidud teed.* Pärnu : V. Kallas

Kallaste, E. (18.06.2005). Mälestused, mälestused, mälestused... *Meie Maa*, lk. 6

Kaotatud suvi. (s.d.) Apollo. <http://www.apollo.ee/kaotatud-suvi.html>
(16.03.2016)

Kard, Ü. (27.11.2003). Eesti eest võitluses toona ja täna. *Videvik*, lk. 4

Kasekamp, A. (07.05.2010). kolm suurt kurjategijat ühtede kaante vahel. *Sirp*.
<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/kolm-suurt-kurjategijat-uehtede-kaante-vahel/> (13.01.2016)

Kergandberg, E. (2000). Emeriitprofessor Herbert Lindmäe 70. *Universitas Tartuensis*. <http://www.ut.ee/ajaleht/arhiiv/102000/kuulutus.htm> (06.03.2016)

- Kiil, U. (25.10.2005). Punaarmee "verine meridiaan" ehk Ivani surmaheitlus. *Meie Maa*, lk 5
- Kiiver, V. (2012). [Eessõna]. Paljumaa, P. (2012). *Rusikatega raiatud rada ; Läbi pilkase öö*. Tartu : Eesti Ajalookirjastus
- Kiiver, V. (25.04.2012). Metsavendlusd Virumaa metsades oli äärmiselt ohvriterohke. Virumaa Teataja <http://pluss.virumaateataja.ee/819436/valdek-kiiver-metsavendlus-virumaa-metsa-des-oli-aarmiselt-ohvriterohke> (25.04.2016)
- Kirjastusest. (s.d. a). Ersen <https://ersen.ee/kirjastusest/> (10.04.2016)
- Kirjastusest. (s.d. b). Varrak <http://www.varrak.ee/page/35/> (10.04.2016)
- Kirjastusest. (s.d. c). Tänapäev <http://www.tnp.ee/kontakt> (11.04.2016)
- Kirjutamata memuaare. Endel Puusepp 01 // Kirjeldus. (25.02.1981). Eesti Rahvusringhääling. <https://arhiiv.err.ee/vaata/kirjutamata-memuaare-endel-puusepp-01> (08.04.2016)
- Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. (2004). *Ülevaateid okupatsiooniajast*. [Võrguteavik]. <http://web.archive.org/web/20080319000539/http://www.okupatsioon.ee/1940/ylevaated.html> (8.04.2016)
- Kiverik, I. (08.02.2002). Uus 20. sajandi ajaloo õpik. *Õpetajate Leht : Ajalugu ja Kodanikuõpetus*, lk. 3. DIGAR Eesti Ajalehed
- Kivirähk, A. (03.12.2011). Churchill – suurmehe suur elu. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/churchill-suurmehe-suur-elu?id=62677378> (21.04.2016)
- KJPG ajalookonverents. (s.d.). <https://kjpg.tartu.ee/ctrl/ee/Uudis/vaata/462a91bd38a95082bccb/185> (16.02.2016)
- Knopp, G. (2001). *Hitleri käsilased : Goebbels, Göring, Hess, Himmler, Speer, Dönitz*. Tallinn : Tänapäev
- Kononenko, E. (17.02.2005). Mart Laar kirjutab rahvuslikest äratajatest ja metsavendadest. *Võrumaa Teataja*, lk. 5
- Korsten, T. (18.02.2006). Mart Laaril valmis raamat "Sinimäed 1944". *Põhjarannik*, lk. 2

Kott, M. (2007). [Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity...]. *Holocaust Genocide Studies*, 2, 321-323. Oxford Journals

Kuimet, P. (4.06.2010). Briti ajaloolane pakub hitleriaanale vaheldust. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/briti-ajaloolane-pakub-hitleriaanale-vaheldust?id=51277315> (21.04.2016)

Kull, A. (24.04.2003). Ants Orase hädahüüd jõudis kodumaale. *Postimees* <http://kultuur.postimees.ee/2015865/ants-orase-hadahuud-joudis-kodumaale> (20.04.2016)

Kumer-Haukanõmm, K. (2009). Eestlaste põgenemine Saksamaale. *Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal*, 13–55. Tartu : Greif OÜ

Kumer-Haukanõmm, K. (2011). Teise maailmasõjaaegne eestlaste sundmigratsioon läände. *Acta Historica Tallinnensia*, 1, 95–109.

Kumer-Haukanõmm, K. (2012). *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel*. Juhendaja Made, V., Raag, R. Tartu Ülikool

Kuusik, M. (20.12.1994). Dokumentaaldraama juudi ajaloost. *Hommikuleht*, lk. 17

Kõresaar, E. (2011). Märkmeid mälukskultuuri muutumisest siirdeajal: Teine maailmasõda Eesti Ajaloomuuseumi püsiekspositsioonis 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate algul. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* (66–91). Eesti Rahva Muuseum

Kään, H. (21.04.2006). Katse panna Sinimägeda sündmused laiemasse raami. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/katse-panna-sinim-gede-s-ndmused-laiemasse-raami/> (06.04.2016)

Laar, M. (2005). *Emajõgi 1944 : II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis*. Tallinn : Varrak

Laar, M. (16.02.2006). Sinimäed – müütidetagune tõde. *Raamat*, nr. 3, lk. 3 <http://www.estbook.com/files/c89/ajaleht%20nr3.pdf> (19.04.2016)

Laar, M. (2012). *Sinimäed 1944 : II maailmasõja lahingud Kirde-Eestis*. Tallinn : Varrak

- Laar, M. (2011). Väärtustepõhisest välispoliitikast. *Diplomaatia*, nr 94/95. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/vaartuspohisest-valispoliitikast/> (28.01.2016)
- Laasik, A. (02.06.2012). Ajaloolane kirjutab, miks Hitleri Euroopa Liit enneaegselt hävis. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/ajaloolane-kirjutab-miks-hitleri-euroopa-liit-enneaegselt-havis?id=64484152> (20.04.2016)
- Laur, M. (2006). Slovakkia ajalookirjutus – tundmatu ja lähedane. *TUNA*, nr 4, 10-11. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2006/2006-4_sisu.pdf (12.01.2016)
- Lauri, U. (20.05.2005). Otto Mägi teine raamat on valmis. *Hiiu Leht*, lk. 10
- Lausma, E. (2013). Mati Õun (veebuar 2013). Tallinna Keskraamatukogu. <http://keskraamatukogu.ee/mati-oun-veebuar-2013/> (06.02.2016)
- Lepik, A. (2008). Eestikeelne sõjandusalane kirjandus 1991-2003 : seminaritöö. Juhendaja Aile Möldre. Tallinn : Tallinna Ülikool
- Maailmapilt. Ants Oras – esteet ja teadlane. ERR. <https://arhiiv.err.ee/vaata/maailmapilt-maailmapilt-ants-oras-esteet-ja-teadlane/similar-152437> (19.03.2016)
- Made, V. (10.03.2006). Just sellist (rahva) ajalugu me tahtsimegi. *Sirp*, lk 3
- Made, V. (29.04.2005). Maiuspala täpse kirjelduse austajatele. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/maiuspala-t-psete-kirjelduste-austajaile/> (06.04.2016)
- Made, V. (07.05.2010). Teine maailmasõda vajab täiesti uut käsitlust. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/teine-maailmasoda-vajab-taeiesti-uu-kaesitlust/> (13.01.2016)
- Mandel, A. (17.05.2012). Hitleri ja Stalini vahel. *Sirp* <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/hitleri-ja-stalini-vahel/> (21.04.2016)
- Mandel, A. (03.06.2011). Natsism kui poliitiline religioon. *Sirp* <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/natsism-kui-poliitiline-religioon/> (20.04.2016)
- Mandel, M. (2007). Kurjuse aasta Lõuna-Läänemaal 1940-1941. *Kultuur ja Elu*, nr. 1, lk. 53

- Makke, J. (14.12.2015). Re: *ERB – tagasiside*. [E-kiri R.Grossfürstle]
- Maripuu, M. (2008a). Poliitilised selektsioonid Saksa okupatsiooniaegsetes sõjavangilaagrites Eestis. *Poliitilised repressioonid 1940. ja 1950. aastatel*, 122–125. Tallinn : Ilo
- Maripuu, M. (2008b). Saksa okupatsioonivõimude kinnipidamiskohad Eestis 1941-1944. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2006*, 157–184. Tartu : Õpetatud Eesti Selts
- Mart Laar. (s.d). *Eesti Pank*. <http://www.eestipank.ee/mart-laar> (06.03.2016)
- Martson, I. (28.09.2007). Üksi rändan... . *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/ksi-r-ndan/> (06.04.2016)
- Mati Mandel, PhD. (s.d.). Eesti Ajaloomuseum. <http://www.ajaloomuseum.ee/et/teadustootajad/407-mati-mandel-phd> (6.04.2016)
- Meema, R. (20.01.2014). Rahvusvaheline seminar Saksa okupatsioonist. <http://www.ajaloomuseum.ee/et/uudised/832-rahvusvaheline-seminar-saksa-okupatsioonist> (28.01.2016)
- Mertelsmann, O. (07.02.2013). Admiral Pitka 1944. Aasta septembris Eestis. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/admiral-pitka-1944-aasta-septembris-eestis/> (20.04.2016)
- Mertelsmann, O. (16.04.2010). Eesti sõdur XX sajandil. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/eesti-sodur-xx-sajandil/> (13.01.2016)
- Michaelis, R. (2001). *Eestlased Waffen-SS-is : 20. (1. Eesti) SS-relvagreneridiviis*. Tallinn : Olion
- Mihkelev, A. (17.11.2011). Minevikust olevikku, sealt tulevikku. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/minevikust-olevikku-sealt-tulevikku/> (13.01.2016)
- Mironenko, S. (2015). Venemaa arhiivijuht: ma pole kindel, kas Vene rahvas tahab oma ajalugu teada. [Küsinud: Piirsalu, J.]. *Diplomaatia*, 144. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/venemaa-arhiivijuht-ma-pole-kindel-kas-vene-rahvas-tahab-oma-ajalugu-teada/> (27.03.2016)

- Muru, T. (2009). Eessõna. *Mälestuste Jõgeva [Võrguteavik] : kogutud mälestused*. (2009). Jõgeva : Betti Alveri Muuseum. DIGAR
- Mägar, H. (18.12.2004). Võitjad ja võidetud Berliini põrgus. *Postimees* <http://www.postimees.ee/1450503/voitjad-ja-voidetud-berliini-porgus> (20.04.2016)
- Märk, K. (2005). Lihula mälestusmärgi juhtum avaliku arutelu objektina : bakalaureusetöö. Juhendaja Peeter Vihalemm. Tartu : Tartu Ülikool
- Naber, R. (29.02.2012)Väsimatu Pitka. *Raamat*, nr. 1, lk. 2 http://www.estbook.com/files/c89/Raamat_veebuar_2012_web.pdf (20.04.2016)
- Naine Berliinis : päevikumärkmed 20. aprillist 22. juunini 1945*. (2004). [Tallinn] : Tänapäev
- Norak, A. (18.06.2005a). Hjalmar Mäe : Eesti poliitikud - maast teri otsivad kanad, kes kulli ei jälgi. *Nädaline*, lk. 13
- Norak, A. (02.07.2005b). Sundvalik? *Nädaline*, lk. 13
- Nõmmik, M. (26.03.2005). Mart Laar esitles Elvas oma uut ajalooramatut. *Elva Postipoiss*, lk. 2.
- Olion (kirjastus). (2011). Eesti Entsüklopeedia. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/olion_%28kirjastus%29 (10.04.2016)
- Ojalo, H. (2015). Välgumärgiga eestlased - kes nad olid? *Kultuur ja Elu* http://kultuur.elu.ee/ke520_leegion.htm (20.04.2016)
- Ojamets, O. (22.06.2012). Prantsuse süit - emotsionaalne ajalugu tunnistaja sulest. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/prantsuse-suit-emotsionaalne-ajalugu-tunnistaja-sulest?id=64578306> (20.04.2016)
- OÜ Grenader Grupp. (s.d.). <http://www.grenader.ee/> (10.04.2016)
- Paas, M. (2012). 101 Eesti lahingut. *Suur Eesti raamatuklubi*. http://www.serk.ee/files/2012_10_A.pdf (06.03.2016)
- Pagel, O. (2008). Punaarmee valmisolek potentsiaalseks kallaletungiks Saksamaale 1941. aastal: agressiooni põhjendatus ja õnnestumise eeldused : magistritöö. Juhendaja Olaf Mertelsmann. Tartu : Tartu Ülikool

- Paju, J. (20.04.1999). Vaikimise müür. *Lääne Elu*, lk. 5
- Pajur, A. (13.02.2004). Üleeilsest tänasesse – või siiski eilsesse? *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/uleeilsest-tanasesse-voi-siiski-eilsesse?id=50976518> (20.04.2016)
- Paullina Simons. (2016). <http://paullinasimons.com/> (23.03.2016)
- Piirimäe, K. (23.05.2008). Amatöörajalugu Stalingradi lahingust ei veena. *Sirp* <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/amat-rajalugu-stalingradi-lahingust-ei-veena/> (21.04.2016)
- Piirimäe, K. (2015). Balti küsimus Teises maailmasõjas. *Diplomaatia*, nr 141. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/balti-kusimus-teises-maailmasojas/> (28.01.2016)
- Piirimäe, K. (22.02.2012). Downing Street 10 suurim. *Sirp* <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/downing-street-10-suurim/> (21.04.2016)
- Prunsvelt, H. (2014). *Riipalu : ühe Rüütlisti kavaleri elutee kroonika*. Tallinn : Grenader
- Pruuli, T. (2011). Heinz Buchholz: Hingehobune Iwan. *GO Reisiajakiri*, nr 6. <http://reisiajakiri.gomaailm.ee/heinz-buchholz-hingehobune-iwan/> (19.04.2016)
- Pruuli, T. (12.09.2013). Mälestusi Eesti südamest Saksamaal. *Eesti Ekspress* <http://ekspress.delfi.ee/areen/nadala-album-malestusi-estti-sudamest-saksamaal?id=66722467> (20.04.2016)
- Purje, E. (09.03.2012). Viie eesti ohvitseri 20. sajandi kolgatatee. *Eesti Elu = Estonian Life : Estonian weekly* <http://www.eesti.ca/viie-estti-ohvitseri-20-sajandi-kolgatatee/article35540> (20.04.2016)
- Raamatututvustus. (1999). *Sirp*. <http://www.sirp.ee/archive/1999/21.05.99/Kirjand/kirjand1-7.html> (28.03.2016)
- Rent, H. (25.01.1997). *Sõduritund. Jaanuar 1997*. (küsinud Lauri Lembit). [Raadioprogramm] Eesti Rahvusringhääling: Vikeraadio. <http://arhiiv.err.ee/guid/61996> (8.04.2016)
- Raudvassar, V. (07.11.2009). Raamat lõunanaabri saatusaastaist. *Võrumaa Teataja*, lk. 6

- Raun, O. (2010). Toimetusel. TUNA, nr 3, lk 1. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2005/3/Tuna28_sisu.pdf (12.01.2016)
- Rein, T. (2012). Ühendusteede mõjud Tartu vallutamisele ja kaitsmisele II maailmasõjas : lõputöö. Juhendaja: Olavi Punga. Tartu : Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused
- Ruusing, H. (2015) Ajaloo kaitseks. Riigikogu Toimetised, 32. <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=10462> (27.01.2016)
- Salo, V. (11.12.1998). 6666 meest. *Sirp* <http://www.sirp.ee/archive/1998/11.12.98/Varia/Varia1-1.html> (20.04.2016)
- Salo, U. (16.09.2010). Alistumise alternatiivid 1939. aastal. *Sirp* <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/alistumise-alternatiivid-1939-aastal-suegissoda-ja-rahvademokraatlik-eesti/> (20.04.2016)
- Samusenko, I. (2011). Saksa õhukaitse 1944. aasta märtsipommitamise ajal : lõputöö. Juhendaja Mika Raudvassar. Tartu : Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused
- Sergei Soldatov – vabadusvõitleja, Eesti demokraatliku liikumise juht, TPI õppejõud. (s.d.). http://www.ttu.ee/public/r/raamatukogu/raamatukogust/naitused/Soldatov_S.Vabadusvoitleja.pdf (08.04.2016)
- Soome, A. (2003). Narva jõgi strateegilise tõkkena : lõputöö. Juhendaja Olavi Punga. Tartu : Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused
- Soomepoiste elulood. Soome sõjaväes II maailmasõja aastatel teeninud eestlased ja Eesti vabatahtlikud. (2015). *Sõdur*, nr. 3, lk. 66
- Soosaar, E. (16.06.2006). Kaitsepolitsei ja Vene teema. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/kaitsepolitsei-ja-vene-teema/> (08.04.2016)
- Soosaar, E. (05.09.2005). Max Jakobsoni tähtteos. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/enn-soosaar-max-jakobsoni-tahtteos?id=51018529> (20.04.2016)
- Suurvärav, A. (14.09.2004). Hiidlased Teises maailmasõjas. *Hiiumaa*, lk. 6
- Tallinna vabadusvõitlejad. (2006). *Kultuur ja Elu*, nr. 4, lk. 16

- Tamm, M. (2009). Kellele kuulub ajalugug? *Vikerkaar*, nt 7-8. http://www.vikerkaar.ee/index1.php?page=Arhiiv&a_act=article&a_number=4957 (18.01.2016)
- Tammela, H., Liivik, O. (2010). Kas Eesti lähiajaloo on endiselt „valgeid laike”? *TUNA*, nr 4, 129-135. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/2010/2010-4_sisu.pdf (12.01.2016)
- Tammemägi, H. (08.04.2005). Süüdi mitte, mõista. *Ugandi* <http://ugandi.eu/Ugandi%2048.pdf> (21.04.2016)
- Tannberg, T. (05.02.2012). Sõjatorn ei ole veel vaibunud. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/sojatorn-mis-ei-ole-veel-vaibunud/> (28.01.2016)
- Tannberg, T. (26.03.2010). Kuidas kirjutada sõjast? *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/kuidas-kirjutada-sojast/> (27.01.2016)
- Tartus algab sõjaajaloo konverents. (17.04.2015). <http://www.mil.ee/et/arhiiv/7126/tartus-algab-s%C3%B5jaajaloo-konverents> (28.01.2016)
- Tarvel, E. (2005). Kas ajalugu saab kirjutada objektiivselt? *Tuna*, nr 3. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid/Biblio/TarvelEnn_Kas_ajalugu_TUNA2005_3.pdf (27.01.2016)
- The 3rd Conference of Visual Encounters with Others. (s.d.). American Folklore Society. <http://www.afsnet.org/events/EventDetails.aspx?id=380436> (8.04.2016)
- Tsõbulskaja, K. (2005) „Ajaloalased raamatud Eesti trükitoodangus aastatel 2000-2001“ Seminaritöö.
- Tuulik, Ü. (26.06.2003). Aus raamat maailmasõja jõhkraast finaalist. *Postimees* <http://kultuur.postimees.ee/2030693/aus-raamat-maailmasoja-johkrast-finaalist> (20.04.2016)
- Vaher, V. (03.09.2004). Andrei Vlassov – sangar või reetur. *Eesti Päevaleht* <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/andrei-vlassov-sangar-voi-reetur?id=50991996> (20.04.2016)

- Valge, J. (25.03.2015). Jaak Valge: olen vist alati tundnud tõmmet kaotajate ajalugu kirjutada. [Küsinud Ott Raun]. <http://kultuur.err.ee/v/arvamus/67cbfd72-d820-48f4-bb61-b96444a4aeca/jaak-valge-olen-vist-alati-tundnud-tommet-kaotajate-ajalugu-kirjutada> (27.01.2016)
- Villandi, M. (2006). Helge lapsepõlv ja ängistavad sõja-aastad "Väikeses ajaloos". *Mäetagused*, nr. 34 <http://www.folklore.ee/tagused/nr34/tutvus.pdf> (21.04.2016)
- The 3rd Conference of Visual Encounters with Others. (s.d.). American Folklore Society. <http://www.afsnet.org/events/EventDetails.aspx?id=380436> (8.04.2016)
- Varju, P. (2014). Uusi raamatuid: "Ain Mere. Valel poolel" : arvustus. *Kultuur ja Elu*, nr. 2, lk. 24
- Veetõusme, R. (2010). Kahe samovari eest vanglasse. *Lugu*, nr. 3, lk. 36
- Velmet, A. (07.05.2010). Võit Moskva all oli tragöödia, mitte statistika. *Sirp*. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/voit-moskva-all-oli-tragoeoedia-mitte-statistika/> (20.04.2016)
- Vendla, J. (2012). Kuidas suhtuda Mati Õuna raamatusse? 1. osa. *Meremees*, 2012 nr. 4, lk. 26-29
- Viotti, B. (2011). Nõukogude perioodil Teise maailmasõja mälestuseks rajatud memoriaalid ning nende roll Eesti kultuurmaastikul : magistritöö maastikuarhitektuuri erialal. Juhendaja Mari Nõmmela. Tartu : Eesti Maaülikool
- Väli, T. (2006). Laar toob lahingud küdeva kamina kõrvale. *Sõdur*, nr. 2, lk. 30-31
- Wacker, A. (2012). *Snaiper idarindel*. [Tallinn] : ERSEN. https://issuu.com/kirjastus_ersen/docs/120803130859-b209f8fcec7743079a700c23a1d58b01 (27.03.2016)
- Walker, S. (05.08.2015). Russian region bans British historians' books from schools. *The Guardian*. <http://www.theguardian.com/world/2015/aug/05/russian-region-bans-british-historians-books-from-schools> (23.03.2016)
- Weiss-Wendt, A. (1997). Eestlased, lätlased ja Holocaust. *Kleio*, nr. 1, lk. 53-55
- Õnnepalu, T. (08.2007). *SS-Obersturmbannführer Max Aue, ligimene. Vikerkaar*. <http://www.vikerkaar.ee/2007/08/ss-obersturmbannfuhrer-max-aue-ligimene/> (16.02.2016)

XVI Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Seltsi korraldatav õpilaste ajalooalaste uurimistöõde võistlus Eesti Vabariigi Presidenti auhinnale 2014./2015. õppeaastal.

(s.d.) <http://www.eays.edu.ee/aja/index.php/ajalooopetus/opilaste-ajalooalaste-uurimistoeoede-voistlus/187-xvi-eesti-ajaloo-ja-uhiskonnaopetajate-seltsi-korraldatav-opilaste-ajalooalaste-uurimistoeoede-voistlus-eesti-vabariigi-presidendi-auhindadele-2014-2015-oppeaastal> (28.01.2016)

LISAD

Lisa 1. Võrdlev märksõnaotsing ESTERis

Lisa 2. Enim tõlgitud välismaa autorid

Lisa 3. Populaarseimad tõlketeosed

Lisa 4. Populaarseimad Eesti autorid

Lisa 5. Populaarseimad Eesti teosed

Lisa 6. Rohkem kui ühe nimetusega kirjastajad

Lisa 7. Teise maailmasõja teemalise kirjanduse andmekogu CD-1.

Lisa 1. Võrdlev märksõnaotsing ESTERis

Tabeli esimeses lahtris on näidatud algne märksõna, millega otsing läbi viidi, teises lahtris on välja toodud, mitu tulemust leiti. Sulgudes olev arv näitab, mitu neist tulemustest sisaldas ka märksõna Teine maailmasõda, 1939-1945.

Teine maailmasõda, 1939-1945	657
<u>Laiemad terminid:</u>	
maailmasõjad	10 (6)
sõjad	86 (3)
<u>Kitsamad terminid:</u>	
Ardennide operatsioon, 1944-1945	1 (1)
Berliin operatsioon, 1945	1 (1)
Idarinne (Teine maailmasõda, 1939-1945)	10 (10)
Juminda miinilahing, 1941	2 (2)
Jätkusõda, 1941-1944	30 (25)
Kurski lahing, 1943	2 (2)
Lapi sõda, 1944-1945	3 (0)
Leningradi blokaad, 1941-1944	8 (6)
Läänerinne (Teine maailmasõda, 1939-1945)	0
Moskva lahing, 1941-1942	3 (3)
Normandia dessantoperatsioon, 1944	4 (4)
Poola koridor	0
Stalingradi lahing, 1942-1943	6 (6)
Suur Isamaasõda, 1941-1945	37 (32)
Tallinna lahing, 1941	1 (1)
Talvesõda, 1939-1940	23 (13)

teine rinne	4 (4)
teljeriigid	0
<u>Seotud terminid:</u>	
holokaust	43 (22)
Nürnbergi protsess, 1945-1949	2 (2)
soomepoisid	47 (29)
Tōkyō protsess, 1946-1948	0
vastupanuliikumised	125 (34)

Lisa 2. Enim tõlgitud välismaa autorid

Autor	Nimetuste arv
Suvorov, V., pseud.	8
Beevor, A.	5
Knopp, G.	4
Simons, P.	4
Michaelis, R.	3
Bastable, J.	2
Follett, K.	2
Jenoff, P.	2
Junge, G.	2
Keegan, J.	2
Kershaw, I.	2
Rudel, H.-U.	2
Sajer, G.	2
Spick, M.	2

Lisa 3. Populaarseimad tõlketeosed

K – kordustrukk; **J** – juurdetrükk; **E/V** – e-raamat/võrguväljaanne; **H** – helisalvestis

Autor	Pealkiri	K	J	E/V	H	Tüüp
Beevor, A.	Stalingrad	x				aimekirjandus
Berthon, S.; Potts, J.	Sõjapealikud : Teise maailmasõja erakordne...			x		aimekirjandus
Buchholz, H.	Hingehobune Iwan : lapsepõlv sõja ja rahu vahel				x	proosa
Dunstan, S.; Williams, G.	Hall Hunt : Adolf Hitleri põgenemine		x			memuaarid
Eberle, H.; Uhl, M.	Hitleri toimik : NKVD salajane ettekanne Jossif Stalinile, ...		x			memuaarid
Follett, K.	Nõelasilm : [romaan]				x	proosa
Frank, A.	Anne Franki päevik : ...	x				memuaarid
Junge, G.	Hitleri sekretäri mälestused : Traudl Junge ...			x		memuaarid
Keegan, J.	Teine maailmasõda	x				aimekirjandus
Koschorrek, G. K.	Veripunane lumi : Saksa sõduri mälestusi idarindelt 1942-1945			x		memuaarid
Lowe, K.	Metsik manner : Euroopa pärast Teist maailmasõda			x		aimekirjandus
Lumsden, R.	Himmleri must ordu : SS-i ajalugu 1923-1945	x				aimekirjandus

McRae, S.	Kõik see maailm : ameeriklanna sõjaaegsel Saksamaal				x	proosa
Mothander, C.	Rootsi kuninga valge laev : riskantne mäng...				x	memuaarid
Ricks, T. E.	Kindralid : Ameerika väejuhid Teisest...			x		aimekirjandus
Ring, J.	Tormijooks Kotkapesale : Hitleri sõda Alpides			x		aimekirjandus
Sebald, W. G.	Õhusõda ja kirjandus : [Zürichi loengud] : ...			x		publitsistik
Simons, P.	Tatjana ja Aleksander. Esimene raamat, Teine Ameerika			x	x	proosa
Simons, P.	Tatjana ja Aleksander. Teine raamat, Püha Risti sild			x	x	proosa
Simons, P.	Vaskratsanik. Esimene raamat, Leningrad			x	x	proosa
Simons, P.	Vaskratsanik. Teine raamat, Kuldne uks			x	x	proosa
Skorzeny, O.	Skorzeny erimissioonid : Euroopa kõige...	x				memuaarid
Speer, A.	Mälestused	x				memuaarid
Stone, N.	Teine maailmasõda : lühike ajalugu			x		aimekirjandus
Suvorov, V., pseud.	Häving. Triloogia "Viimane vabariik" kolmas raamat				x	aimekirjandus

Suvorov, V., pseud.	Jäälõhkuja : kes alustas Teist maailmasõda	x			x	aimekirjandus
Suvorov, V., pseud.	M-päev : millal algas Teine maailmasõda?				x	memuaristika ja biograafia
Suvorov, V., pseud.	Viimane vabariik. Esimene raamat	x			x	memuaarid/ aimekirjandus
Suvorov, V., pseud.	Viimane vabariik. Teine raamat				x	aimekirjandus
Zusak, M.	Raamatuvaras				x	proosa
Taagen, T. M.	Eluga pääsenud : sõda läbi lapse silmade			x		memuaarid
Wacker, A.	Snaiper idarindel			2x		memuaarid
Webster, J.	Spioon 29 nimega : II Maailmasõja julgeima...			x		proosa

Lisa 4. Populaarseimad Eesti autorid

Autor	Nimetuste arv
Õun, M	22
Ojalo, H	13
Lindmäe, H	10
Laar, M	9
Pinn, V.	6
Eesti Ajaloomuuseum	5
Eesti Riigikaitse Akadeemia	5
Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts	4
Mandel, M	4
Prunsvelt, H.	4
Arro, H.	3
Eesti Sõjamuuseum	3
Kallas, V.	3
Vösaste, R.	3
Eesti Kirjandusmuuseum	2
Harjumaa Muuseum (Keila)	2
Jalakas, K.	2
Jõgi, Ü.	2
Kurgvel, A	2
Kõverjalg, A	2
Madisso, V.	2
Kaasik, P.	2
Madisson, T.	2

Pajumaa, P.	2
Purje, E.	2
Remmelgas, J.	2
Roolaine, K.	2
Salm, H.	2
Tanning, L.	2
Truupõld, A.	2
Wiking-Narva, klubi. Ajalookomisjon	2
Vaska, L.	2
Ühendus Eesti Elulood	2

Lisa 5. Populaarseimad Eesti teosed

K – kordustrükk; **J** – juurdetrükk; **E/V** – e-raamat/võrguväljaanne; **H** – helisalvestis;
P – punktväljaanne.

Autor	Pealkiri	K	J	E/V	H	Tüüp
Alaküla, K.	3. eskadrill	x				memuaarid
Aleksejev, T.	Leegionärid			x		draama
Arro, H.	Eesti lendurid lahingute tules : lühike ülevaade eesti ...	2x		x		memuaristika ja biograafia
Arro, H.	Pommid öisest taevast : öölahingulendurid idarindel			x		aimekirjandus
Eesti Idapataljoni-de Võitlejate Klubi/Liit	Eesti idapataljonid idarindel 1941-1944	x				memuaarid
Eesti Riigikaitse Akadeemia	1941-1945 langenud Eesti ohvitseride nimekiri. 1	x				teaduskirjandus
Eesti Sõjamauseum	1941. aasta Eestis			x		teaduskirjandus
Gailit, A.	Üle rahutu vee : romaan	x				proosa
Hion, E.	Valged varesed			x		proosa
Iltal, G.; Eesti Riigikaitse	Kohustus kutsub : Eesti Leegioni suurtükiväelasena II maailmasõjas	x				memuaristika ja biograafia

Akadeemia						
Joala, V.	Saulepi valitsejad			x		aimekirjandus
Jõgi, Ü.	"Erna" legendid ja tegelikkus : [eestlastest vabatahtlikud Soome sõjaväes]	x				memuaristika ja biograafia/ aimekirjandus
Kallas, V.	Kahe sõja vahel : Euroopa nägu XX sajandil ; Eesti riik Teise maailmasõja ...	x				aimekirjandus
Kistler- Ritso Eesti Sihtasutus	Ülevaateid okupatsioonajast	x		x		aimekirjandus
Kurgvel, A.; Lindmäe, H.	Pro Patria. Auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejaile = ...	x				ametlikud väljaanded
Kärp, P.	Kui õitsengule järgnes häving : meenutusi ja ...		x			memuaristika ja biograafia
Laar, M.	Emajõgi 1944 : II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis	x		x	x	aimekirjandus (pu nkt)
Laar, M.	Saaremaa 1944 : Eesti Laskurkorpuse kannatuste rada			x		aimekirjandus
Laar, M.	Sinimäed 1944 : II maailmasõja lahingud Kirde- Eestis	2x		x	x	aimekirjandus (hel / i) / teaduskirjan- dus
Lepp, A.	Vabaduse hinnaks on elu	x				teaduskirjan- dus

Loorpärg, A.	Eesti Leegionist Venemaa vangilaagritesse : ...	x				memuaarid
Maitla, P.	Paul Maitla päevikud	x				memuaarid
Nivanka, E.	Soome lahe kahel kaldal	x				memuaarid
Nõlvak, V.	Ellujääja : mälestused	x		x		memuaarid
Pajumaa, P.	Rusikatega raiutud rada	2x				memuaarid
Pinn, V.	Tundmatu Teine Maailmasõda : miks tapeti Hitleri ...	x				aimekirjandus
puudub/Hiiu maa Rahvapärandi Kaitse ja Kasutamise Sihtasutus	Hiidlased II maailmasõja lahingutes. [I]	x				memuaarid
puudub/Hiiu maa Rahvapärandi Kaitse ja Kasutamise Sihtasutus	Hiidlased II maailmasõja lahingutes. II	x				memuaarid
Raamot, I.	Mälestused			x		memuaarid
Raudmäe, J.	Ma pääsesin siiski : kolonelleitnant ...			x		memuaarid
Riipalu, H.	Kui võideldi kodupinna eest : mälestuskilde ...		x			memuaarid
Salm, H.	Viie luure agent : Eesti luurajatest...	x			x (hel	memuaarid

					i)	
Tambek, E.	Tõus ja mõõn. 2. raamat, Kaks okupatsiooni : ...	x				memuaarid
Warma, A.	Diplomaadi kroonika : ülestähendusi ja ...	x				memuaarid
Wiking-Narva, klubi. Ajalookomisjon	Minu au on truudus : pataljoni "Narva" ajalugu. (I)	x				memuaarid
	Eesti mehed sõjatules	x				memuaarid
	Me olime Eesti sõdurid			x		memuaarid
	Mälestuste Jõgeva : kogutud mälestused	x		x		memuaarid
	Soomepoiss meenutab : Tartu piirkonna ..	x				memuaarid

Lisa 6. Rohkem kui ühe nimetusega kirjastajad

Olion	71
Grenader	54
Varrak	36
Tänapäev	31
Ersen	15
Tungal	12
Eesti Ajalookirjastus	11
Eesti Digiraamatute Keskus	8
Argo	7
Eesti Päevaleht	7
Greif	7
Sentinel	7
Hotpress Kirjastus	6
Valge Raamat	6
Akadeemia	5
Hea Lugu	5
Koolibri	5
Tammerraamat	5
Tartu University Press	5
V. Pinn	5
Ajakirjade Kirjastus	4
Ilmamaa	4
Klubi "Wiking Narva"	4

Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon	4
SE & JS	4
Äripäev	4
Canopus	3
Eesti Keele Sihtasutus	3
Eesti Sõjamuuseum - kindral Laidoneri Muuseum	3
Elmatar	3
Faatum	3
H. Arro	3
Harju Muuseum	3
Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus	3
Kunst	3
Litero	3
Tammiskilp	3
Vagabund	3
Ammukaar	2
Digira	2
Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts	2
Eesti Entsüklopeediakirjastus	2
Eesti Kirjanduse Selts	2
Eesti Lennuväepoiste Klubi	2
Eesti Raamat	2
H. Ross	2

Hiiumaa Rahvapärandi Kaitse ja Kasutamise Sihtasutus	2
Ilo	2
Infotrükk	2
J. Ellen	2
JMR	2
K. Jalakas	2
Kultuurileht	2
Kupar	2
Lakeshore Press Estonia	2
Maalehe Raamat	2
Ortwil	2
Perioodika	2
Pärnumaa Koduloolaste Seltsing	2
Read	2
Sinisukk	2
Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus	2
Tallinna Ülikool	2
V. Kallas	2
Väike-Viru	2